T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

MATRAKÇI NASUH'UN BEYÂN-I MENÂZİL-İ SEFER-İ IRAKEYN İSİMLİ ESERİNDE YER ALAN KALELER

ELA ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ela ÖZKAN		
	Numarası	18811801027		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi A.B.D. / Sanat Tarihi B.D.		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn İsimli Eserinde Yer Alan Kaleler		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ela ÖZKAN

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ela ÖZKAN		
	Numarası	18811801027		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi A.B.D. / Sanat Tarihi B.D.		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR		
	Tezin Adı	Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn İsimli Eserinde Yer Alan Kaleler		

Minyatürler geçmişe ışık tutan, tarihi belgelere görsel nitelik kazandıran en önemli kaynaklardan biridir. Menşei Uygurlara kadar uzanan, gelişimini Selçuklu ve beyliklerde devam ettiren minyatür sanatı, Osmanlı döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Osmanlı dönemi minyatür sanatında çeşitli konular işlenmiştir. Bu bağlamda topografya ve kent görünümleri ile ilgili minyatürler konu edildiğinde hiç şüphesiz akla gelen ilk isim Matrakçı Nasuh ve Kânûni Sultan Süleyman'ın İran seferini anlatan Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn isimli eseri olmaktadır.

Çalışma kapsamında Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn' de nakşedilmiş 47 kale ele alınmıştır. Beş ana bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde konuyla ilgili genel bir çerçeve çizilip konuyla ilişkili yayınlara değinilmiş, Matrakçı Nasuh'un hayatı ve eserleri özellikle de Beyân-ı Menâzil hakkında ayrı bir başlık olacak şekilde bilgiler aktarılmıştır. İkinci kısımda ise geçmişten günümüze Türk-İslâm kale mimarisi ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü başlıkta ise minyatürlerde işlenen şehirler, yapısal olarak ve yerleşim şekli bazında değerlendirilmiş, kale içerisinde ve dışında konumlanan mimari yapılar ile şehirleri çevreleyen surlar ve kale yapıları plan ve fotoğraflar ışığında ayrıntılı bir biçimde tanımlanmıştır. Değerlendirme başlığı altında ise minyatürler; mimari, form, üslup, renk ve süsleme bağlamında genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, çalışma sonucunda minyatürlerde yer alan kaleler ile orijinalleri arasında bağlantılar kurulmaya çalışılmış, Beyân-ı Menâzil'de yer alan minyatürlerin tarihi niteliği ve önemi tekrar vurgulanmıştır.

Matrakçı Nasuh, eserinde topografyası ve peyzajıyla birlikte şehirlerin genel bir siluetini çizmiştir. Minyatürlerin bir sefer esnasında yapılması göz önünde tutulduğunda, esas amacının menzilleri ve kaleleri askeri bir gözle, genel olarak yansıtmak olduğu anlaşılmaktadır. Kalelerin burç, kule ve kapı gibi bölümlerini gerçek formlarıyla değil, varlığını belli edecek şekilde genel hatlarıyla yansıtmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Matrakçı Nasuh, Minyatür, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, Kale.

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ela ÖZKAN		
	Student Number	18811801027		
	Department	Sanat Tarihi A.B.D. / Sanat Tarihi B.D		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR		
	Title of theThesis	Castles In Matrakçı Nasuh's Work Titled Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn		

Miniature paintings are among the essential sources that enlighten the past and enrich historical documents with visualization. Miniature painting originating from the Uyghurs, carried on its development during the Seljuks and Beyliks period and peaked during the Ottoman Dynasty. In Ottoman time, scores of topics depicted in miniature paintings. In this respect, Matrakçı Nasuh and his manuscript Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn shortly Beyan-i Manazil undoubtedly come first to mind among the miniatures depicting topography and cityscape. In Beyan-i Manazil, the cities located on the route of the military campaign of Suleiman the Magnificent to Iran were visualized.

Within the scope of the study, 47 fortresses illustrations in Beyan-i Manazil are examined. In the first chapter of the study, which consists of five main chapters, draws an overall framework on the subject and related publications are referred. Additionally, in this part, the life of Matrakçı Nasuh and his works are mentioned; specifically, Beyan-i Manazil is explained under a separate title. In the second chapter, detailed information of Turkish-Islamic castle architecture from the past to the present day is provided. In the third chapter, the cities depicted in miniatures are evaluated on the basis of their structures and settlement forms. Moreover, the architectural structures located inside and outside the castle, have been described in detail as well as the castle structures and walls surrounding the cities, with the help of plans and photographs. In the evaluation chapter, the miniatures were reviewed in terms of architecture, form, style, color and ornamentation. In the last chapter, the study attempts to establish connections between the original version of castles and their depictions in miniatures, once again, emphasizes the historical importance of miniatures in Beyan-i Manazil.

In the works of Matrakçı Nasuh, he depicts an overall silhouette of the cities with their topography and landscape. Since the miniatures that were made during the military campaign, it should be taken into consideration that the main purpose of these paintings was to reflect the ranges and forts from a general perspective of the military point of view. In his miniatures, parts of the forts such as bastions, towers and gates were depicted basically in general forms instead of the actual structures and measures.

Keywords: Matrakçı Nasuh, Miniature, Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn, Castle.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ vi
KISALTMALAR vii

1.GİRİŞ 8

1.1. Konunun Tanımı ve Önemi 8
1.2. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar 10
1.3. Araştırmada İzlenen Yöntem 17
1.4. Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri 18
1.5. Beyân-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn 20

2. TÜRK-İSLÂM KALE MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ 22

2.1. Kale Mimarisi 35
2.1.1. Dış Kale 35
2.1.2. İç Kale 37
2.1.3. Ahmedek 39
2.1.4. Burçlar (Kuleler) 40
2.1.5. Kalenin Diğer Donatıları 41
2.2. Türk-İslâm Mimarisinde Savunma Yapıları 43
2.2.1. Ribat 43
2.2.2. Hisar 46
2.2.3. Tabya 48
2.2.4. Tophane 51
2.2.5. Tersane 53

3. BEYÂN-I MENAZİL-İ SEFER-İ IRAKEYN'DE YER ALAN KALELER 55

3.1. İstanbul Kalesi ve Galata Surları 55
3.2. Hereke Kalesi 65
3.3. Nikomid (İzmit) Kalesi 68
3.4. İznik Kalesi 71
3.5. Kütahya Kalesi 76
3.6. Konya Kalesi 81

3.7. Gevale Kaleleri 86
3.8. Niğde Kalesi 89
3.9. Kayseri Kalesi 93
3.10. Sivas Kalesi 97
3.11. Koçhisar Kalesi 102
3.12. Erzincan Kalesi 104
3.13. Hüban Kalesi 109
3.14. Erzurum Kalesi 112
3.15. Kızlar Kalesi 117
3.16. Hamid Kale 119
3.17. Erciş Kalesi 121
3.18. Hoy Kalesi 125
3.19. Tebriz Kalesi 128
3.20. Sultaniye Kalesi 133
3.21. Şahan Kale 136
3.22. Ebher Kalesi 138
3.23. Dergezin Kalesi 141
3.24. Hemedan Kalesi 144
3.25. Dinever Kalesi 150
3.26. Dilaver Kalesi 153
3.27. Şahin Kale 155
3.28. Yeni İmam Suyu Kalesi 157
3.29. Kasr-ı Şirin'i Çevreleyen Surlar 159
3.30. Bağdat Kalesi 160
3.31. Kalacık 165
3.32. Müseyyeb Kalesi 167
3.33. Enhare Kalesi 170
3.34. Hille Kalesi 172
3.35. Berrani Kalesi 175
3.36. Tavuk Kasabası Kalesi 177
3.37. Kerkük Kalesi 179
3.38. Göktepe Kalesi 183
3.39. Altunköprü Kalesi 185

3.40. Bostan Kalesi 187
3.41. Yegân Kale 189
3.42. Bene Kalesi 191
3.43. Bitlis Kalesi 192
3.44. Kara Amid (Diyarbakır) Kalesi 197
3.45. Halep Kalesi 202
3.46. Adana Kalesi 207
3.47. Eskişehir Kalesi 211

4. DEĞERLENDİRME 213

4.1. Mimari Betimleme 213
4.1.1. Kale Formları 213
4.1.2. Diğer Mimari Yapılar 216
4.2. Üslup 219
4.3. Renk 221
4.4. Süsleme 222

5. SONUÇ 224

KAYNAKÇA 226
Online Erişim Listesi 239

ÖNSÖZ

Osmanlı'nın klasik çağı kabul edilen 16. yüzyıl, bütün sanat dallarında olduğu gibi minyatür sanatında da zirvenin yaşandığı bir dönemdir. Bu devirde imparatorluğun yükselişine paralel olarak sanat dalları da gelişme göstermiş, minyatür de bu gelişmeden nasibini almıştır. Minyatürler metinlerde anlatılan olayları anlamlandırmayı kolaylaştırmış ve eserlere görsel zenginlik kazandırmıştır. Minyatür deyince de Kânûnî döneminin parlayan yıldızı Matrakçı Nasuh' u çok yönlülüğü ile birlikte ayrı bir kefeye koymak gereklidir. Özellikle sultanlarla çıktığı seferler ve seferlerdeki menzil noktalarını nakşetmesiyle saray dışı minyatürcülüğünde başı çeken Matrakçı Nasuh'un bu tarzda pek çok eserinin bulunmasından ötürü çalışmamızda belli bir sınırlandırma yapılması gerekmiştir.

Beyân-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn' de yer alan minyatürlerden 47 varakta 47 adet Anadolu içinden ve dışından kale görünümleri bulunduğu saptanmış, çalışmamızda da bu minyatürler ele alınmıştır.

Şahsımı bu konuyu seçmeye yönlendiren etkenler ise, minyatür sanatının zenginliği, tarihi arka planının gelişmişliği ve bu sanatın bende uyandırdığı estetik duygusu olmuştur.

Çalışmada asıl amaçlanan Matrakçı Nasuh'un gözünden yansıtılmış olan şehir siluetlerinin ve şehirlerin en önemli parçalarından biri olan kalelerin tasarım, üslup, renk vb. açısından değerlendirilip, gerçeklikle bağlantısını ortaya koymaktır.

Başta tez konusunun tespiti, izlenecek yol ve kaynakların tedarik edilmesinde hiçbir yardımını esirgemeyen, danışmanım, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya Şimşir hocama çok teşekkür ederim.

Bu tez çalışmasını hazırlamak için gerekli birikime sahip olmamı sağlayan tüm değerli hocalarıma, hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyor ve minnetlerimi sunuyorum.

Ela ÖZKAN

Şubat-2022

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
km	Kilometre
m	Metre
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
No	Numarası
no.lu	Numaralı
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı ve Önemi

Minyatür kelimesi, Ortaçağ Avrupası'nda el yazması kitaplarda metin başlarında yer alan ilk harflerin etrafını süsleyen kırmızı bir toz olan ''*minium*''dan gelmektedir[1]. İslâm sanatında kitap sayfalarını süslemek, aynı zamanda yazılı metni açıklamak amacıyla derinlik izlenimi verilmeksizin yapılan resimlere minyatür veya tasvir adı verilmiş, minyatür sanatıyla uğraşan kişilere ise musavvir veya nakkaş denilmiştir[2]. Diğer bütün sanat dallarında olduğu gibi bu sanat dalı da zaman içerisinde değişen imkân, teknik, yöntem ve üsluplarla birlikte gelişme göstermiştir[3].

Minyatürlü ilk yazmaların şekillenmesiyle başlayan Türk-İslâm minyatürü, Selçukluların Anadolu'ya girişiyle birlikte gelişimini devam ettirmiş, özellikle ilk örneklerde Bizans resim sanatının izleri görülürken sonrasında Uygur-Selçuklu tipinde yansıtılan insan figürlerine yer verilmiştir[4]. Tıp, İlim, Edebiyat gibi alanlarda oldukça önemli eserler ortaya konulan bu dönemde eserin içeriğine göre minyatürlerde; bitki-doğa betimlemeleri, günlük kullanım eşyaları, mimari ile birlikte insan ve hayvan figürleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise bütün sanatsal faaliyetler Ehl-i Hiref adı altında belli bir çerçeveye oturtulmaya başlanmış, bu çatı altında yer alan sanatçıların ürettikleri motifler ve üsluplar her alanda uygulanarak sanatsal bir bütünlük oluşturulmuştur[5]. Anadolu ve komşu coğrafyalardan etkilenen Osmanlı minyatüründe[6] tarih ve saray konulu eserlerin artmasıyla paralel olacak şekilde saray hayatı ve tarihi olayların yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Özellikle Klasik Osmanlı döneminde sanatsal faaliyetlerin hız kazanmasıyla minyatür sanatı da ön plana çıkmış, sultanların ilgisi ve katkılarıyla zenginleşen bu sanat kendi içerisinde pek çok konu başlığına ayrılmıştır. Minyatür sanatı geniş bir konu dağarcığına sahip

---

[1]Banu Mahir, ''Minyatür'', **TDVİA**, Cilt:30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s.118. (Ayrıca bk. İsmet Binark, ''Türkler'de Resim ve Minyatür Sanatı'', **Vakıflar Dergisi**, Sayı:12, 1978, s.271.)
[2]Banu Mahir, ''Minyatür'', **TDVİA**, Cilt:30, s.118.
[3]Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı, **Osmanlı Resim Sanatı**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.14.
[4]Banu Mahir, ''Minyatür'', **TDVİA**, Cilt:30, s.118.
[5]Seyfi Başkan, **Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.125.
[6]Başkan, **age.**, s.126.

olduğu için hem sanatçı hem de eser bazında bir ayrım ve sınırlandırma yapma ihtiyacı duyulmuş, bunun sonucunda da konuyla ilgili yeterli verinin Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserinde yer aldığı tespit edilmiş ve eserde belli bir yerleşim yerinin resmedildiği 82 varak minyatür içerisinden kale görünümü içeren 47 varak minyatür ayrıştırılarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bahsi geçen eserde yer alan kalelerle ilgili olan bu çalışmada sadece kalelerin incelenmesi kentin tam olarak algılanmasını, kalenin kentle olan ilişkisini anlamayı zorlaştıracağından minyatürlerin bütün olarak genel bir tanımının yapılması ve aynı zamanda bazı kalelerin özgün halinin araştırılması da gerekli olmuştur.

Kaleler; stratejik mevkiler ve önemli kentlerin korunmasını sağlamak amacıyla inşa edilen birincil mimari yapılardandır. Tarihi oldukça eskiye dayanan bu mimari yapılar asırlar boyunca insanların korunması ve mekânların savunulmasına katkı sağlamıştır. Buna istinaden Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn' de yer alan mimari tasvirler içerisinde kale mimarisi ayrı bir yere sahiptir. Minyatürlerin yapıldığı dönemde kalelerin ne durumda olduğu ve mimari özelliklerini algılama açısından bu eser oldukça önemlidir.

Minyatür sanatı ile ilgili ortaya konulan çalışmalar genel anlamda minyatür sanatı tarihi, Osmanlı minyatür sanatı ve belli bir eser üzerinde yer alan minyatürlerin geniş bir bakış açısıyla incelenmesi gibi bütüncül yaklaşımlı araştırmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya konulan bu çalışma kapsamında, ele alınan minyatürlerin genel bir tanımlamasının yapılması, kalelerin ayrıca ayrıntılı olarak incelenmesi ve bazı kalelerin orijinalleriyle arasındaki ilişkinin net bir şekilde ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmamızda yer alan kaleler bulundukları bölge, şehir ve coğrafya esas alınarak genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, kaynaklarda bahsedilen özgün mimarinin minyatürlere ne derece yansıtıldığı, bir sefer sırasında[7] çizildiği bilinen bu kompozisyonların hangi kriterler göz önünde bulundurularak sayfa üzerine

[7]Minyatürlerin sefer sırasında çizildiği kesindir, ancak sürekli hareket halindeyken tüm teferruatıyla çizilip renklendirilmeleri oldukça zor olduğundan sefer sırasında menzillerin bir eskizi çizilip sonrasında detaylar işlenip renklendirme yapılmış olma ihtimali de bulunmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Gazi Yurdaydın, **Matrakçı Nasûh**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963, s.13.)

aktarıldığı irdelenmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında Matrakçı Nasuh'un mimari üslubunun ortaya konulması hedeflenmiştir.

İncelenen minyatürler İstanbul'dan başlayarak Tebriz üzerinden Bağdat'a giden güzergâh üzerindeki kentlerin görünümlerini içermekte olup çalışma için buradaki kentlerden bir kale yapısını barındıranlar seçilmiş, bunlar içerisinden de metinde isimleri net olarak zikredilen kaleler tez konusu olarak belirlenmiştir. Minyatürler ayrıntılı incelemenin ardından mimari betimleme, üslup, renk, form gibi başlıklar altında ayrıca genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Öncesinde de bahsedildiği gibi oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip olan minyatür sanatı içerisinde Matrakçı Nasuh ve Beyân-ı Menâzil'i en çok göze çarpan araştırma konularından biri olmuştur. Genel anlamda oldukça iyi tanınan bu eser ayrıntılara inildiğinde ve özgün durumlarıyla bağlantısı incelendiğinde enteresan gözlemler ortaya çıkmaktadır. Eser içerisinde oldukça fazla örneği bulunan kaleler de bu önemli minyatürlere farklı açılardan da bakabilmeyi sağlayacaktır.

Konu başlığı altında esas ortaya konulmak istenen, kaleye sahip kent görünümlerinin yer aldığı minyatürlerin ana hatlarının genel olarak ele alınması, minyatürler çizilirken öncelik verilen ögelerin saptanması, kalelerin form, renk, üslup bağlamında tanımlanması ve aynı zamanda sanatçının üslubunun mimariye nasıl yansıdığının tespit edilmesidir. Elde edilen bilgiler ışığında 16. yüzyılda bahse konu şehirlerin nasıl bir görünüme sahip olduğu, kentlerin, çevrelerinde yer alan su kaynakları ve doğayla nasıl bütünleştiği ortaya konulmuştur.

1.2. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Konu hakkındaki başlıca çalışmalar Türklerde şehircilik ve kale mimarisi ile Matrakçı Nasuh ve Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn adlı iki başlık altında incelenmiştir. Genel olarak kitap veya makale şeklinde hazırlanan çalışmalar, ilgili konu başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Türklerde Şehircilik ve Kale Mimarisi ile İlgili Çalışmalar

1. Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri (Cilt:1)*, Ankara, 1959.

İlk olarak kale kelimesinin menşeinin irdelendiği eserde kaleleri oluşturan bölümler genel bir ifade ile aktarılıp, kalelerin idari fonksiyonları örnek kanunnameler ışığında ortaya konulmuştur. Edebiyatımızda şiir, türkü ve menkıbelerde rastlanılan kalelerle ilgili beyitleri de okurlarla paylaşan yazar, sonrasında alfabetik sırayla verdiği kaleleri incelemeye geçmiştir. İlk önce kentin tarihi süreçteki gelişiminden, kente hâkim olan milletlerden bahseden yazar, aynı zamanda kent kalesinin kuruluştan itibaren uğradığı değişimleri de ele almıştır.

2. Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977.

11 ana bölümden oluşan eserde ilk olarak Türklerin yerleşik yaşama geçiş süreci, Orta Asya'da yerleştikleri bölgeler ve göçebelikle birlikte yerleşik yaşamı sürdürme çabalarından bahsedilmiş, sonrasında yerleştikleri bölgeler ve bölgelere göre şekillenen mimari anlayışları aktarılmıştır. İslâmi devirde, İran ve Türkistan şehirlerinin durumu saptanarak Karahanlılardan kalan mimari eserler anlatılmış, Karahanlı, Selçuklu ve Gazneli döneminde en parlak dönemini yaşayan kervansarayların menşei ve içerikleri incelenmiştir. Orta Asya'daki saray yapıları ele alınmış, Orta Asya mimarisinin özünü oluşturan duvar resmi ve süslemeler örneklerle birlikte verilmiştir. Sonrasında Büyük Selçuklu dönemindeki kentsel yerleşmeyi ve şehircilik anlayışını irdeleyen yazar Büyük Selçukluların mimari yapılarına da değinmiştir. Türkistan şehirlerini genel bir çerçeve içerisine alarak Selçuklulardan sonra Türkistan ile Anadolu'daki eserleri şehir ve mimari ekseninde değerlendirmiştir. Bütün bunlardan sonra Türklerden önce Anadolu'yu şehirleşme çerçevesinde ele alan Cezar; Hitit, Roma ve Bizans devri şehirlerinin genel karakterini de ortaya koymuştur.

Türk dönemi şehir yapısı ve mimarisini İslâmiyet öncesi ve sonrası olarak belli dönemler ve bölgeler üzerinden değerlendiren yazar, kentlerin korunmasında hangi gelişmelerin yaşandığı bunun yanında ele aldığı şehirlerde tarihi sürece göre kale yapılarının nasıl şekillendiği ve sur sistemlerindeki değişiklikler hakkında örnekler eşliğinde bilgiler aktarmıştır.

3. Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul, 1987.

Yayınlanmış bir doktora tezi çalışması olan eser dört ana bölümden oluşmaktadır. Tanyeli birinci bölümde; Anadolu öncesi Türklerde kentsel yaşam geleneğinin nasıl şekillendiğini ve bu sırada Anadolu'da yaşanan gelişmelerin bu geleneğe ne derece yansıdığını aktarmaya çalışmış, göçebe ve kentsel yaşam birlikteliğine değindikten sonra Anadolu'ya geçişle gelen kentsel yeniliklerden bahsetmiştir.

İkinci bölümde; Türklerin kendinden önce Anadolu'da bulunan yerleşme sistemini büyük çoğunlukla Bizans'tan devraldığını belirten yazar, burada Bizans yerleşme sistemi ve Bizans kentinin fiziksel yapısını ele almıştır.

Eserin esas kısmını oluşturan üçüncü bölümde; Anadolu kentinde yerleşme sistemi ve fiziksel yapıda Türk çağında meydana gelen değişimlerden bahsedilmiş, ilk dönem, erken dönem, Beylikler çağı ve Osmanlı çağı şeklinde belli dönemlere ayrılan Anadolu-Türk kentleri; kent modelleri ve örnekler ışığında incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise; kentsel ögeler, örneklerle birlikte verilerek tarihi süreç içindeki gelişimleri değerlendirilmiştir.

Yazar, esas konumuzu içine alacak şekilde Türk kentlerinde yerleşimin nasıl düzenlendiğini ve bu düzenleme içinde kale yapılarının konumu ve mimari donanımının zaman içerisindeki gelişimini de ele almıştır.

4. Ali Boran, ''Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı*, Sayı:10, Ankara, 1999.

Konuyla ilgili kapsamlı çalışmalara imza atan Ali Boran, bahse konu makalesinde ilk olarak kalenin tanımını yapmış, kaleler inşa edilirken dikkat edilen hususlara değinmiştir. Kaleleri oluşturan bölümleri açıklayan yazar, kale çeşitlerini ve bunların işlevlerini de ele almıştır. Makalede Antik dönemden başlayarak Osmanlı dönemine kadar gelişen kale mimarisi genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş sonrasında Osmanlı döneminde inşa edilen ve kullanılan kaleler aktarılmıştır. Kaleler; yapılış amacı, bulunduğu bölge, tarihçesi, planı, yapılan eklemeler ve tamiratlar çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır.

5. Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara, 2001.

Eserine kaleyi tanımlayarak başlayan yazar, kalenin ögeleri başlığı altında özellikle iç kale, dış kale ve şehristan kavramları üzerinde durmuştur. Anadolu'da yer alan iç kaleler yerleşim alanı içinde ve dışında bulunanlar şeklinde sınıflandırmaya tabi tutularak iç kale cami ve mescitleri teker teker incelenmiştir. Kent kaleleri; konum, tarihçe, genel mimari yapı çerçevesinde ele alındıktan sonra kale mescitleri tanımlanmıştır. Son olarak kale mescitleri konum, plan, örtü sistemi, malzeme ve teknik, mimari elemanlar, süsleme ve yazı başlıkları altında genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

6. Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara, 2014.

Dört ana kısımdan oluşan eserin ilk bölümünde; İslâmiyet Öncesi Yunan, Roma, Bizans, Sasani devletlerinin şehircilik anlayışı genel bir çerçevede değerlendirilmiş, İslâm öncesi dönemde Türkler ve Arapların bölge şehircilik tarihi ele alınmıştır.

İkinci bölümde; İslâm toplumunun sosyal ve kültürel yapısı, İslâm dininin şehircilik anlayışına ne tür yansımalarının olduğu irdelenmiş, İslâm şehri kavramı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde; İslâm şehirlerini, İslâm hâkimiyetine alınmış ve Müslümanlar tarafından kurulmuş şehirler olmak üzere iki başlık altında toplayan yazar, burada ele aldığı şehirlerin kuruluş ve gelişimini aynı zamanda genel fiziki yapısını da incelemiştir. Ayrıca kentlerin barındırdığı kale ve sur yapılarının mimari özelliklerine değinerek bu yapıların zaman içerisindeki değişimlerinden de bahsetmiştir.

Dördüncü bölüm ise; İslâm şehrini oluşturan fiziki unsurlar, şehrin dış çevresini oluşturan unsurlar, şehrin çekirdeğini teşkil eden unsurlar, yol şebekesi, çarşı-pazarlar, mahalleler-evler şeklinde alt başlıklara ayrılmış, tipik bir İslâm şehrinin hangi ögelere sahip olduğu ve nasıl teşkilatlandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Matrakçı Nasuh ve Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn ile İlgili Çalışmalar

1. Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han* (nşr. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara, 2014.

İki ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünde; Matrakçı Nasuh'un hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgiler verilerek yazarın eserleri ışığında; adı, künyesi, lakapları, kişiliği ve düşünce tarzı ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İkinci bölümde ise; Mecmua-i Menazil'in incelenmesine geçilmiş, eser hakkında yapılan araştırmalara yer verildikten sonra eserin topografik çalışmalar ve mimarlık tarihi için önemi vurgulanmıştır. Eser içerisinde yer alan minyatürlerin bir şehir planı olarak tarihi süreçteki yeri ve Irak seferi sırasında uğranılan menziller hakkında detaylı bilgiler aktarılmıştır. Esas metnin çevirisini de yapan H. Gazi Yurdaydın en sona da eserin orijinalinin tıpkıbasımını eklemiştir.

2. Zeynep Tarım, "Matrakçı Nasûh'un Şahane Eseri Beyân-ı Menâzil Minyatürlerine Dair", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: XIX, 2014.

Çalışmasına Beyan-ı Menazil'in kısa bir tanımlamasını yaparak başlayan yazar, hemen sonrasında mevzubahis eserin çok önemli bir tarihi kaynak niteliği taşıdığını vurgulamış, Matrakçı Nasuh hakkında bilgiler aktarmış, Beyan-ı Menazil'in ortaya çıkış sürecini ve içeriğini genel bir çerçeve içerisinde anlatmaya çalışmıştır. Esere zenginlik kazandıran minyatürlerin kent görünümleri içerdiğini ve bu kent görünümleri kapsamında hangi mimari yapıların, doğa ve çevre unsurlarının ele alındığını incelemiştir. Eserin ilk minyatürü olan İstanbul minyatüründen yola çıkarak şehir tasvirlerinde kullanılan formları, minyatürlerde yer alan ögelerin yerleştirilme stratejisini belirtmiş, çalışma sonunda da eserin Tarih, Coğrafya ve Mimarlık Tarihi açısından önemini tekrar vurgulamıştır.

3. Yavuz Unat, ''16. Yüzyılda Osmanlılarda Çok Yönlü Bir Bilim İnsanı: Matrakçı Nasuh'', *Dört Öge*, Yıl:4, Sayı:9, Nisan, 2016.

Makaleye Matrakçı Nasuh'un hayatını kısaca özetleyerek başlayan yazar, sonrasında Nasuh'un eserler verdiği ve ilgilendiği alanları ayrı başlıklar olarak

düzenlemiş ve bu başlıklar altında sanatçının eserlerini ve farklı alanlarla olan ilgisini aktarmıştır. Bu bağlamda çalışmayı; *Matrak Oyunu ve Matrak Oyununun Mucidi Matrakçı Nasuh, Tarihçi Nasuh, Minyatürleri ve Ressam Nasuh, Coğrafyacı Nasuh, Mühendis Nasuh, Hat Sanatçısı Nasuh, Matematikçi Nasuh,* şeklinde başlıklara ayırmış, sonrasında ayrı bir başlık altında da Matrakçı Nasuh'un, Cemâl el-Küttâb ve Kemâl el-Hüssâb, Umde el-Hisâb, Tuhfe el-Guzât, Mecmû'-i Menâzil, Mecmû'a' el-Tevârih adlı eserlerini de ayrıca değerlendirmiştir. Sonuç kısmında ise Nasuh'un çok yönlülüğüne tekrar vurgu yaparak farklı alanlarda verdiği eserlerin pek çok disiplin için önemli birer kaynak olduğunu belirtmiştir.

4. Muhammet Kurucu, Nurtekin Özen, ''Matrakçı Nasuh Minyatürlerinde Şehir-Mimari ve Estetik Anlayışı Üzerine'', *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Aralık, 2018.

Makale içeriğini oluşturan konu beş ana başlık altında irdelenmiştir. İlk kısım olan giriş bölümünde; minyatür kavramının ve Osmanlı'da minyatür sanatının gelişimi incelenmiş, Matrakçı Nasuh hakkında bilgiler aktarılmıştır.

İkinci bölümde ise; Matrakçı Nasuh'un minyatürlerindeki şehir kuruluşu ve mimari anlayış genel olarak ele alınmış, Beyân-ı Menâzil eserinin mimarlık, sanat tarihi açısından önemi vurgulanarak, eser hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Mecmua-i Menazil'de yer alan resimlerin şehir planı olarak öneminden söz edilerek bu resimlerin 16. yüzyıl şehirciliğini yansıtıcı bir özellik taşıdığından bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümün içeriğini ise; Matrakçı'nın minyatürlerinde görülen plan özellikleri, dini kurumlar, ulaşım aksları ve menziller oluşturmaktadır.

Beşinci bölümde ise; Matrakçı'nın bazı minyatürleri konu kapsamında incelenmiştir.

5. Serkan Aydemir*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan T5964 Numaralı Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn Yazmasındaki Kale ve Kent Görünümlü Minyatürlerden Örnekler*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2021.

Yedi ana başlıktan oluşan olan tezde; Minyatür Sanatı, İslam'da Tasvir Yasağı, Türk Minyatür Sanatı, XVI. Yüzyılda Osmanlı Minyatür Sanatı, XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Topografik Eserler, Matrakçı Nasuh ile en önemli eseri olan Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn hakkında genel bilgiler verilmiştir. Yazar söz konusu tezinin kataloğunu oluşturan beşinci bölümde yazma içerisinden seçilen 61 adet minyatürü belirli bir sistematik düzen dahilinde ayrıntıları ile incelemiştir. Altıncı başlık altında konuyla ilgili genel değerlendirmeler yapan yazar, tezin sonuç bölümünde araştırmada elde ettiği veriler ışığında ulaştığı sonuçları aktarmıştır.

Söz konusu yüksek lisans tezi oldukça yakın tarihli bir çalışma olup, tez teslim sürecinde haberdar olduğumuz önemli bir araştırma niteliğindedir. Ancak bizim çalışmamızla farklı yönleri bulunmaktadır. Bahsedilen bu çalışmada minyatürler bütün olarak ele alınarak kaleler hakkında da bilgi verilmiştir. Bizim araştırmamızda ise daha çok kale mimarisi üzerine yoğunlaşılmış, minyatürler incelenmeden önce minyatür sanatı, Matrakçı Nasuh ve eserleri ile özellikle Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn hakkında genel malumat verilmekle birlikte, Türk-İslam kale mimarisinin gelişimi, kale mimarisini oluşturan önemli nüveler ve kale dışındaki savunma yapılarına ilişkin oldukça detaylı bilgilere yer verilmiştir. Minyatürlerin öncelikle genel bir tasviri yapıldıktan sonra kaleler ayrıntılı olarak incelenmiş, orijinalleri hakkında bilgiye ulaşılabilenlerin orijinalleri hakkında fotoğraf ve çizimlerle karşılaştırılarak oldukça geniş bilgiler verilmiş, ayrıca kalelerin ve surların ayrıntılı çizimleri yapılmıştır. Değerlendirme kısmında da incelenen kaleler için form bağlamında bir tipoloji oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmada İzlenen Yöntem

Çalışma kapsamında incelenen minyatürler H. Gazi Yurdaydın'ın yayımladığı eserin tıpkıbasımından derlenmiş, tez içerisinde geçen şehir, ilçe, kasaba, köy, kale, köprü, nehir, dağ vs. isimleri de mevzubahis eserden alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir. İlk olarak kale görünümü içeren minyatürler tespit edilmiş, ayrıştırılan minyatürler elektronik ortamda klasörlenmiştir.

Konu ile ilgili kitap, makale, ansiklopedi maddesi ve elektronik kaynaklar tarandıktan sonra metin aşamasının ilk basamağı olan ana hat planı hazırlanmıştır. Özellikle kale mimarisi ve Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn'i konu edinen kaynaklar üzerinde durulmuştur.

Araştırmada yararlanılan kaynakların tamamı Kaynakça kısmında belirtilmiş, çalışmamızda yer alan resim ve çizimler ise konu ile bağlantılı bir şekilde tezin içerisine yerleştirilmiştir.

Çalışma içerisinde yer alan kısaltmalar TDK'nin güncel Kısaltmalar Dizinine uygun olarak hazırlanmış, metin yazımında Sanat Tarihinin temel terminolojisinden ödün verilmeden anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; konunun önemi vurgulanarak, konu üzerinde yapılan sınırlama ölçütlerinden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili ortaya konulan çalışmalar şehircilik ve kale mimarisi bir de Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn ile ilgili yapılan çalışmalar şeklinde iki başlık altında incelenmiş, son olarak Matrakçı Nasuh ve söz konusu eseri hakkında edinilen bilgiler ve ortaya atılan düşünceler genel bir ifade ile ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Türk İslâm kale mimarisi, şehirleşme uygulamaları çerçevesinde, dönem bazında incelenmeye çalışılmış, bir kaleyi oluşturan donatılar ile kale tipleri örnekler ve çizimler eşliğinde anlatılmaya çalışılmıştır. Bunların dışında Türk-İslâm mimarisinde tarihi süreçte inşa edilmiş kaleden farklı diğer savunma yapıları da tanımlanmıştır.

Üçüncü bölüm çalışmanın esasını teşkil eden minyatürlerin incelendiği kısımdır. Bu kısımda ele alınan kaleler Matrakçı Nasuh'un metin içerisinde izlemiş olduğu güzergâha göre sıralanmıştır. Burada söz konusu minyatürler genel olarak

tanımlandıktan sonra, minyatürde yer alan kale yapıları ayrıntılı şekilde incelenmiş, orijinali ile ilgili bilgiye ulaşılabilen kaleler hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır.

Dördüncü bölüm değerlendirme kısmıdır. Bu başlık altında, incelenen minyatürler ve kaleler; mimari betimleme, üslup, renk ve süsleme olarak, ayrıca mimari betimleme başlığının alt başlığı olacak şekilde kale formları ve diğer mimari yapılar bağlamında da genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Son bölüm olan sonuç kısmında ise; çalışma sonunda varılan sonuçlar topluca verilmeye çalışılmış, Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinin tarihe ışık tutucu çok önemli kaynaklar olduğu vurgulanarak, gerçeklikle ne kadar bağdaştıkları ve ne kadar doğru bilgiler barındırdıkları ortaya konulmuştur. Esas konu olan kalelerin ise belirli çizim kriterleri olduğu ve bunların yansıtılma tarzı aktarılmaya çalışılmıştır.

1.4. Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri

Doğum tarihi kesin olarak tespit edilemeyen Matrakçı Nasuh'un tam adı *Nasuh b. Abdullah (Karagöz) es-Silâhî el-Matrâki el-Bosnâvî*'dir[8]. Matematik alanındaki ilk eseri olan *Cemâl el-Küttab ve Kemâl el-Hüssâb*'da kendini hem *Nasuh b. Abdullah* hem de *Nasuh b. Karagöz* olarak tanıtan sanatçı, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn'in giriş kısmında ismini *Nasuh es-Silâhî eş-şehîr bi-Matrâkî* şeklinde zikretmektedir[9]. İsminde yer alan Bosnavî nisbesinden ötürü Bosnalı olduğu düşünülen Nasuh'un, devşirme olduğu yönünde bilgiler bulunmakla beraber Aşık Çelebi'nin aktardığına göre Enderun'da eğitim görmüş, II. Bayezid döneminde Enderun'da eğitim veren Hoca Sâi'den dersler alan sanatçı, aynı zamanda iyi bir silahşor olarak da ünlenmiştir. Matrak adı verilen değnek ve sopalarla oynanan bir savaş oyununu icat ettiğinden dolayı Matrakçı ünvanını kazanmıştır[10]. Nasuh, 1517 tarihli Cemâl el-Küttab ve Kemâl el-Hüssâb adlı ilk eserini matematik üzerine

[8]Yavuz Unat, ''16. Yüzyılda Osmanlılarda Çok Yönlü Bir Bilim İnsanı: Matrakçı Nasuh'', **Dört Öge**, Yıl:4, Sayı:9, Nisan, 2016, s.18.
[9]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han** (nşr. Hüseyin G. Yurdaydın), TTK Yayınları, Ankara, 2014, ss.1-10.
[10]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, ss.2-3.

yazmış olup, kitabını iki bölüm halinde tasarlayarak içeriğinde rakamlar, dört işlem, kesirler gibi matematiksel konuları işlemiştir[11].

Nasuh'un kaleme aldığı bir diğer eseri ise içerisinde silahşorlüğe dair bilgilerin yer aldığı 1529 tarihli Tuhfet el-Guzât'tır. Tek bir nüshası bulunan, beş bölüm halinde yazdığı eserde ok, kılıç, kalkan, at talimi gibi askeri konular hakkında bilgiler vermiştir[12]. Silahşorlüğe duyduğu ilgiyi araştırmaları neticesinde ortaya koyduğu bu eserle pekiştirmiştir.

Matrakçı Nasuh'un matematiğe dair yazdığı ikinci bir eseri ise Umdet el-Hisab'dır. Bu eser ilk yazdığı matematikle ilgili eserin üzerine yaptığı ilavelerle ortaya konulmuştur. İki fasıl halinde kaleme alınan eserin ilk bölümünde matematik ve cebir konularını işlemiş, ikinci kısımda ise elli kadar problemi çözümlemiştir[13].

Nasuh'un en önemli eserlerinden biri olan Süleymanname iki aşamalı olarak tasarlanmıştır. 1537-38 yıllarında yazıldığı bilinen ilk yazma Kânûnî Sultan Süleyman'ın cülusuyla başlayarak, Korfu Seferi'ne kadar geçen tarihi süreç hakkında bilgiler vermektedir. Eserin ikinci bölümünü kapsayan yazma ise 1543-55 yılları arasında meydana gelen tarihi olayları içermekte olup, bazı kısımlarının eksik olduğu görülmektedir[14].

Târih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve Istûnibelgrâd adlı eseri ise Süleymanname'deki 1542-43 yıllarında yaşanan tarihi olayları içermektedir. İçerisinde Matrakçı Nasuh'un çizmiş olduğu 32 adet minyatür bulunan eser bizzat sultan için hazırlanmıştır[15].

Matrakçı Nasuh'un Mecma' et-Tevârîh adlı eserinin Osmanlı tarihini anlatan son kısmından sadece II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirleri üzerinde duran anonim bir yazma British Museum'da yer almaktadır. TSMK'nin Revan kısmında II. Bayezid devri olaylarını içeren bir nüshası daha bulunmakta olup, içerisinde minyatürler yer almaktadır[16].

---

[11]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, ss.2-3.
[12]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, s.3.
[13]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, ss.7-8.
[14]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, ss.11-16.
[15]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, s.12.
[16]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, s.20-21.

1.5. Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn

Matrakçı Nasuh'un en gözde eserlerinden olan ve tez konumuzun içeriğini oluşturan Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, Kânûnî Sultan Süleyman'ın 1533-36 yılları arasında Safevi devleti üzerine düzenlemiş olduğu seferi[17] anlatmaktadır[18]. İçerisinde 90 sayfalık bir metin ile 107 adet minyatür bulunan eserin minyatürleri bizzat Matrakçı Nasuh tarafından yapılmıştır[19]. 16. yüzyılda bazı Anadolu ve İslâm şehirlerinin durumunu görsel olarak algılamayı sağlayan bu eser İstanbul'dan başlayarak Tebriz üzerinden Bağdat'a giden yol üzerinde bulunan menzilleri içermektedir (Resim 1). İstanbul, Hereke, İzmit, İznik, Kütahya, Konya, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Tebriz, Bağdat, Bitlis, Diyarbakır, Halep, Adana, Eskişehir gibi önemli kentler, bulundukları tabiat ortamı içerisinde mimari yapılarıyla birlikte resmedilmiştir. Eser, Albert Gabriel, Franz Taeschner gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş, içerisinde yer alan minyatürlerle ilgili de önemli çalışmalar ortaya konulmuştur[20].

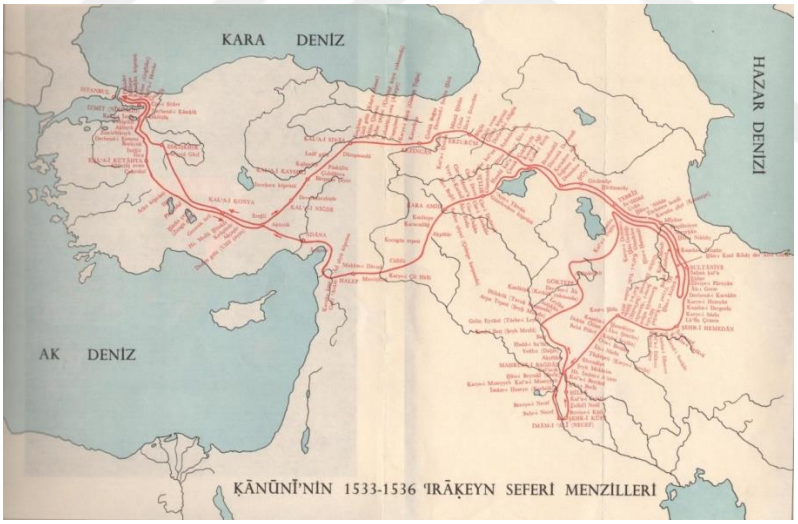

Resim 1. Kânûnî'nin 1533-1536 Irakeyn Seferinde İzlenen Yol ve Menziller (Yurdaydın'dan)

[17]Kânûni 1533 yılında Irakeyn Seferi için hazırlıklara başlamış, Vezîriâzam İbrahim Paşa'yı önden göndermiş (21 Ekim 1533), aynı senenin Aralık ayında Halep'e varan İbrahim Paşa, 1534 yılının Mayıs ayında Diyarbakır'a oradan da Tebriz'e ulaşmıştır. 14 Haziran 1534'te Üsküdar'dan harekete geçen Kânûni önce Erzurum'a oradan da 28 Eylül'de Tebriz'e ulaşmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Feridun Emecen, ''Irakeyn Seferi'', **TDVİA**, Cilt:19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.116.)

[18]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, s.31.

[19]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, s.10.

[20]Ayrıntılı bilgi için bk. Albert Gabriel, ''Les Étapes d'une Campagne dans les deux 'Irak. d'après un manuscrit Turc du XVIe siècle'', **Syria**, IX, 1928, ss.328-345. (Ayrıca bk. Franz Taeschner, ''Die Geographische Literatur der Osmanen'', **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, 77 (n.F. 2), 1923, ss.31–88.)

Beyân-ı Menâzil; seferin başlaması ve ordunun harekete geçişini anlatan bir giriş bölümüyle başlar. Sonrasında sefer boyunca uğranılan ve fethedilen bölgelerin isimleri ve çizimleri aktarılır. Matrakçı Nasuh ele aldığı şehirleri Ekâlim-i Seb'a olarak adlandırdığı yedi iklim bölgesine ayırmış, sonrasında bu iklim bölgelerine dahil olan şehir ve bölgelerin isimlerini vermiştir[21].

Topografik bir harita niteliği taşıyan minyatürler ise 16. yüzyıl şehirlerinin dörtgen bir alan üzerine sığdırılmış yansıması şeklindedir. Şehirler, kasabalar, kaleler, köyler, hanlar, dağlar, göl ve nehirler isimleriyle birlikte betimlenmiştir.

Minyatürlerde statü binaların genel tipolojisini şekillendiren ana unsur olmuştur. Renkler, üst örtü ve ebat gibi kıstaslarla sağlanan bu düzenleme bütün minyatürlerde uygulanmaya çalışılmıştır. Cami, medrese gibi yapılar oldukça doğru bir şekilde tasvir edilirken diğer yapılar da aynı uygulama görülmemektedir. Yapıların birbirlerine göre konumları tamamıyla gerçek bir şekilde yansıtılmamıştır. Matrakçı Nasuh şehirlerin önemli mimari eserlerini betimlemeyi birincil iş olarak görmüş, topografik düzenlemeyi ikinci planda bırakmıştır[22]. Sanatçı şehirleri resmederken bazı yapıları eklememiş, sayfa boyutlarını göz önüne alarak planlar üzerinde değişiklikler yapmıştır[23]. İstanbul'dan başlayarak Bağdat'a kadar uzanan bu yolculukta bölgesel mimari farklılıklar birtakım belirgin ayrımlarla yansıtılmaya çalışılmıştır. Sanat penceresinden baktığımızda dönemin mimari ve süsleme anlayışını net olarak izleyebildiğimiz bu minyatürler, bir sefer sırasında kaleme alındığı için geçitler, nehirler, köprüler, yamaçlar gibi ordu için önem arz eden ögelere ayrıca yer verilmiştir.

Hem tarihi hem de coğrafi açıdan çok büyük bir öneme sahip olan Beyân-ı Menâzil şüphesiz birçok alanda araştırmacılara kaynaklık eden eşsiz bir eser niteliğindedir.

---

[21]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, ss.38-40.
[22]Nasûhü's-Silâhî (Matrakçî), **age.**, s.47.
[23]Zeynep Tarım, "Matrakçı Nasûh'un Şahane Eseri Beyân-ı Menâzil Minyatürlerine Dair", **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Sayı:XIX, 2014, s.51.

2. TÜRK-İSLÂM KALE MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnsanoğlu yeryüzüne ayak bastığı ilk andan itibaren yaşadığı çevreye karşı kendini koruma içgüdüsü geliştirmiş ve bu içgüdüden hareketle yaşamını sürdürebileceği ve kendini koruyabileceği mekân arayışları içine girmiştir. İlk insanların mağaralarda yaşamlarını devam ettirdiği bilinirken, sonrasında ortaya çıkan topluluklar göçebe ve yerleşik yaşam tarzlarını benimsemiş ve birbirleriyle etkileşim içerisine girerek yeni yerleşik düzenler ve kent modelleri ortaya koymuşlardır. Bunun bir neticesi olarak da şehircilik kavramı tarihsel süreç içerisinde değişmeye ve gelişmeye başlamıştır.

Kentleşmenin bir sonucu olarak kurulan bu yerleşim yerlerinin güvenliğini sağlamak zaruri olmuş, bu aşamada da şehirlerin etrafını çeviren surlar ve kaleler devreye girmiştir. Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî bir yapı olan surlar, genellikle mazgallı olup, kenti kuşatarak himayeyi sağlamaktaydı[24]. Kaleler ise düşman saldırılarını engellemek amacıyla yapılmış burçlar, kuleler ve duvarlardan oluşan müstahkem yapılardı[25]. İnşa edilecekleri topografyaya göre planı şekillendirilen kaleler genellikle ana yol, kavşak noktaları, geçit ve boğaz gibi stratejik noktalarda konumlandırılıyordu[26]. Kale inşası için uygun yerler seçilirken; gözlem için elverişli olması, uzun sürebilecek olan kuşatmalarda su ihtiyacının kolayca karşılanabileceği bir su kaynağına yakın olması, olağanüstü durumlarda askerin kolay hareket etmesini sağlayan ve giriş-çıkışı kolaylaştıracak bir plana sahip olması gibi sebepler göz önünde bulunduruluyordu[27] (Çizim 1).

---

[24]Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.285.
[25]Sözen, Tanyeli, ‘’Kale’’, s.154.
[26]Semavi Eyice, ‘’Kale’’, **TDVİA**, Cilt:24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.234.
[27]Sevgi Parlak, **Osmanlı Öncesinde Anadolu Kalelerinde Kapılar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.39.

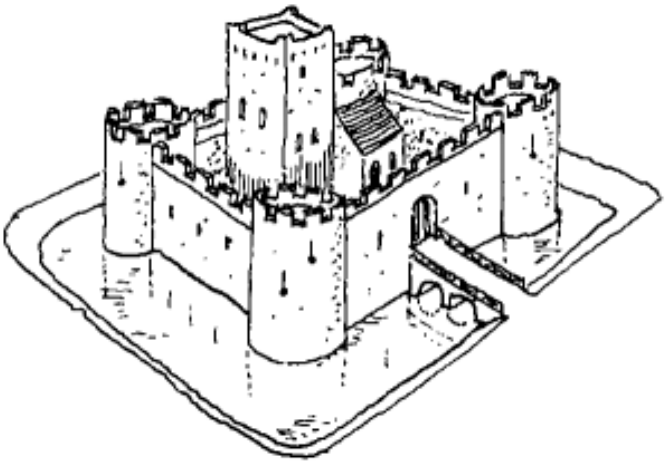

Çizim 1. Bir Kalenin Dış Cepheden Görünümü[28]

Kaleler, genel itibariyle sürekli bir sur duvarı ve belirli aralıklarla duvarlara yerleştirilmiş burçlardan oluşuyordu. Sur duvarları topografyaya göre şekillendirilirken, burçlar da daire, kare veya çokgen formlarda yapılabiliyordu. Kale ve sur duvarlarının üst kısmında mazgallardan oluşan ‘’barbata’’ adı verilen korunma kesimleri bulunurken[29], duvarlar üzerinde de hareket etmeyi kolaylaştıracak düz seğirdim yolları yer alıyordu (Çizim 2).

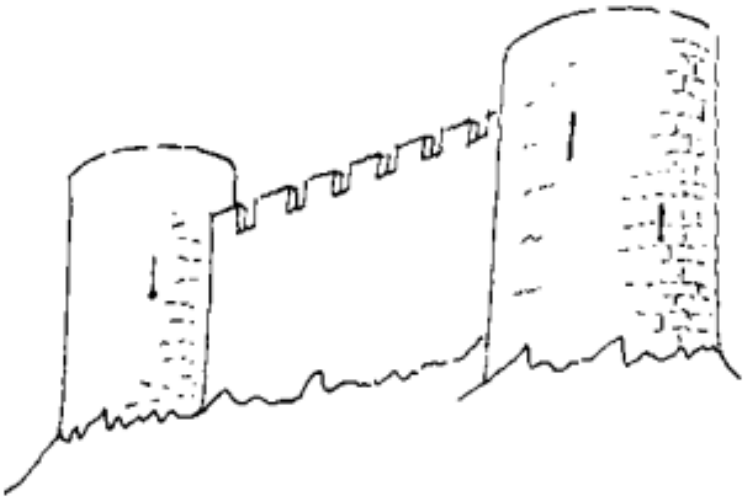

Çizim 2. Sur Duvarı, Burçlar ve Barbataların Genel Görünümü[30]

[28] https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/ Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:10.
[29] Sözen, Tanyeli, ‘’Barbata’’, s.45.
[30] https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/ Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:11.

Kale istihkâmını sağlamak için duvarların dış kısımlarına su hendekleri kazılıp, girişlerine hem korunmayı sağlamak hem de hendek üzerinden geçişi kolaylaştırmak amacıyla iner-kalkar (müteharrik) ahşap kapılar yapılıyordu[31] (Resim 2-3, Çizim 3).

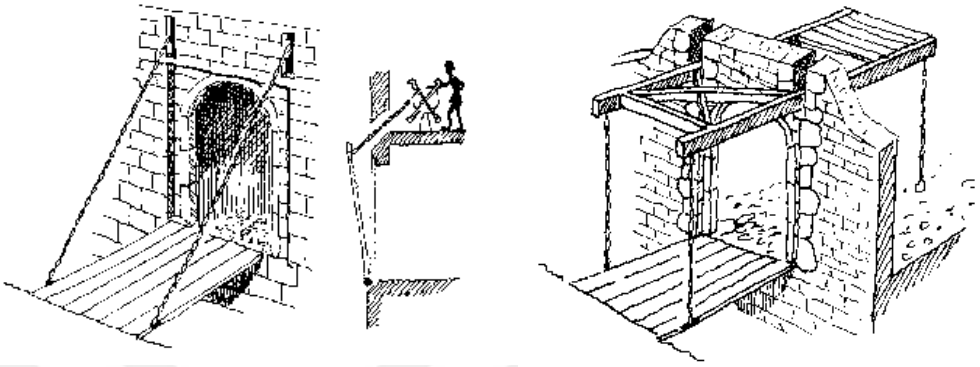

Çizim 3. İner-Kalkar Kapıların İşleme Düzenekleri[32]

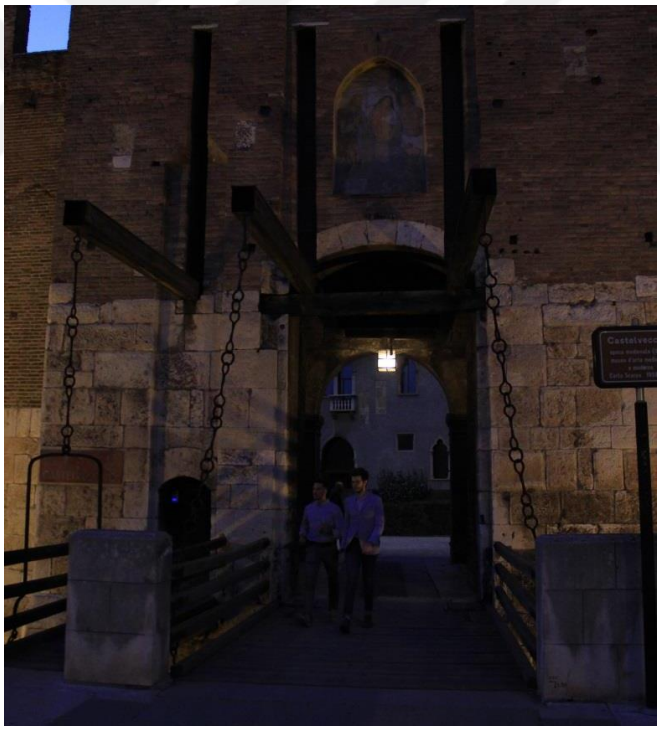

Resim 2. İtalya'nın Verona Şehrinde Bulunan Castelveccio Kalesi'nin Müteharrik Giriş Kapısı (Zekeriya Şimşir'den)

[31]Ali Boran, ''Türk Sanatında Kale Mimarisi'', **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1307.
[32]https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:12.

Resim 3. Moğolların 1258'de Bağdat'ı İşgalini Gösteren Bir Minyatürde Müteharrik Kapı Örneği (Cami'üt-Tevârih'ten)

Surların üst kesimlerinde sura yaklaşan düşmanları püskürtmek amacıyla taş, ok, ateş fırlatmak için yapılmış ''senkendaz''[33] adı verilen kuleler bulunuyor, güvenliği artırmak maksadıyla mevcut surun dışına ''dış sur'' adı verilen ikinci bir sur yapısı inşa edildiği de oluyordu.

Kale surları, zamanının savaş aletlerine mukavemet gösterebilecek şekilde taş bazen de tuğla malzemeden, zaman zaman taş ve tuğlanın birlikte kullanılmasıyla ve dirençli olmasından dolayı da horasan harcı kullanılarak inşa edilmiştir[34]. Özellikle Bizans dönemi yapılarında yaygın olarak görülen hem taş hem tuğlanın dikey ve yatay eksenlerde ardışık olarak konumlandırılmasıyla oluşturulan bir teknik olan kasetleme tekniği, ayrıca iki yüzü kesme taşlarla örülüp sonra içeride kalan boş alana

[33]Kale duvarlarının ve surların en yüksek kesiminde yer alıp dışa doğru çıkıntı yapan ve zeminindeki bir delikten saldırganlara taş atılıp kaynar yağ dökülen cumba biçiminde bir askeri mimari ögesi. (bk. Sözen, Tanyeli, ''Senkendaz'', s.273.)
[34]Nazmi Sevgen, **Anadolu Kaleleri (Cilt:1)**, , Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s.7.

moloz taşların doldurulmasıyla elde edilen bir duvar örgü tekniği olan sandık duvar tekniği gibi tekniklerde kale duvarlarında karşımıza çıkmaktadır[35] (Çizim 4).

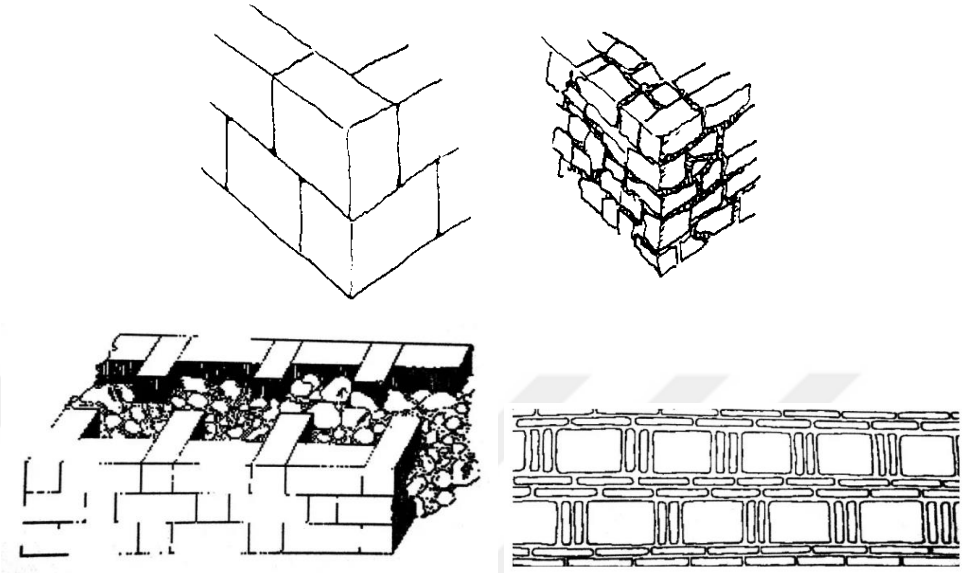

Çizim 4. Düzgün Kesme Taş ve Kaba Yonu Taşla Yapılan Kale Duvar Örgüsü (üstte)[36], Sandık ve Kasetleme Duvar Örgü Teknikleri (altta) (C. Foss'dan)

Kaleler umumiyetle dış kale, iç kale ve Ahmedek olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. Dış kale; bütün bir şehri, iç kale ve ahmedek yapısını da içerisine alan bir savunma yapısıyken, iç kale şehrin en yüksek kesiminde, hükümdar sarayının, yönetici konutlarının, cami ve darphane gibi birimlerin bulunduğu özel bir konuma sahiptir[37]. Dış sura bitişik olarak konumlanan ahmedek ise şehrin savunmasını destekleyen, belli bir askeri birliği barındıran kışla niteliğindedir[38]. Kentler iç kale etrafında şekillenirken ahmedek ve dış kale bazı şehirlerde bulunmamaktadır[39].

---

[35]Zeynep Mercangöz, ''Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler'', **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi**, Cilt:2, Ankara, 1995, s.486; Mehmet Kutlu, ''XIV-XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler'', **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1, Nisan, 2017, s.134.

[36]https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:13.

[37]Boran, ''Türk Sanatında…'', s.1307.

[38]Tanyeli, **agt.**, s.152.

[39]Ali Boran, ''Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", **Osmanlı**, Sayı:10, Ankara, 1999, s.347.

Türklerde görülen şehircilik anlayışı[40] genel hatlarıyla İslâmiyet öncesi ve sonrası şeklinde gruplandırmaya tabi tutulmuştur. Türk kale mimarisinin gelişimi söz konusu olunca da şüphesiz, öncelikle Orta Asya şehirlerini ele almak gerekmektedir.

İslamiyet'ten önce kurulan Orta Asya Türk kentleri; yeni kent oluşumlarının ortaya çıkması ve eski kentlerin imar edilmesiyle gelişim sürecini devam ettirmiş, hükümdar sarayı veya *orduğ* çevresinde, gruplar halinde çadır yerleşmeleriyle ortaya konulan mekânsal kurgu sonrasında balçıktan yapılmış konutların inşa edilmesi ve bu konutların etrafının da surlarla çevrelenmesiyle gelişimini sürdürmüştür[41]. Bu çerçevede bir Orta Asya Türk kentinde yer alan mekânsal unsurlar; içerisinde hükümdar sarayı ve önemli devlet şahsiyetlerinin konutlarının bulunduğu suni bir tepe üzerinde konumlanan *orduğ* (iç kale), iç kale dışında kalan, halkın konutlarını barındıran, etrafı surlarla çevrelenmiş *balık* (kent) ve ticaret faaliyetlerinin rahat yürütülebilmesi için kent dışında konumlanan pazar alanlarının oluşturduğu *kıy* (dış kent) olarak adlandırılmaktadır[42].

Başlangıcı Neolitik Döneme kadar uzanan yerleşik yaşam düzeni zamanla Türk topluluklarınca da benimsenmiş ve zaman içerisinde değişen ekonomik, sosyal, kültürel, coğrafi, topografik pek çok sebeple paralel olarak gelişme göstermiştir. İslâmiyet öncesi Orta Asya'da yaşam süren en eski Türk topluluğu olan Hunlar göçebe bir kavim olarak anılmakta ancak toplumdaki bazı grupların yarı yerleşik olarak veya köy yerleşmelerinde de yaşamlarını sürdürdükleri düşünülmektedir[43]. Hunlardan sonra tarih sahnesine çıkan Göktürklerde yerleşik yaşam emarelerine rastlanmış, ancak tam anlamıyla yerleşik yaşam Uygurlarda başlamıştır. Uygurlar kurdukları şehirlerin etrafını surlarla çevirmiş, ''balık'' adını verdikleri kalelerle surları tahkim etmiş ve şehrin merkezine de ''ordu-balık'' dedikleri yine surlarla çevrili bir hükümdar kalesi yerleştirmişlerdir[44] (Çizim 5). Uygurların başkenti İdikut şehri (Hoço) dörtgen bir surla çevrelenmiş ve surlar üzerine 75 tane burç inşa

[40]Eski Türklerde şehircilik anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Faruk Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
[41]Koray Özcan, **Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i**, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2005, s.61.
[42]Özcan, **agt.**, ss.61-62.
[43]Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s.8.
[44]Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.11.

edilmiş, bunun yanı sıra diğer Uygur şehirleri de dörtgen kerpiç duvarlarla çevrelenmiştir[45] (Çizim 6).

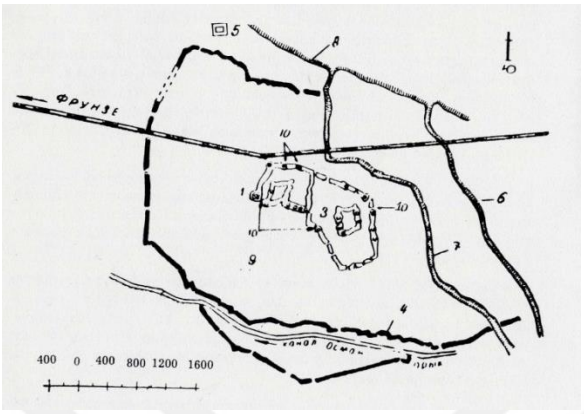

Çizim 5. Uygur Dönemi Ak-beşim Şehri Planı (Cezar'dan)

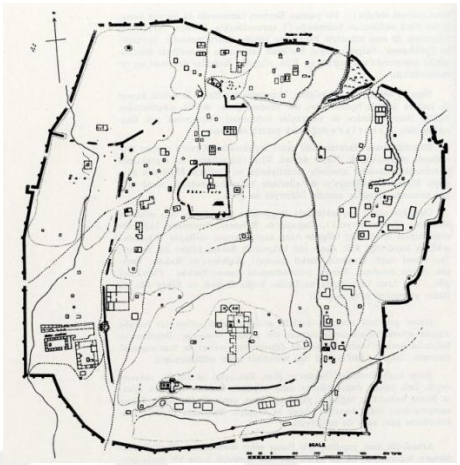

Çizim 6. Uygurlara Ait İdikut Şehrinin Planı (Cezar'dan)

İslâmiyet'in kabulünden evvel şehirleşme adımlarını atan Türkler, İslâmiyet'in kabulünden sonra da hem göçebe hem yerleşik yaşamı uzun yıllar boyunca birlikte sürdürmüş, bir yandan ihtişamlı mimari eserler inşa ederken diğer yandan da göçebe olarak hayatlarını idame ettirmişlerdir[46]. İslâm hâkimiyeti altına alınan topraklarda şehirleşme faaliyetleri çok hızlı gelişmiş, bu gelişimin askeri, ekonomik, siyasi, kültürel pek çok sebebinin yanı sıra en önemli nedenlerinden biri İslâmiyet'i tam anlamıyla yaşamak ve yayabilmek olmuştur[47]. İslâm şehrini kurmanın yanı sıra şehri korumakta en mühim faaliyet olmuş, fethedilen ve yeniden kurulan şehirler; duvarlar, surlar, hendekler, kanallar, ribatlar, kaleler ve hatta sık ağaçlarla tahkim edilip korunmaya çalışılmıştır. İslamiyet öncesinde, özellikle Orta Asya 'da hükümdar sarayı merkezli olarak gelişen kent sisteminin aksine İslamiyet sonrasında İslami külliyeler ve ulu cami gibi yapılar kent planlaması üzerinde hâkim unsur haline gelmiştir[48].

[45]Cezar, **age.**, ss.72-73.
[46]Cezar, **age.**, s.19.
[47]Yılmaz Can, **İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.25.
[48]Koray Özcan, ''Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)'', **Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, Sayı:2, 2005, s.260.

Arap Yarımadası'nda İslâmiyet'in kabulüyle meydana çıkan İslâm şehirlerinde de savunma ve güvenliği artırma amaçlı mimari düzenlemeler yapılmıştır. Ordugâhlardan doğan şehirlerin etrafı hendek, kanal ve dikenli çalılarla çevrelenirken, fethedilen şehirler; surlar ve kalelerle korunmuştur[49]. Doğuda yer alan İslâm şehirlerinden Şam; dikdörtgen, Kudüs ve Halep ise kare şeklinde sur duvarlarıyla kuşatılmış, her şehre, kent planına paralel olarak düzenlenen ve farklı yerlerde konumlanan kale yapıları inşa edilmiştir[50] (Çizim 7).

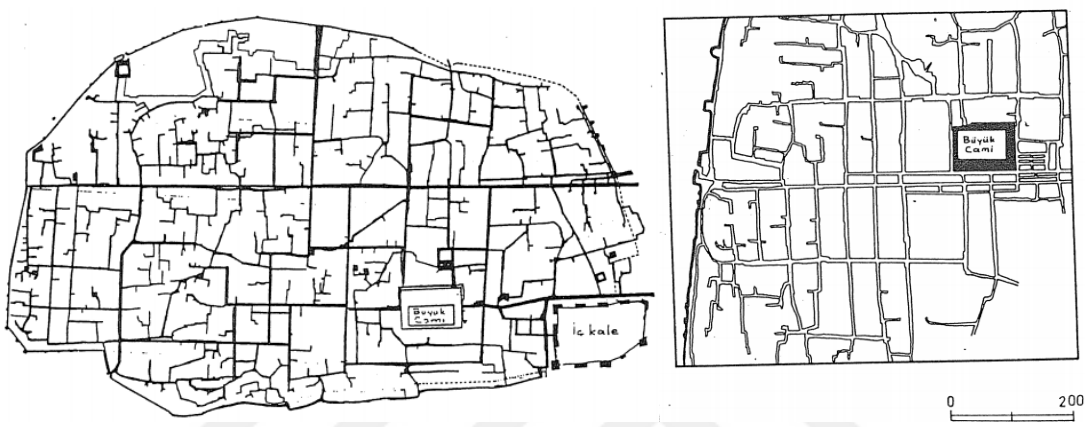

Çizim 7. Şam ve Halep Şehirlerinin Yerleşim Planları (Yılmaz Can'dan)

İslâmiyet'in kabulünden sonra Orta Asya'da, Karahanlılar dönemine kadar inşa edilen şehirlerin bir iç kalesi ve bir sur yapısı bulunurken, Karahanlılar devrinde çift sur sistemi uygulanmaya başlanmıştır[51]. Karahanlılar sur ve kale yapılarının yanında ''ribat''[52] adı verilen askeri mahiyetli yapılar inşa etmiş, sınır boylarında inşa edilen bu yapılarla yol ve şehir güvenliğini artırmayı amaçlamışlardır (Çizim 8).

[49]Yılmaz Can, Recep Gün, **Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği,** Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012, s.317.
[50]Nikita Elisséeff, ''Fiziki Plan'', (ed. R. B. Serjeant), **İslâm Şehri**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss.131-132.
[51]Boran, ''Türk Sanatında…'', s.1308.
[52]Çalışmanın ileriki bölümlerinde bu yapı tipi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

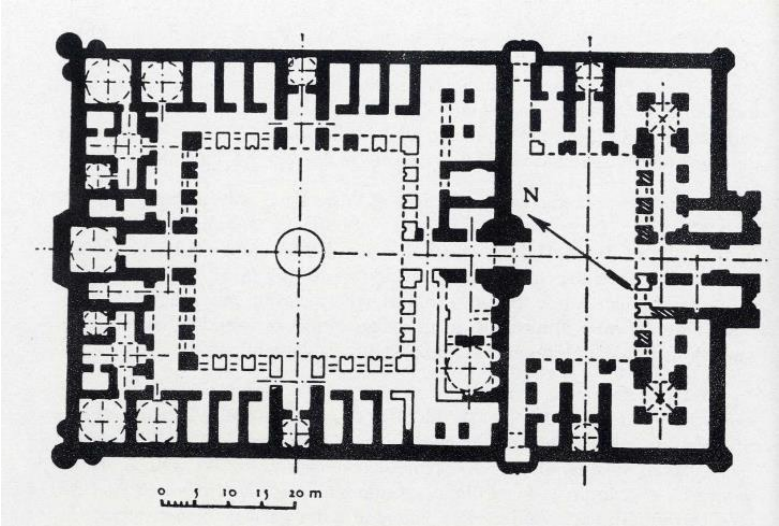

Çizim 8. Karahanlılar Dönemine Ait Ribat-ı Şerif'in Planı (Cezar'dan)

İslâmlaşma merhalesinden sonra Anadolu'ya ayak basan Türkler burada karşılaştıkları Roma-Bizans kent sistemiyle beraberlerinde getirdikleri Orta Asya, İran ve İslâm etkilerini sentezleyerek yeni mekânsal kurgular ortaya koymuşlardır. Anadolu şehirleri birer birer Türkleşmeye başlamış ve bu Türkleşme *eski şehirlerin gelişmesiyle yeni bir şehir siluetinin oluşumu*; *yeni şehirlerin inşası* ve *göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmesi*[53] şeklinde üç cepheli olarak gerçekleşmiştir. Bahsi geçen çerçevelerde kurulan Anadolu kentleri bulundukları konum itibariyle farklı formlarda düzenlenip inşa edilmiştir.

Türklerin Anadolu'ya girişi ile beraber şehirler doğudan başlanılarak imar edilirken diğer yandan surlar ve kaleler de ya onarım geçirmiş veyahut yeniden inşa edilmiştir[54]. 12. yüzyılda Anadolu'da Türk yerleşiminin hız kazanmasıyla yeni yapı ihyası ve tamiri de artmış, kentleşme sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Büyük Selçuklu döneminde Merv, İsfahan, Nişabur, Rey gibi şehirlerin etrafı surlarla çevrelenmiş, kentin iç kısımlarına çok sayıda kale eklenmiş, kentlerin genişlemesi ve savunma ihtiyacının artması birden fazla kalenin inşasını gerektirmiştir. İç kesimlerdeki bu kaleler çoğu zaman birbirini içine alacak şekilde ve yakın mesafelerde konumlanmıştır. Merv şehrindeki Sultan Kale, Şehriyar (Erk) Kale ve Gavur Kale bu konumlanmanın güzel birer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

[53]Doğan Kuban, ''Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler'', **Vakıflar Dergisi**, Sayı:7, 1968, s.58.
[54]Aslanapa, **Türk Sanatı**, s.300.

Dörtgen bir plan sergileyen Gavur Kale'nin batısında Sultan Kale, Sultan Kale'nin kuzeydoğu köşesinde ise Şehriyar Kale yer almaktadır[55] (Çizim 9).

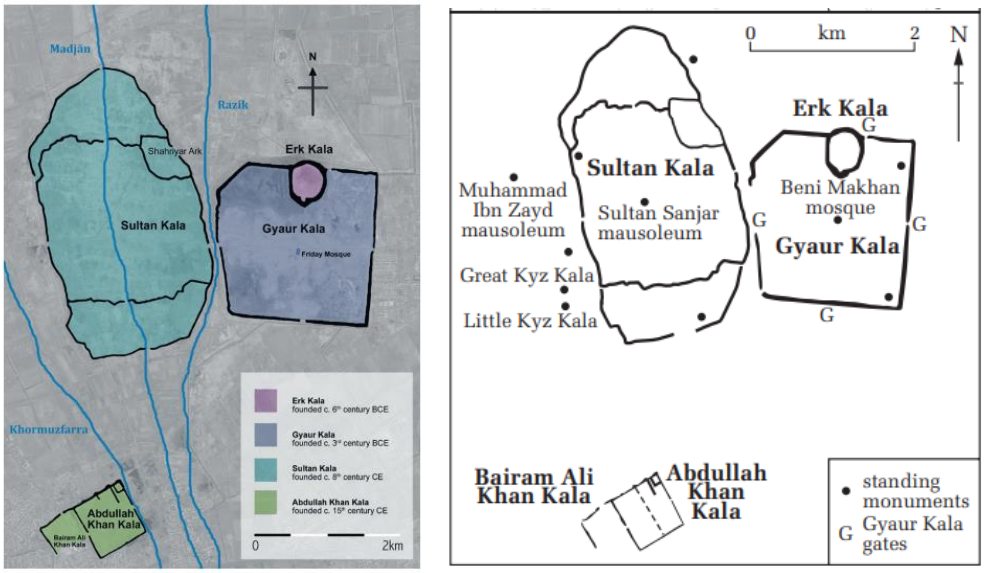

Çizim 9. Merv'deki Sultan Kale, Şehriyar (Erk) Kale ve Gavur Kalenin Konumlanması (Tim Williams'tan)

Uğur Tanyeli; 12-13. yüzyıl Anadolu-Türk kent modellerini üç ana başlık altında değerlendirmektedir. Bunlardan ilki olan *kapalı kent modeli*nde yerleşim alanının büyük bir kısmı sur içinde kalmakta, bazen sur dışında da yerleşmeler görülse de sur dışında kalan yapılar sur içindeki yapılara oranla daha küçük bir alanı kapsamaktadır[56]. Ayrıca tüm kapalı kentlerin bir iç kale yapısı bulunmakla birlikte Konya, Sivas, Akşehir, Kastamonu, Antalya, Alanya, Erzurum, Sinop, Malatya, Ani, Diyarbakır ve Mardin gibi yerleşmeler de kapalı kent özelliği göstermekteydi[57]. Bir diğer model olan *açık kent modeli* ise adı ile paralel olarak düşünüldüğünde surla çevrili olmayan bir yerleşimi çağrıştırmaktadır ancak bir Anadolu-Türk kentinde kalenin bulunmama olasılığı düşük olduğundan tüm bu açık kentler belirgin bir savunma yapısına sahiptir[58]. Açık kentlerde savunma yapısı dışına taşan alan savunma yapısı içinde kalan yerleşmelerle neredeyse aynı alanı kaplamaktadır[59]. Kayseri, Amasya, Bayburt, Kırşehir, Divriği, Tokat, Afyon, Çorum ve Sivrihisar

[55]Yüksel Sayan, ''Merv'', **TDVİA**, Cilt:29, ss.223-224.
[56]Uğur Tanyeli, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1987, s.41.
[57]Tanyeli, **agt.**, ss.42-45.
[58]Tanyeli, **agt.**, s.64.
[59]Tanyeli, **agt.**, s.65.

yerleşmeleri açık kent modelinin önemli örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Son model olan Uç (Uc) kent modeli ise tek bir bütün haline gelmemiş, iki ayrı toplumu bünyesinde barındırmaktadır[60]. İkili bir kurgulamaya sahip bu kent modelinde bir tarafta eski Bizans kenti bir tarafta yeni Türk kenti yer almaktadır[61]. Türk fethinden önce, bahsi geçen bu kentlerde Bizans Devleti hüküm sürmekteydi ve Bizans devletinin de kendi içerisinde bir kentleşme sistemi vardı. Tanyeli'nin Bizans-Kale kenti olarak adlandırdığı kent modeli; Anadolu-Türk kent modellerinin gelişmesine oldukça büyük katkı sağlamıştır[62]. Tüm bu bahsedilen kent modelleri birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmamakla beraber zaman içerisinde bir açık kent kapalı kente veya bir kapalı kent açık kente dönüşebilmektedir[63].

Anadolu Selçuklu döneminden itibaren ticaret hayatının canlanmasıyla kervanların şehirlere giriş-çıkışını kolaylaştırmak için dış kale yerine iç kale yapımına önem verilmiş ancak stratejik bölgelerde yer alan kentler yine dış kalelerle muhafaza edilmiştir[64]. Mevzubahis kalelerden en eskisi ve en gösterişlisi şüphesiz Diyarbakır Kalesi'dir (Resim 4). Bütün şehri çevreleyen ve çok sayıda burçla desteklenmiş olan surlar üzerinde çok sayıda kitabe ve kabartma figürler yer almaktadır. İlk inşası Roma dönemine kadar uzanan surlar, sonrasında kentin Türklerin eline geçmesiyle birçok kez tamirata uğramış, Türk eklentileriyle adeta bir açık hava müzesi görünümüne kavuşmuştur[65].

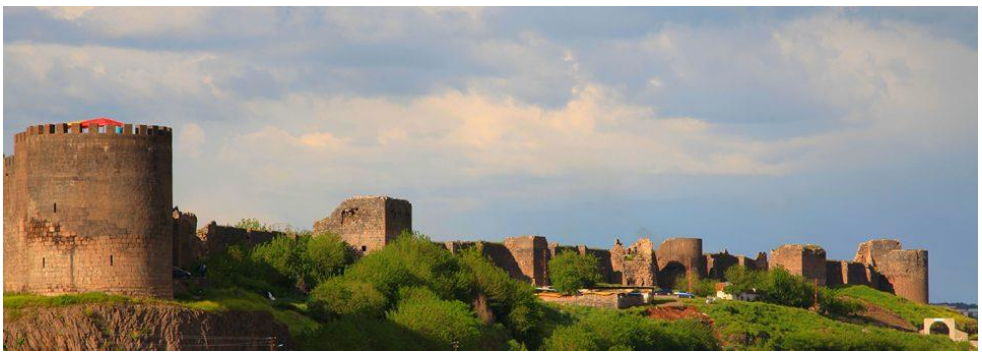

Resim 4. Diyarbakır Kalesi Surlar ve Burçlarından Bir Görünüş[66]

[60]Tanyeli, **agt.**, s.84.
[61]Tanyeli, **agt.**, s.86.
[62]Tanyeli, **agt.**, s.26.
[63]Tanyeli, **agt.**, s.41.
[64]Boran, ''Osmanlı Dönemi…'', s.348.
[65]Aslanapa, **Türk Sanatı**, s.300.
[66]https://yolcu360.com/blog/diyarbakir-kalesi-ve-surlari-diyarbakir-gezi-rehberi/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 15:24.

Anadolu Selçuklularına başkentlik yapmış olan Konya şehri de Alaeddin Keykubad dönemine kadar bir iç kale yapısı ile korunurken, bu dönemde şehre bir dış sur eklenmiş ve sur önüne bir hendek yapılmıştır[67] (Çizim 10). Yine Diyarbakır Kalesi'nde olduğu gibi Konya Kalesi surları üzerine de kitabeler ve oldukça büyük, figürlü taş süslemeler yerleştirilmiştir. 19. yüzyılda şehri ziyaret eden Fransız seyyah Clément Huart dış surların tamamen yok olduğunu, surlardan alınan kesme taşların Hükümet Konağı ve başka yapıların inşasında kullanıldığını aktarmaktadır[68]. Ayrıca kentte dış sur yapısına bitişik olarak yapılmış bir ahmedek kalesi de bulunmaktadır. Osmanlı devrinde bir kısmı hapishane olarak kullanıldığı için Zindan Kale adıyla da bilinen bu yapı devlet hazinesinin, değerli eşyaların ve silahların muhafaza edildiği stratejik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır[69]. Surların yıkılmasıyla ahmedek yapısı da harabe hale gelmiştir.

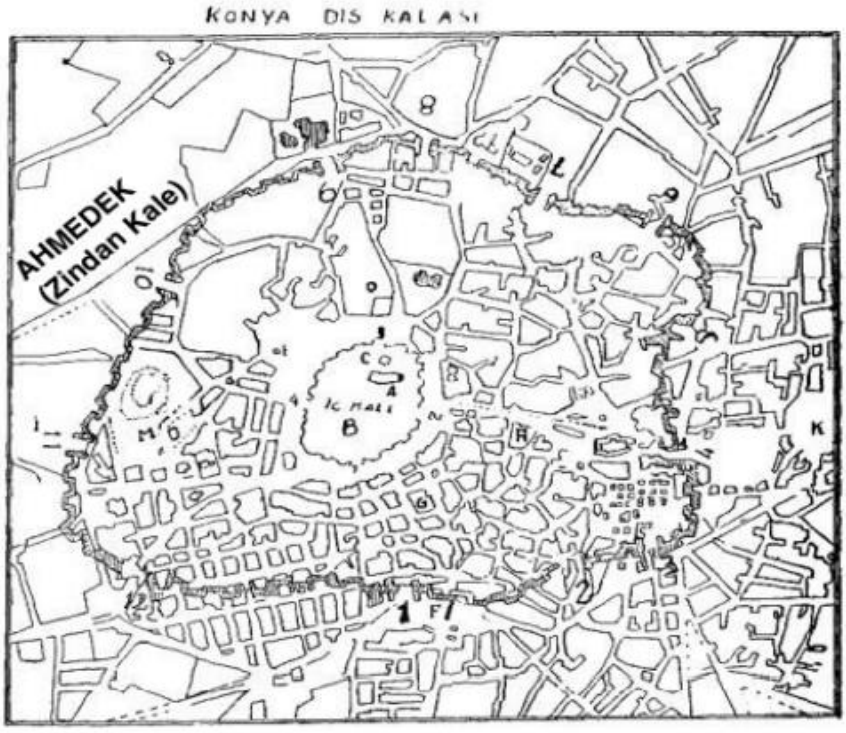

Çizim 10. Konya Kaleleriyle Birlikte Şehrin Yerleşim Planı (Önder'den)

[67]Mehmet Önder, **Mevlana Şehri Konya**, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1962, s.46.
[68]Clément Huart, **Mevleviler Beldesi Konya**, (çev. Nezih Uzel), İstanbul, 1978, ss.92-102.
[69]Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, **Selçuklular ve Konya**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s.230.

Osmanlı döneminde ise önceki devirlere ait kentlerin büyük çoğunluğu kullanılmış, kentlerin dış kısmını muhafaza eden kaleler garnizon olarak kullanmak ve yöneticilerin iskânını sağlamak amacıyla birer iç kaleye dönüştürülmüştür[70]. Ancak yönetim merkezine uzak kalan kentlerin dışı yine surlarla çevrelenmiş, kale yapıları güçlendirilmiştir.

Osmanlılar da kendisinden önceki devletleri müteakiben daha evvel yapılmış kale yapılarını onarıp kullanmış, bunun yanında yeni yapılarda inşa etmişlerdir. Bu yapılar içerisinde en dikkat çekeni ise hisarlardır (Çizim 11). Boğazlardaki hâkimiyeti kuvvetlendirmek ve desteklemek amacıyla inşa edilen bu küçük kaleler Türklerde savunma mimarisinin gelişmesine de büyük katkı sağlamıştır.

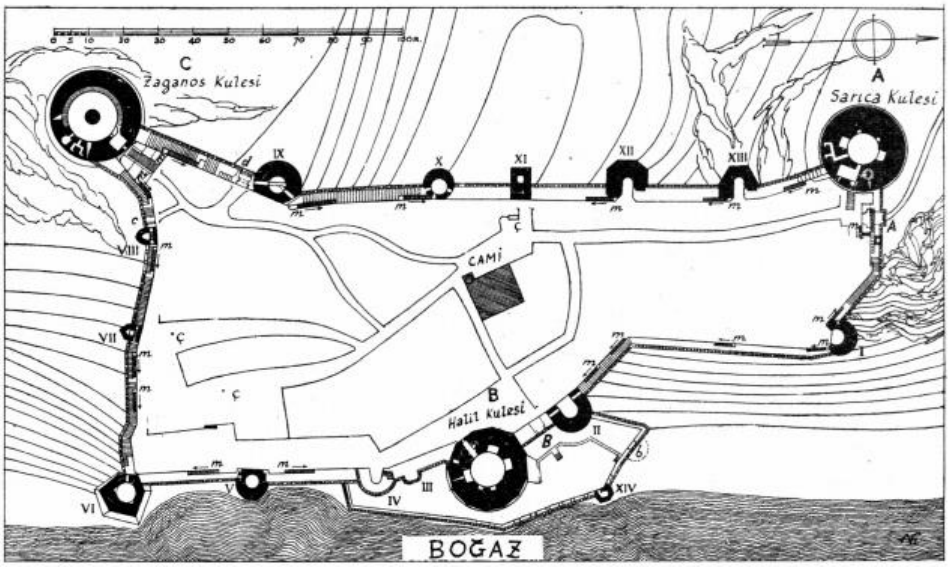

Çizim 11. Rumeli Hisarı Yerleşim Planı (Gabriel' den)

17. ve 19. yüzyıl arasındaki süreçte kale dışında kalan bölgelerde varoşların artması surların önemini yitirmesine neden olmuş, kale yapıları da ateşli silahların önem kazanmasıyla korunamaz hale gelmiştir[71]. Sonraki süreçte konutlaşmanın hızlanması sur ve kalelerin yıkılmasına neden olmuş, 20. yüzyıl modernleşmesiyle birlikte elde kalan yapılar tarihi eser statüsünde koruma altına alınmıştır.

Kaleler diğer mimari yapılar gibi planı üzerinde çok oynamaya ve değişiklik yapmaya müsait yapılar değildir. Korunma esas olduğundan ve donatıları belli olan

[70]Boran, ''Osmanlı Dönemi…'', s.349.
[71]Türkan Kejanlı, ''Anadolu'da Selçuklu Ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi'', **Social Sciences**, Cilt:5, Sayı:3, 2010, s.296.

bir yapı olmasından dolayı genel hatları belirgindir. Daha önce bahsedildiği gibi kalenin şekillenmesinde birincil etken koruyacağı şehrin fiziki ve topografik yapısıdır. Dış kale şehrin dış hatlarına göre, iç kale ise şehir merkezinin fiziki coğrafyasına göre şekillenmektedir. Tercih edilen inşa malzemesi ise yapının inşa edildiği dönem, eldeki hazine miktarı ve coğrafyaya göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Büyük Selçuklu döneminde kaleler kerpiç malzemeyle inşa edilirken Anadolu Selçuklu döneminde kerpiç yerine taş malzeme tercih edilmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Türk kale mimarisinin büyük bir gelişme gösterdiği ancak çok köklü bir değişikliğe maruz kalmadığı gözlemlenmektedir.

Genel bir çerçeve içerisinde değerlendirdiğimiz Türk-İslâm kaleleri her dönemde, surlarla beraber şehirlerin savunulmasında ve korunmasında etkin rol oynamıştır. Ele geçirilen kentlerdeki kaleler tamir edilip, güçlendirilerek kullanılırken, yeni inşa edilen kentlere de önceki yapılardan esinlenilerek yeni savunma yapıları inşa edilmiştir. Sürekli savaş ve mücadele içerisinde olan Türkler beraberlerinde taşıdıkları mimari hafızayla, yerleştikleri yerde karşılaştıkları mimariyi sentezleyerek kendilerine özgü bir yapılaşma ortaya koymuşlardır. Değişen zaman ve imkânlarla birlikte her yapıda olduğu gibi savunma yapılarında da değişiklikler yapmış, Türk damgasını bu yapılar üzerine de vurmayı başarmışlardır.

2.1. Kale Mimarisi

2.1.1. Dış Kale

Dış Kale; daha önce de bahsedildiği gibi bir şehrin tamamını, bunun yanında iç kale ve ahmedek yapılarını da içerisine alan bir savunma yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır[72]. Dış kale ile iç kale arasında kalan ‘şehristan’ adı verilen yerleşim yerlerini ve aynı zamanda şehrin merkezini oluşturan iç kaleyi de koruyan bir statüye sahip olmasından ötürü savunma açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Koruyacağı şehrin dış hatlarına göre planı şekillenen dış kaleleri, genel itibariyle burçlarla desteklenmiş, uzun ve yüksek sur duvarları oluşturmaktadır[73]. İhtiyaca göre sur sayısı değişkenlik gösterirken kale önüne kazılan hendeklerle de

[72]Ali Boran, **Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescidleri**, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.9.
[73]Ayla Ödekan, ‘’Kale’’, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, Yem Yayın, İstanbul, 1997, s.932.

güvenlik seviyesi artırılmaktadır[74]. Koruduğu alanın iç kaleye nazaran daha geniş olması sebebiyle dış kalelerde hem burç sayısı hem de kente giriş-çıkışı sağlayan kapı sayısı daha fazladır.

Şehirlerin etrafını surlarla çevirme ihtiyacı sonrasında dış kale anlayışı gelişmiş, özellikle Antik dönem kale mimarisinden faydalanılarak dış kaleler yapılmıştır[75]. Anadolu'da Konya, Sivas, Kayseri, Erzurum, İstanbul, Diyarbakır (Çizim 12), Trabzon gibi şehirlerin bir dış kaleye sahip olduğu bilinmektedir.

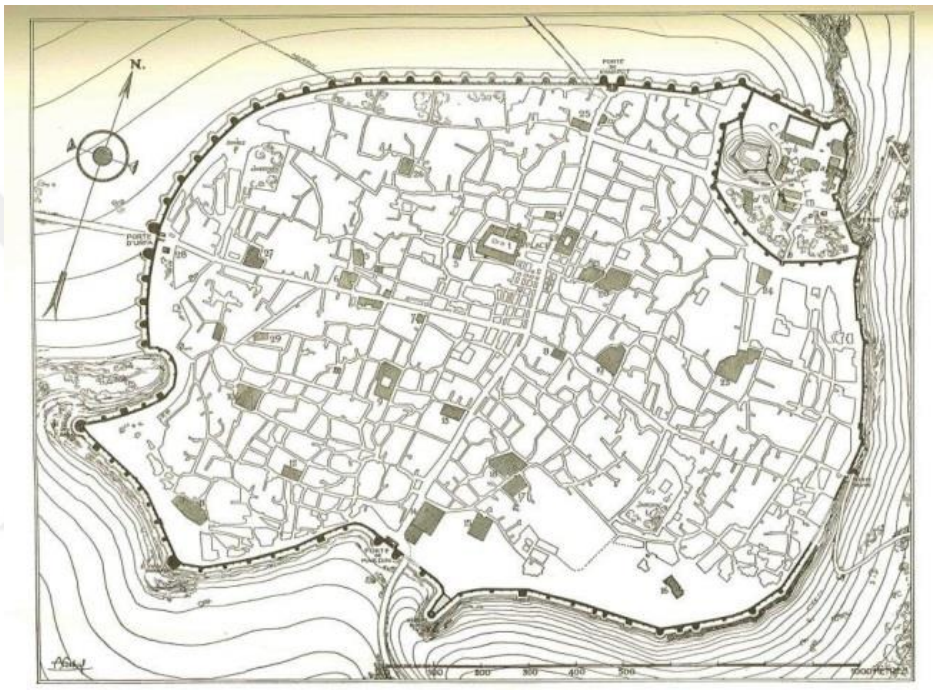

Çizim 12. Diyarbakır Şehri Yerleşimi ve Kaleleri (Gabriel'den)

Anadolu'daki kentler içerisinde güzel bir örnek olan Konya şehri 12. yüzyılda oldukça genişlemiş, bunun sonucunda bir dış kaleye ihtiyaç duyulmuş, 13. yüzyılda da surların yapımına başlanmıştır[76]. Sultan ve devlet erkânı tarafından yaptırılan dış kale[77] surları inşasından hemen sonra tahrip edilmeye başlamış, 19. yüzyıla gelindiğinde ise surların büyük bir kısmı yok olmuştur[78].

---

[74]Ayla Ödekan, ''Kale'', **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, s.932.
[75]Boran, ''Osmanlı Dönemi…'', s.348.
[76]Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Konya, 1998, s.20.
[77]Baykara**, age.**, s.23-24.
[78]Baykara, **age.**, s.28.

Her yerleşim yerinde bulunmayan dış kaleler, 13. yüzyıldan sonra şehircilikle ticaretin gelişmesi ve kervanların sıklıkla şehirlere uğramasından dolayı inşa edilmemeye başlanmıştır[79].

2.1.2. İç Kale

İç kale; kaynaklarda surlarla çevrelenmiş bir kentin en yüksek kesiminde, şehre hâkim bir noktada konumlanmış, merkezi savunmanın sağlandığı esas kale olarak tanımlanmaktadır[80]. Dış kale gibi burçlarla tahkim edilmiş olan iç kalelerin içerisinde; hükümdarın sarayı ve önemli devlet şahsiyetlerinin konutlarının yanı sıra ibadethane, darphane, hapishane gibi yapılar da yer almaktadır.

İç kale, Antik Yunan döneminde inşa edilmiş, kentlerin en yüksek kesimlerinde yer alan, içerisinde saray vb. yapıların yer aldığı aynı zamanda herhangi bir kuşatma sırasında savunmanın sağlandığı 'akropolis' adı verilen yapılarla mimari ve işlevsel yönden oldukça benzerdir[81]. Aynı şekilde iç kaleler de düşmanın dış surları aşıp geçmesi halinde ikinci bir savunma yeri olarak veyahut halk arasında çıkabilecek bir isyanda şehri, hükümdarı ve erkânını korumak üzere yapılmış müstahkem yapılardır[82]. Orta Asya' da ''İçan kale'' olarak da adlandırılıp, inşa edildiğini bildiğimiz bu yapılar Anadolu'da da neredeyse her dönemde şehir savunmasını sağlamış, fetihler sonrasında onarılıp tekraren kullanılmıştır[83].

Kentlerin kapalı ve açık olarak sınıflandırılması iç kalelerin konumunu da belirlemiş, kapalı kent dediğimiz bir surla çevrelenmiş ve dış kaleye sahip olan kentlerde iç kale merkeze yapılırken, açık kent denilen, dış kale yapısına sahip olmayan şehirlerde iç kale; yerleşim alanı dışına, kavşak, geçit gibi stratejik noktalara yapılmıştır[84].

Anadolu'daki kentleşme sistemi ile ilgili önemli çalışmalar ortaya koyan Koray Özcan iç kaleleri;

1- Kentin merkezi konumunda olan iç kaleler,

---

[79]Boran, **age.**, s.9.
[80]Sözen, Tanyeli, ''İçkale'', s.142.
[81]Sözen, Tanyeli, ''Akropolis'', s.19.
[82]Celal Esat Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, Cilt: II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1956(?), s.644.
[83]Boran, **age.**, s.9.
[84]Tanyeli, **agt.**, ss.41-42-64-65.

2- Fiziki gelişmeler sonunda yapılan yeni savunma hattının bir köşesinde kalan iç kaleler,

3- Mevcut surla kale alanı içinde ayrı bir savunma hattıyla kent bütününden ayrılarak kentin bir köşesinde konumlanan iç kaleler,

4- *Topografyanın doğrudan belirleyici olduğu kentlerde yeni yerleşim alanından ayrı konumlanmış iç kaleler* olarak sınıflandırmıştır[85].

İç kaleleri örneklendirmek gerekirse ilk olarak Konya Kalesi'ni zikretmek gerekmektedir. 1221 yılına kadar bir açık kent olarak iskân gören Konya şehrinin etrafı bu tarihten sonra surlarla çevrilmiştir[86]. Alaeddin tepesinin etrafını çevrelediği bilinen iç kale surları Selçuklular zamanında yenilenmiştir[87]. Kazılarda ele geçen kalıntılardan sarayın ve yönetici konutlarının burada bulunduğu anlaşılmaktadır.

Konya kaleleri hakkında detaylı bilgiler veren İbrahim Hakkı Konyalı; iç kalenin içerisinde bir saray yapısını barındırdığını, oldukça kalın olan kale duvarlarının muntazam kesme taşlarla yapıldığını ve önünde bir hendek bulunduğunu, Friedrich Sarre'den alıntı yaparak kalenin 42 burcunun olduğunu ve kale duvarlarının güney ve doğusunda da altı kapısının yer aldığını aktarmaktadır[88]. Konya'nın bir iç kalesi bulunduğu konusundaki şüpheli yaklaşımlara karşı kesinlikle bir iç kalesi bulunduğunu vurgulayarak iç kalenin farklı zamanlarda yıktırılıp tekrar yapıldığını belirtmektedir[89]. Yine Sarre'nin aktardığına göre şehrin ortasında suni görünümlü bir tepeyi çevreleyen kale; Alaeddin Camii ile birlikte pek çok mimari yapıyı barındırmaktadır[90]. Bunlardan en önemlisi şüphesiz saray yapısıdır. Saraydan geriye kalan son bakiye ise iki katlı, balkonlu bir köşk olup tuğladan yapılmış olan bu köşkün alt kısmı yekpare duvar şeklinde örülüp, ön tarafına ise iki niş açılıp buralara oturur vaziyette iki aslan heykeli yerleştirilmiştir[91]. Köşkün üst katı ise dört köşeli bir mekân şeklinde olup burası da dıştan üç yönden konsollar üzerine

[85]Özcan, **agt.**, ss.185-186.
[86]Tanyeli, **agt.**, s.53.
[87]Ali Boran, ''Konya Kalesi'', **Konya Ansiklopedisi**, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, Nisan, 2014, s.60.
[88]İbrahim Hakkı Konyalı, **Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964, ss.125-130.
[89]Konyalı, **age.**, ss.129-130.
[90]Friedrich Sarre, **Konya Köşkü**, (çev. Şahabeddin Uzluk), TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.2.
[91]Sarre, **age.**, ss.3-4.

oturtulmuş bir balkonla çevrelenmiştir[92]. Köşkün barındırdığı çini duvar süslemeleri ve mermer hamuruyla yapılmış olan bezemeler ayrıca önem arz etmektedir[93].

Diğer bir önemli yapı olan Diyarbakır iç kalesi ise kent içerisindeki konumu itibariyle farklılık arz etmektedir. İç kale adeta bir ahmedek gibi dış kaleye içten bitişik olarak konumlandırılmıştır. Kentin kuzeydoğu ucunda yer alan kale, çokgen bir plana sahip olup farklı boyutlardaki 19 adet kuleyle tahkim edilmiştir[94]. Kale içerisinde yer alan cami, mescit, kilise, adliye, müze gibi yapılar ve konutlar buranın bir ahmedek değil de iç kale olduğunu kanıtlamaktadır[95]. Selçuklu, beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de pek çok kez tamir edilip, ekleme yapılan kale günümüzde halen ihtişamını korumaktadır.

2.1.3. Ahmedek

Ahmedek savunma mimarisi açısından kesin bir çerçeveye oturtmanın zor olduğu bir yapıdır. Anadolu kentlerinde genellikle dış kaleye içeriden bitişik olarak konumlandırılan ahmedekler; tamamen askeri işlevli olarak, kışla niteliğinde inşa edilen yapılardır[96]. Çoğu kaynakta iç kaleyle özdeş olarak bahsedilen bu yapı esasen bir iç kale değildir. İç kaleler büyüklük anlamında da tezatlığını ortaya koyarken, ahmedeklerden farklı olarak içerisinde yerleşim mekânlarını da barındırmaktadır[97]. Tamamıyla askeri bir yapı olmasından dolayı kalenin sur ve duvarlarından daha yüksek olarak inşa edilen ahmedekler zamanla kentin garnizonu haline gelmiştir[98].

Kent savunmasına Selçukluların getirdiği bir yenilik olan ahmedek kalesinin en belirgin örneği Konya'da yer almaktadır. Konya ahmedek kalesi günümüzde Zindankale olarak bilinen yerde bulunuyordu. Hazine ve değerli eşyaların saklandığı yapı içerisinde hapishane ve silah depoları da yer alıyordu[99]. Çok katlı olarak yapıldığı muhtemel olan kalenin etrafı hendeklerle çevrili olup iç kısmına geçiş

---

[92]Sarre, **age.**, s.5.
[93]Sarre, **age.**, s.6.
[94]Ali Boran, ''Diyarbakır Kalesi'', **Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi**, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, Diyarbakır, 2011, s.90.
[95]Boran, ''Diyarbakır Kalesi'', s.90.
[96]Yusuf Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", **Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo Ekonomik Yapısı, Makaleler-I**, Konya, 2004, ss.19-20.
[97]Küçükdağ**, agm.**, s.15.
[98]Abdurrahman Okuyan, ''Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı'', **Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:9, Haziran, 2019, s.54.
[99]Küçükdağ**, agm.**, s.19.

ahşap bir köprü ile sağlanıyordu[100]. Yusuf Küçükdağ' ın tespitlerine göre 6 köşesinde 6 kulesi olan bu yapı[101] 1766 yılında gayet sağlam durumdayken 1842 yılında harap olmaya başlamış ve 20. yüzyılda sağlam kalan birkaç kalıntısı da yok olmuştur[102].

Konya dışında Sivas, Alanya, Kayseri gibi şehirlerde de ahmedekler inşa edilmiş, ateşli silahlar ve topların tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte önemini yitiren sur ve kalelerin yanında ahmedekler de yok olmaya yüz tutmuşlardır[103].

2.1.4. Burçlar (Kuleler)

Sözlükte; sur veya kale duvarına bitişik yapılan, daire, dörtgen veya çokgen planlı olarak tasarlanan savunma kulesi[104] olarak tanımlanan burçlar kale mimarisinin en mühim donatılarından biridir. Kale duvarlarından daha yüksek ve çıkıntı şeklinde tasarlanan burçlar, savunma etkisini artırmanın yanı sıra rahat gözlem yapmayı ve daha çabuk savunmaya geçebilmeyi de sağlamaktadır (Çizim 13).

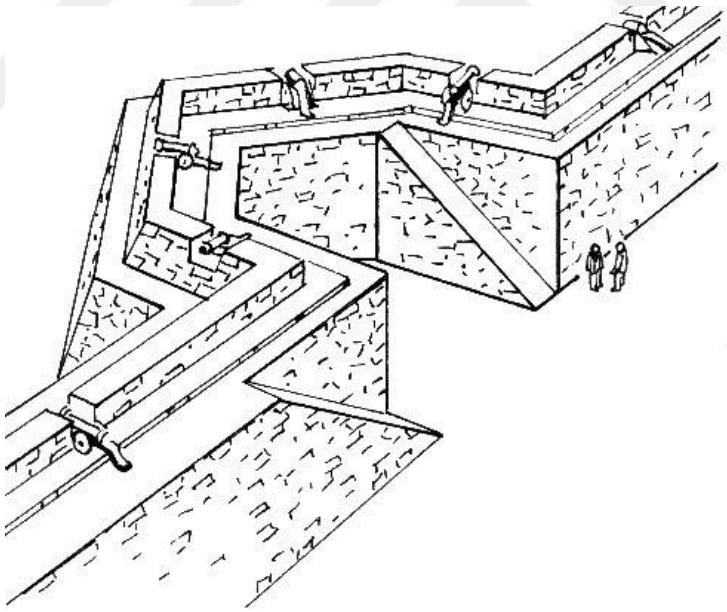

Çizim 13. Kale Burcunun Temsili Bir Çizimi[105]

[100]Küçükdağ, Arabacı, **age.**, s.230.
[101]Küçükdağ**, agm.**, s.15.
[102]Küçükdağ, Arabacı, **age.**, ss.230-231.
[103]Özlem Ceyhan, ''Ahmedekler ve Konya Ahmedek Kalesi/Zindankale'', **Merhaba-Akademik Sayfalar**, Cilt:8, Sayı:34, Konya, 2008, ss.573-574-576.
[104]Sözen, Tanyeli, ''Burç'', s.62.
[105]https://tr.wikipedia.org/wiki/Kale_burcu#/media/Dosya:Bastion_(PSF).jpg
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 18:12.

Burçların hepsi aynı boylarda olmayıp bazıları daha büyük ve yüksek olarak yapılabiliyordu. Bu burçlara erk, bâlâhisar veya başkule de deniyordu[106]. Bunun dışında kalelerin duvarlarına veya burçların dışına uzak mesafeleri görebilmek için çıkma şeklinde gözetleme kuleleri de inşa ediliyordu[107].

Esas yapılma amacı sur duvarlarını güçlendirmek olan kuleler genellikle duvar içerisine örülüp kaleye saldırıda bulunan düşman üzerine ok, taş, mızrak gibi silahlarla atış yapabilmeyi sağlıyordu[108]. Alt katları üst katlarından daha yüksek olarak tasarlanan yapılarda katlar arası geçiş ahşap merdivenlerle sağlanıp çok katlı olanların zemini mukavemet sağlayabilmek için taşlarla dolduruluyordu[109].

Dairesel olarak tasarlanan kuleler kısıtlanmamış bir görüş açısı sağlamasından ötürü daha çok tercih edilirken, dörtgen planlı kuleler kör noktalara sahip olmalarından ötürü daha az tercih ediliyordu[110]. Bunun yanında askeri alanda ve silahlanmada yaşanan gelişmeler de savunma mimarisinde değişiklikler yapmayı gerektiriyordu. Tarihte topların kullanılmaya başlanmasıyla dörtgen formlu burç ve kulelerin yerine topların sekmesini kolaylaştıran bir forma sahip olan silindirik kulelerin daha çok tercih edilerek yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir[111].

Bahse konu diğer yapılar gibi kulelerde inşa edildikleri bölgenin coğrafi ve topografik özelliklerine göre farklı tarzlarda inşa edilmiş ve kullanım görmüştür. Tarih öncesi çağlardan bu yana inşa edilen bu mimari yapı, tarihsel gelişimi içerisinde askeri bir savunma yapısı olarak kullanılmış, surların korunması gerekli ve stratejik noktalarında yükselerek şehir savunmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

2.1.5. Kalenin Diğer Donatıları

Kaleler de diğer pek çok yapı gibi çok çeşitli mimari elemanlarla donatılmıştır. Askeri bir yapı olmasından dolayı savunma gücünü artıracak

---

[106]Eyice, ‘’Kale’’, **TDVİA**, Cilt:24, s.235.
[107]Eyice, ‘’Kale’’, **TDVİA**, Cilt:24, s.235.
[108]Çağatay Yücel, ‘’ Savunma ve Saldırı Sistemi Olarak Kulelerin Tarihsel Gelişimi’’, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 70, Sonbahar (I), 2018, s.421.
[109]Yücel, **agm.**, s.423.
[110]Yücel, **agm.**, s.422.
[111]https://tr.wikipedia.org/wiki/Asker%C3%AE_devrim
Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Saati: 16:19.

eklentilerin yanı sıra içerisinde barınan asker ve görevlilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek mimari mekânların da yapılması gerekmektedir.

Savunmayı güçlendirmek maksadıyla yapılan önemli yapılardan biri hendekler olmuştur. Kale önlerine kazılıp içleri su ile doldurulan bu derin çukurlar kale içine geçişi engellemesinin yanında önlerine toprak veya taşlarla set çekilerek düşmanla savaşılan bir siper olarak da kullanılmıştır. Antik çağdan bu yana uygulanan bu sistem daha sonraları topçuluğun gelişmesiyle yerini tabyalara bırakmıştır.

Hendeklerden sonra kale kapıları da savunmayı artıran diğer bir eleman olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel itibariyle iki burç arasına konumlanan kale kapıları hendek üzerinden geçişi kolaylaştırmak ve aynı zamanda düşmanın girişini zorlaştırmak amacıyla iner-kalkar (müteharrik) tarzda, tek parça olarak inşa edilmiş bunun yanında ani tehlikelere karşı girişi koruyabilmek için giyotin tarzı parmaklıklar da yapılmıştır[112] (Çizim 14). Oldukça sağlam olarak yapılan kapıların dışı ahşap veya metal levhalarla kaplanarak sağlamlığı artırılmış, kapıların iç kısmına ise gerektiğinde düşmanı kale içine girmeden kıstırabilmek için küçük bir avlu mekânı yapılmıştır[113].

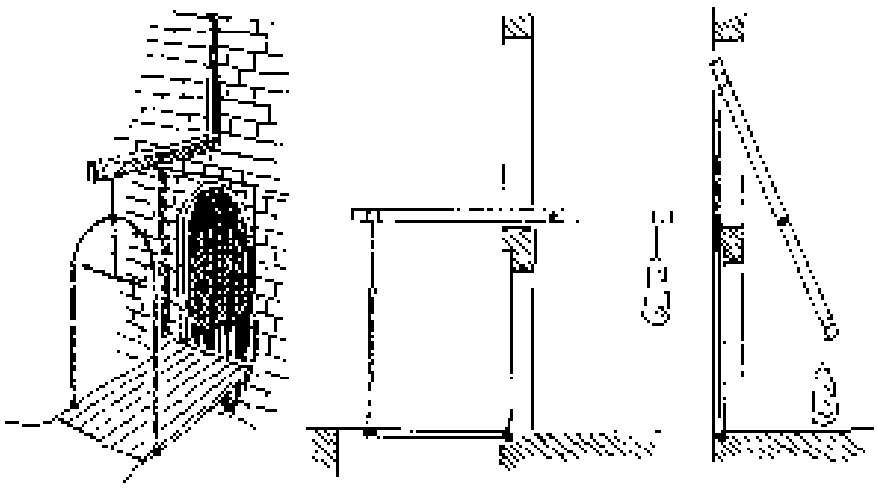

Çizim 14. İner-kalkar Kale Kapılarının Çalışma Düzenekleri[114]

[112]Eyice, ‘’Kale’’, **TDVİA**, Cilt:24, s.235.
[113]Eyice, ‘’Kale’’, **TDVİA**, Cilt:24, s.235.
[114]https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/

Kalelerde kale komutanı, muhafız ve askerlerin kaldığı konutlar bunun yanında bir de ibadet yapısı da bulunmaktadır. Kale içerisine; yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek için mutfak ve erzak depoları, su ihtiyacının giderilmesi için de su kuyuları ve sarnıçlar yapılmıştır. Su kaynağının elde edilmesinden sonra bir de hamam yapısı inşa edilerek günlük kişisel ihtiyaçların karşılanabilmesi sağlanmıştır.

Kalelerde askeri teçhizatlanma da büyük önem taşımaktadır. Döneminin imkânlarına göre delici, kesici, ateşli vb. silahlar dışarıdan elde edilmesinin yanında kale içerisindeki atölyelerde de üretilmiş, elde edilen silahlar hususi olarak yapılan depolarda muhafaza edilmiştir. Savaşta önemli bir görev üstlenen atlar için ahırlar bunun yanında yakalanan düşmanların tutulması için koğuşlar ve hapishanelerde yapılmıştır (Çizim 15).

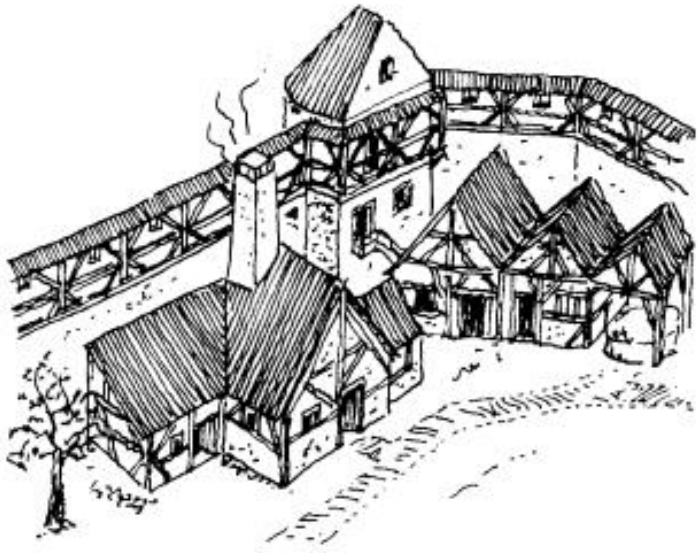

Çizim 15. Kalelerde Yer Alan Bazı Mekânlar[115]

2.2. Türk Mimarisinde Savunma Yapıları

2.2.1. Ribat

Ribat kelimesi, Ortaçağ İslâm tarihine ait neredeyse bütün kaynaklarda zikredilen bir terimdir[116]. Arapça bağ, bağlama, iliştirme anlamında (r-b-t) kökünden

---

Erişim Tarihi: 12.01.2021, Erişim Saati: 15:10.

[115]https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 12.01.2021, Erişim Saati: 16:30.

[116]Fuad Köprülü, ‘’Vakıflara Ait Tarihi Istılahlar-Ribat’’, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:2, 1942, s.267.

türeyen[117] ribat; genellikle sınır boylarında, stratejik önemi olan yerlerde kurulmuş, sağlamlaştırılmış yapılardır[118]. İlk zamanlarda, savaşa gelen gönüllü kişiler ile işgale uğrayıp savunmasız kalan bölge halkının barınması için inşa edilen[119] bu yapılar daha sonra askeri amacının dışına çıkarak kervansaray, imaret, tekke gibi yapıların işlevlerini de üstlenmiştir[120].

İslâmiyet'in ilk yıllarında cihad ruhuyla hareket eden gönüllü kimseler ribatlara gelerek burada nöbet tutup, eğitim alıp, ibadet etmişler, ribatlarda yaşamalarından ötürü ''murâbıt'' adını alan bu gönüllüler belli bir müddet burada kaldıktan sonra ana yurtlarına geri dönmüşlerdir[121]. Ayrıca ribat inşa etmek de devletin önemli bir vazifesi olmuş, ribat inşasında çalışmak mühim bir iş olarak görülmüştür.

En parlak devrini 9. yüzyılda yaşayan ribatlar bu dönemde askeri işlevli olarak kullanılırken 10. yüzyıla gelindiğinde de askeri mahiyetini korumuş aynı zamanda hankâh olarak da kullanılmaya başlanmıştır[122]. 11 ve 12. yüzyıllara gelindiğinde ise (özellikle Anadolu Selçuklu Döneminde) ribatlar cihad anlayışı çerçevesinde şekillenen fonksiyonlarını kaybetmeye başlayıp fetihler sonrasında bölgenin İslâmlaşmasına öncülük etmek amacıyla tekke yapılarına veyahut menziller üzerinde yer alan ve kervanların konaklaması için hizmet veren kervansaray[123] yapılarına dönüştürülmüştür[124]. Bu işlev değişikliğinde fetih hareketlerinin artmasından sonra sınırların genişlemesinden dolayı sınırlarda yer alan ribatların şehirlerin iç bölgelerinde kalması etkili olmuş bunun yanında bazı ribatlar da askeri işlevlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Ribatlar uzaktan bakıldığında bir kale ancak içerisine girildiği zaman bir kervansaray teşkilatına sahip olan yapılardır. Tıpkı diğer savunma yapıları gibi bir

---

[117]Şemseddin Sami, ''Rapt'', **Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-i Türki)**, Cilt:3, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1985, s.1098.
[118]Köprülü, **agm.**, s.268.
[119]Köprülü, **agm.**, s.268.
[120]Mehmet Zeki Pakalın, ''Ribat'' **Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü III**, M.E.B., İstanbul, 1993, s.37.
[121]Bülent Çetinkaya, **Ortaçağ İslâm Dünyasında Ribât (VII-XIII. Asırlar Arası)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2003, s.10.
[122]Suut Kemal Yetkin, **İslâm Mimarisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s.65.
[123]Bazı kervansarayların kitabelerinde ribat ibaresine rastlanmaktadır. (bk. Şebnem Eryavuz, ''Kervansaray'', **TDVİA**, Cilt: 25, s.299.)
[124]İsmail Yiğit, ''Ribat'', **TDVİA**, Cilt: 35, s.78.

savunma duvarı ile çevrelenen ribatlara, ambar, ahır, kule, mescid, hamam gibi mekânlarda eklenmiştir[125]. Zamanla çok yönlü bir kimliğe bürünmelerinden dolayı tekke, hankâh, kervansaray ve medrese gibi yapıların planlarından izler taşıyan bu yapılar bütün bu mimari fonksiyonları tek bir bünyede toplamayı başarmıştır.

Genel anlamda ribatlar;

1. Askeri fonksiyonuyla İslâm şehirlerinin korunmasını ve orduların düzenlenmesini,
2. Ekonomik fonksiyonuyla bölgeden geçen kervanların emniyetli bir şekilde konaklamasını,
3. Güvenlik fonksiyonuyla sınır boylarının emniyetinin sağlanmasını,
4. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonksiyonuyla zengin fakir ayırt etmeksizin herkesin gelip burada ihtiyaçlarını giderebilmesini,
5. Dini fonksiyonuyla insanlara dinin öğretilmesini ve yaygınlaştırılmasını,
6. Şehirleşme fonksiyonuyla Türk-İslâm şehrinin mimari dokusunun oluşmasını sağlamıştır[126].

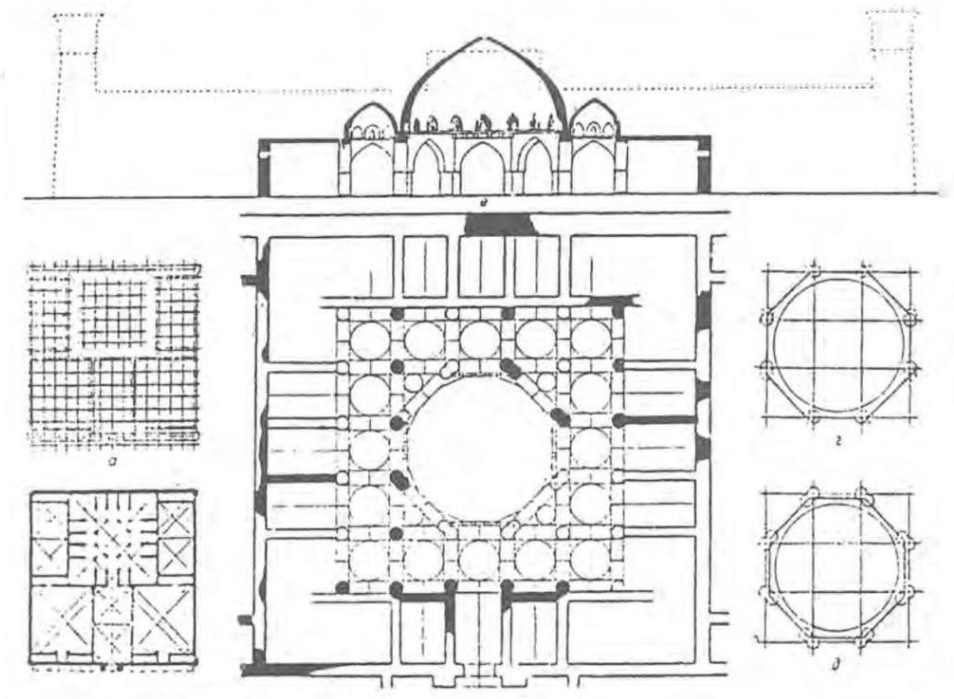

Çizim 16. Ribat-ı Melik'in Plan ve Kesiti (Aslanapa'dan)

[125]Selami Sönmez, ''Ortaçağ Türk ve İslâm Dünyasında Kervansarayların (Hanlar-Ribatlar) Fonksiyonları'', **KKEFD/JOKKEF**, Sayı: 16, 2007, s.297.
[126]Sönmez, **agm.**, ss.296-299-302-303-306-312.

Ribatların önemli örneklerinin ortaya konulduğu Karahanlılar döneminde en çok dikkati çeken yapı şüphesiz Ribat-ı Melik'tir. Batı Karahanlı hükümdarı Nasr bin İbrahim tarafından Miladi 1078-1079 yıllarında inşa ettirilen bu yapı kalıntılarından anlaşıldığı üzere kare bir plana sahiptir[127]. Etrafı bir hisar duvarıyla çevrelenen yapının[128] ortasında kubbeli bir avlu ve bu avlu etrafında şekillenen kubbeli ve tonozlu mekânları bulunmaktadır (Çizim 16). Tamamıyla kerpiç malzemeden yapılıp üzeri tuğla ile kaplanan yapının yalnızca güney cephesi ve ana portal kısmı ayakta kalabilmiştir[129].

Bahsi geçen yapı dışında Gazneliler dönemine ait Ribat-ı Mahi, Büyük Selçuklara ait Ribat-ı Şerif, Anadolu Selçuklularına ait Alay Han, Sultan Hanı gibi yapılar da bu yapı tipinin önemli birer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerde inşa edilen ribatlar da ortada bir avlu ve avlu çevresinde sıralanan örtülü mekânlardan oluşan plan şemasını takip etmiş, yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtan eklemelerle Türk-İslâm mimarisindeki varlıklarını uzun yıllar sürdürmeyi başarmıştır.

2.2.2. Hisar

Köken olarak bir şeyin içine alma, kuşatma, sıkıştırma gibi anlamlara gelen ''hasr'' kelimesinden türeyen hisar, sözlükte; taştan yapılan, yüksek, kalın duvarlı küçük kale olarak açıklanmaktadır[130]. Mimari yönden bakıldığında bir kale olan hisarlar İstanbul'un fethinden önce ihtiyaç duyulan boğaz savunmasına destek teşkil etmek için inşa edilmiştir. Kaleler gibi özel, stratejik noktalara konumlandırılan hisarlar; tamamen askeri amaçlı olarak yapılmış, kulelerle güçlendirilmiş, bulundukları bölgeye her yönden hâkim olmayı sağlayabilen yapılardır[131].

Bu yapı tipinin en önemli örnekleri elbette Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı'dır. 1395 yılında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Anadolu Hisarı'nın iç

[127]Cezar, **age.**, s.190.
[128]Cezar, **age.**, s.190.
[129]Aslanapa, **Türk Sanatı**, s.38.
[130]Doğan Hasol, ''Hisar'', **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM Yayınları, İstanbul, 1998, s.204.
[131]Eyice, ''Kale'', **TDVİA**, Cilt:24, s.241.

kalesi İstanbul'da inşa edilen ilk Türk eseri olarak karşımıza çıkmaktadır[132]. Bir dış kaleye de sahip olan hisar; kalın sur duvarlarıyla çevrelenmiş olup, silindir şeklinde, çok katlı, üç büyük kuleyle desteklenmiştir. Dış kale surlarına içten bitişik olarak konumlanan iç kale ise çokgen bir plana ve dört adet kuleye sahiptir (Çizim 17). İnşasında düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla, ahşap gibi malzemeler yer yer kullanılmış ve aralar harçla doldurulmuştur[133]. Bahse konu yapı 1452 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle genişletilip, yeni müştemilat eklenmesiyle başka bir siluete kavuşturulmuştur[134].

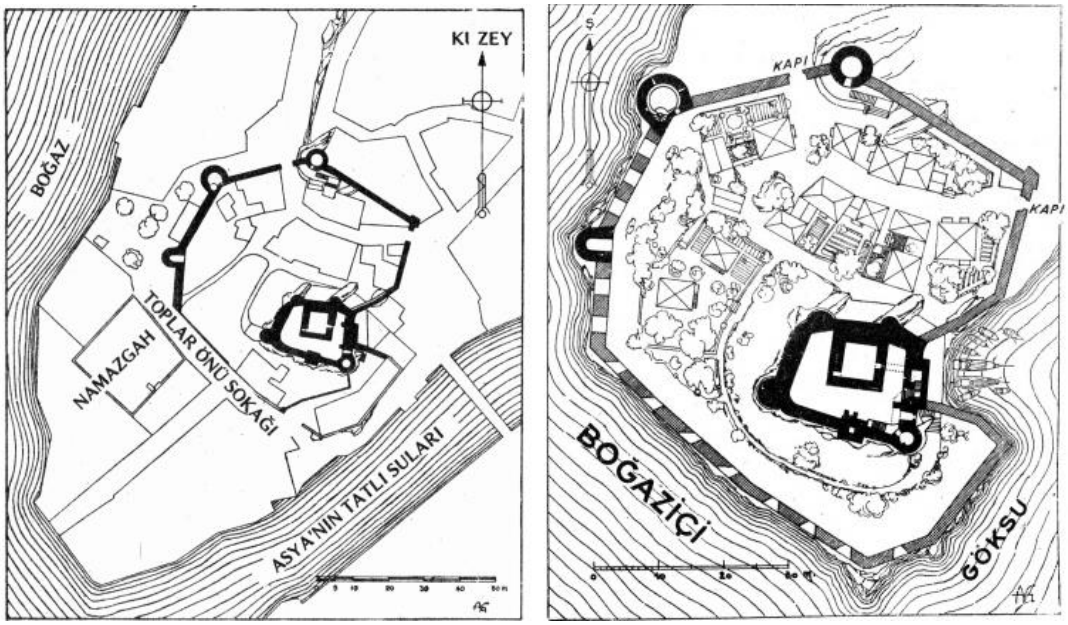

Çizim 17. Anadolu Hisarının Yerleşim Planları (Gabriel'den)

Diğer bir önemli yapı olan ve Fatih'in emriyle inşasına başlanan Rumelihisarı boğazın karşı yakasında herhangi bir savunma yapısının bulunmaması sebebiyle boğazda tam bir hâkimiyet sağlamak için yapılmıştır[135]. Fatih Anadolu Hisarı'nın karşısına yapılacak bu yapıyla Karadeniz'in kontrolünü eline almayı ve boğazı iki kalenin karşılıklı ateşi arasında koruyabilmeyi amaçlamıştır[136]. Hisar arazinin yapısına bağlı olarak girintili-çıkıntılı bir plana sahiptir. Kalın sur duvarlarıyla kuşatılmış olan yapı üçü büyük olmak üzere toplam 16 kuleyle güçlendirilmiştir (Çizim 18). Yapının duvarları basitçe düzeltilmiş moloz taşlarla örülmüş, bazı

[132]Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, s.619.
[133]Albert Gabriel, **İstanbul Türk Kaleleri**, (çev. Alp Ilgaz), İstanbul, 1970, s.35.
[134]Gabriel**, age.**, s.42.
[135]Gabriel, **age.**, s.97.
[136]Gabriel, **age.**, s.97.

kısımlara tuğla ve kiremit parçaları yerleştirilmiş ve araları horasan harcıyla sıvanmıştır[137]. Askeri mahiyetinin yanı sıra Osmanlı'nın klasik dönem mimarisini de yansıtan yapı, şehrin görünümüne de ayrı bir güzellik katmaktadır.

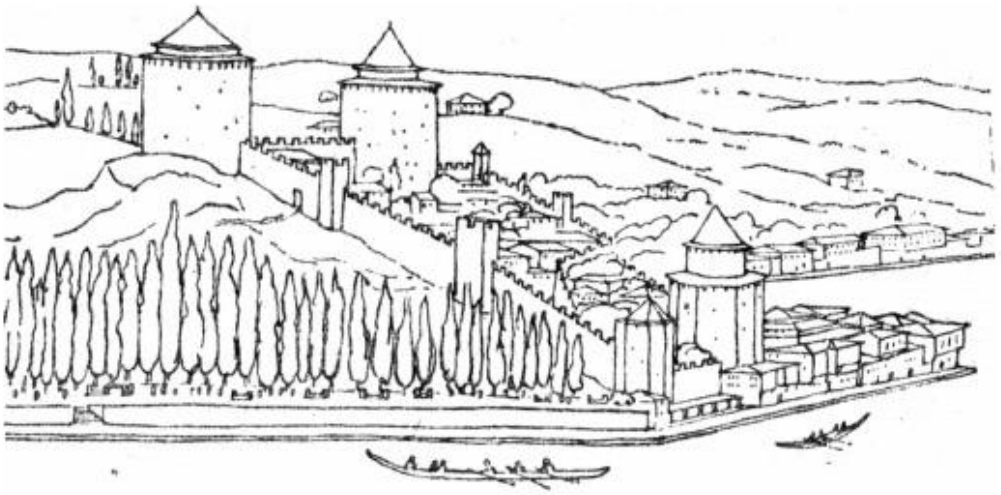

Çizim 18. Melling'e Göre Rumeli Hisarı (Gabriel'den)

2.2.3. Tabya

Arapça yerli yerine koyup hazırlama, düzene sokma anlamında ''ta'biye'' kelimesinden türeyen tabya; ayrı olarak yapılan ve çeşitli silahlarla desteklenen savunma yeri, istihkâm anlamına gelmektedir[138]. Toprak yığınları ardına gizlenmiş kale benzeri bağımsız bir savunma yapısı olan tabyalar; 19. yüzyılda ortaya çıkmış, sonrasında askeri alanda yaşanan teknik gelişmeler sonucu kullanımı azalmıştır[139].

Silahlanmada yaşanan değişimler sonucunda yüksek duvarlı yapıların çok büyük zarar görmesinden ötürü daha alçak duvarlara sahip bir savunma yapısı inşa etme gereği duyulmuş ve tabyalar inşa edilmeye başlanmıştır[140]. Belirli bir yön doğrultusunda şekillenen tabyalar, top ve tüfek atışına imkân sağlayacak, yüksek platformlara sahiptir[141]. Kullanıma en uygun olan şeklinin dört cepheli olduğu

[137]Gabriel, **age.**, s.89.
[138]Şemseddin Sami, ''Tabya'', Cilt:3, s.1284.
[139]Sözen, Tanyeli, ''Tabya'', s.292.
[140]Osman Ülkü, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi'', **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, Erzurum, 2007, s.247.
[141]Yusuf Acıoğlu, ''Çanakkale Tabyaları'', **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 1, Nisan, 2016, s.2.

düşünülen tabyaların ön cepheleri öne doğru çıkıntı yapıp düşmanın gözetlenmesine ve konuşlanmaya olanak sağlamaktadır[142].

Bir tabya yapısı genel itibariyle altı bölümden oluşmaktadır: birinci bölüm; tabyanın etrafını kuşatan hendek, ikinci bölüm; asker siperleri, üçüncü bölüm; topçu mevzileri, dördüncü bölüm; komutanın komuta yeri, karargâhın çalışacağı binalar ve askerlerin kaldığı binalar, beşinci bölüm; askeri eğitimin yapıldığı avlu, altıncı bölüm ise; tabyanın giriş kısmından müteşekkildir[143]. Bunların yanında kişisel ihtiyaçlara hitap edecek mekânlarda yer almaktadır.

Genellikle askeri amaçlı olarak inşa edilen tabyalarda, mimari estetikten daha çok, savunulacak bölgenin topografik özellikleri ve şartları, yapıların şekillenmesinde etkili olmuştur[144]. Kale vb. askeri yapılarda belli kısımlara göze hitap edecek süslemeler yapılırken, tabyalar oldukça sade ve işlevsel yapılar olarak tasarlanmıştır.

Tabyaların en çok Erzurum (Resim 5), Kars, Ardahan, Edirne ve Çanakkale (Resim 6) gibi şehirlerde inşa edildiği görülmektedir[145]. Stratejik önem taşıyan bu sınır bölgelerinde bulunan tabyalar fiziki coğrafyayla uyumlu olacak şekilde tasarlanmışlardır. Kars-Ardahan-Erzurum çevresi yüksek ve tepelik bir bölge iken Edirne-Çanakkale çevresinin daha alçak ve düz bir coğrafyaya sahip olmasından ötürü tabyalarda bu çerçevede şekillenmiştir[146]. Son dönemlerinde toprak kayıpları yaşamaya başlayan Osmanlı devleti önemli sınırlarını koruma altına almak için tabya gibi yapılar inşa etmiş sonrasında gelen modernleşmeyle beraber bu yapılar da önemini yitirmiştir.

[142]Acıoğlu, **agm.**, s.2.
[143]Ülkü, **agm.**, s.250.
[144]Ülkü, **agm.**, s.258.
[145]Ülkü, **agm.**, ss.257-258.
[146]Ülkü, **agm.**, ss.259-260.

Resim 5. Erzurum Mecidiye Tabyası[147]

Resim 6. Çanakkale Rumeli Hamidiye Tabyası[148]

[147] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzurum/gezilecekyer/erzurum-tabyalar
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 14:23
[148] https://www.canakkaleharbi.com/2019/05/18/rumeli-hamidiye-tabyasi/
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 14:28

2.2.4. Tophane

Top ve benzeri ateşli silahların üretildiği büyük askeri bir atölye[149] olan tophane, aynı zamanda orduda topçu sınıfının da merkezini[150] teşkil etmektedir. İstanbul'un fethiyle birlikte top dökümünün önem kazanmasından sonra başta İstanbul olmak üzere diğer şehirlerde de tophane yapılarının inşası hız kazanmıştır.

Osmanlı sınırlarının genişlemeye başlamasıyla sınır bölgelerine ve önemli askeri yapılara da askeri teçhizat yerleştirilmesi gereği ortaya çıkmış bunun sonucunda bu bölgelere de tophaneler kurulmuş ve ele geçirilen yerlerde bulunan yapılar da yenilenip kullanılmaya başlanmıştır[151].

Tophaneler genel itibariyle dökümhane, ikamet mekânları, depo, mahzen ve talimhane gibi kısımlardan meydana gelmekteydi[152]. Dökümhanede top dökümü yapılırken, depo ve mahzenlerde üretim için ihtiyaç duyulan malzemeler aynı zamanda üretilen toplar ve diğer ürünler muhafaza edilmekteydi. Talimhanede ise üretilen silahlarla talimler yapılırken dökülen toplarda denenebiliyordu. Tophane yapıları yalnızca top dökümüne has yapılar değildi. Bunun yanında savaş zamanında ihtiyaç duyulabilecek diğer silahlar da burada üretiliyor, askerler burada ikamet edip savaşa hazırlık yapıyorlardı. Bunun yanında silah üretimini gerçekleştiren zanaatkârlar içinde bir atölye niteliğini taşımaktaydı.

Bahse konu bu yapı tipinin en önemli örneği ise şüphesiz İstanbul'da bulunan Tophane-i Amire binasıdır (Resim 7-8). İlk olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı düşünülen yapı, Kânûnî Sultan Süleyman döneminde tamamen yıkılarak yerine yeni bir tophane binası yaptırılmıştır[153]. Ancak üstlendiği işlevin bir sonucu olarak pek çok kez yangın geçiren yapı, 1743 yılında Mimar Mustafa Ağa tarafından günümüzdeki şekliyle yeniden inşa edilmiştir[154]. Tophane-i Amire binası geçirdiği çok sayıda tamirat, yıkım ve eklemeler neticesinde çok kez değişikliğe uğramış, Fatih ve Kânûnî döneminde inşa edilen yapılardan günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır.

---

[149]Sözen, Tanyeli, ''Tophane'', s.305.
[150]Şemseddin Sami, ''Tophâne', Cilt:3, s.1378.
[151]Şafak Tunç, **Tophane- i Amire ve Osmanlı Devletinde Top Döküm Faaliyetleri**, İstanbul, 2004, s.8.
[152]Tunç, **age.**, ss.19-20-21.
[153]Ayşe Gülçin Ural, ''Heterotopik Bir Mekân: Tophane-i Amire Kültür ve Sanat Merkezi'', **Mimarlık ve Yaşam Dergisi**, 4(1), 2019, ss.84-86.
[154]Tunç, **age.**, s.15.

Ülkenin pek çok yerinde örneklerine rastlanılabilecek tophane yapıları askeri mimarideki gelişmenin en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 7. Tophane Meydanı ve Top Dökümhânesini Gösteren Bir Gravür (Comte de Choiseul-Gouffier'den)[155]

Resim 8. Tophane-i Amire Binası[156]

[155] https://cdn.İslâmansiklopedisi.org.tr/madde/41/tophane-1.jpg
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 16:25.
[156] http://www.eskiistanbul.net/6024/tophane-i-amire#lg=0&slide=0
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 16:35.

2.2.5. Tersane

Arapça ‘darü’s-sınâa’dan, değiştirilerek kullanılan, Latince ‘darsina’ kelimesinden türeyen tersane; harp, ticaret veya yolcu gemilerinin yapıldığı gemi fabrikalarına verilen bir isim olmasının yanı sıra denizcilik işlerinin idare edildiği yer olarak da adlandırılmaktadır[157].

Türklerde denizcilik tarihinin ilk olarak Selçuklular döneminde başladığı bilinmektedir. Anadolu’ya girişle beraber yalnızca karadan yürütülen yayılma faaliyetleri artık deniz yoluyla da sağlanmaya başlamıştır. 1081 yılında Çaka Bey’in ilk tersaneyi kurmasıyla başlayan Türklerde denizcilik faaliyetleri Alaeddin Keykubad’ın Alanya ve Sinop tersanelerini inşa ettirmesiyle gelişimini devam ettirmiştir[158]. Osmanlı döneminde, Yıldırım Bayezid zamanında kurulan ilk düzenli ve büyük tersane olan Gelibolu Tersanesi uzun müddet tüm tersanelerin bağlı olduğu bir üs şeklinde işlev görmüş daha sonra Tersane-i Amire’nin kurulmasıyla önemini kaybetmiştir[159]. İstanbul Haliç’te kurulan, temelleri Fatih Sultan Mehmet zamanında atılmış olan ve çeşitli zamanlarda tamir görüp eklemeler yapılan tersane, Osmanlı’nın son dönemlerine dek denizcilik faaliyetlerinin merkezi olma özelliğini yitirmemiştir (Resim 9-10). Adı geçen tersaneler dışında Gelibolu, Sinop, Samsun, İzmit, Süveyş, Birecik, Basra gibi şehirlerde de tersane yapıları inşa edilmiştir[160].

Tersaneler çok sayıda idari yapıyı içerisinde barındıran bir teşkilatlanmaya sahipti. Tersane ağasının emri altında çalışan çeşitli idari birimler bulunuyordu. Bu yapılar sadece bir gemi yapım tesisi olarak değil aynı zamanda bir eğitim merkezi olarak da kullanılıyordu. Tersane-i Amire içerisinde Mühendishane, Mekteb-i Tıb gibi eğitim yapılarının[161] yanında mahzenler, zanaat atölyeleri, yönetici odaları divanhane, zindan, hamam, mutfak, çeşme, fırın, mescit yapıları da yer alıyordu[162].

Denizciliğin gelişmesinde en önemli etken olan gemi yapımı ve tersane inşası; modernleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak değişime uğramış, el işçiliğinin yerini sonraları makinelerin almasıyla da bahsi geçen teşkilatlanma da terk edilmiştir.

---

[157]Şemseddin Sami, ‘’Tersâne’’, Cilt:3, s.1353.
[158]Arzu Yıldız, ‘’Türkiye'de Tersanelerin Tarihi Ve Gemi İnşa Sanayisinin Gelişimi’’, **Mühendis ve Makina**, Cilt:49, Sayı:578, s.25.
[159]Yıldız, **agm.**, s.25.
[160]İdris Bostan, ‘’Tersâne-i Âmire’’, **TDVİA**, Cilt:40, s.514.
[161]İdris Bostan, ‘’Tersâne-i Âmire’’, **TDVİA**, Cilt:40, s.515.
[162]Yıldız, **agm.**, s.26.

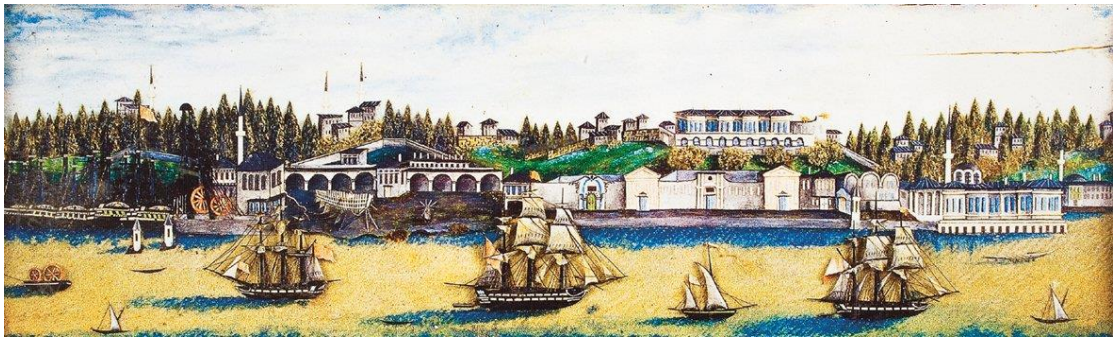

Resim 9. 1831 yılına ait bir çekmecenin üzerinde Tersâne-i Âmire ve Haliç'te kalyonların tasviri[163]

Resim 10. Tersane-i Amire ve Gemi Yapım Çalışmaları[164]

[163] https://cdn.İslâmansiklopedisi.org.tr/madde/40/tersane-i-amire-1.jpg
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 18:55.
[164] https://i.pinimg.com/originals/b2/b6/ac/b2b6acdb0730d515e02e123b68ad78fe.jpg
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 19:05.

3. BEYÂN-I MENÂZİL-İ SEFER-İ IRAKEYN'DE YER ALAN KALELER

3.1. İstanbul Kalesi ve Galata Surları

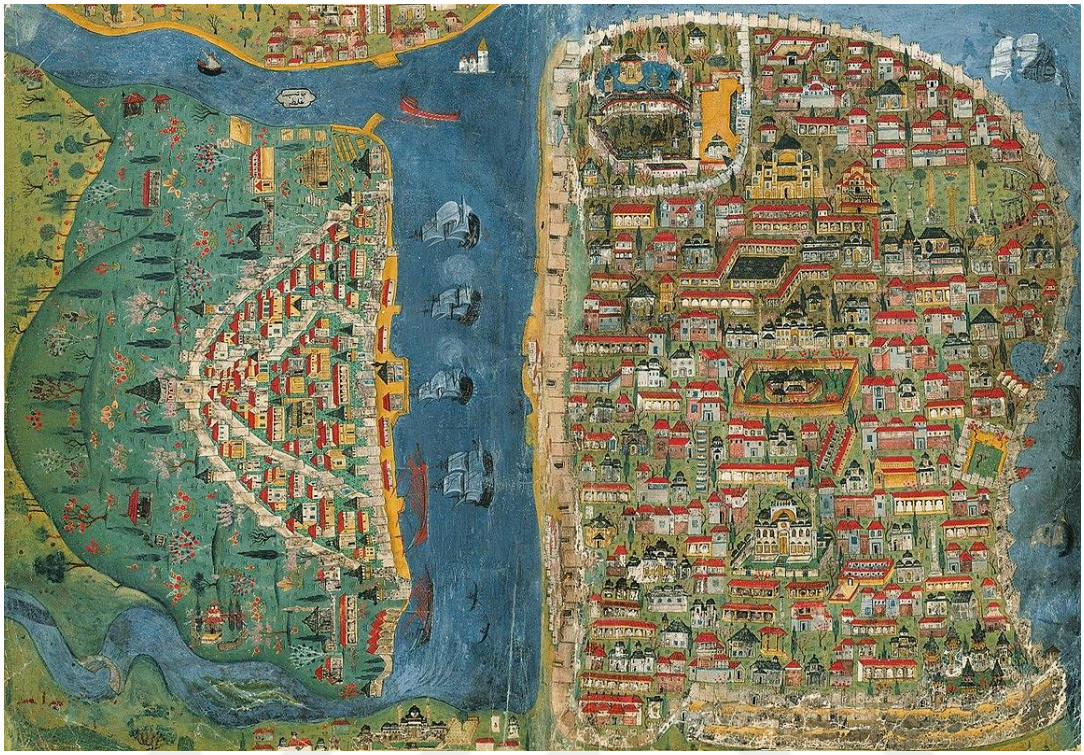

Resim 11. Matrakçı Nasuh'un İstanbul ve Galata Minyatürü[165]

Minyatürün Genel Tanımı

Eserin 8b ve 9a varak numaralı sayfalarında karşılıklı olarak yer alan minyatürler; İstanbul ve Galata'nın 16. yüzyıldaki durumunu ve barındırdıkları mimari yapıları göstermektedir (Resim 11). Adeta bir harita izlenimi veren minyatürde İstanbul'un topografik yerleşimi, bir yarımada olarak konumu ve önemli mimari eserlerin kent içerisindeki durumu net olarak izlenebilmektedir.

Galata'nın yerleşimine bakıldığında Matrakçı Nasuh'un İstanbul'u güneydoğuya yönelik olarak çizdiği görülmektedir[166]. Yeşil ve mavi tonlarının kompozisyona hâkim olduğu minyatürde çatılarda kurşun malzemeyi belli etmek için

[165] https://tr.wikipedia.org/wiki/Matrak%C3%A7%C4%B1_Nasuh#/media/Dosya:Matrak%C3%A7%C4%B1_Nasuh_-_%C4%B0stanbul.jpg
Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Saati: 16:50.

[166] Gaye Bekiroğlu Keskin, **Osmanlı İmparatorluğunda Haritacılık ve Matrakçı Nasuh**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Harita Mühendisliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Ekim, 2017, s.34. (Ayrıca bk. Hüseyin Zahit Selvi, Gaye Bekiroğlu Keskin, ''Matrakçı Nasuh'un Galata Ve İstanbul Minyatürlerinin Harita Tekniği Açısından İncelenmesi'', **İstem**, Yıl:15, Sayı:29, 2017, s. 25-39.)

koyu gri, tuğla malzemeyi belli etmek için turuncu renkler kullanılırken özellikle surlarda görülen taş malzemeyi vurgulamak için de açık gri renk tercih edilmiştir.

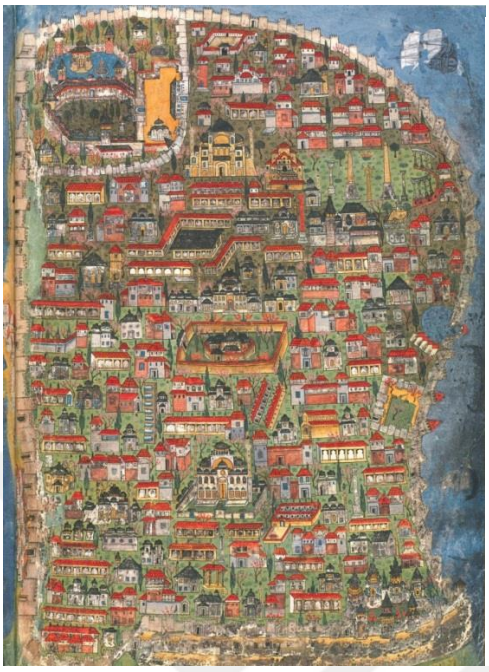

Resim 12. İstanbul[167]

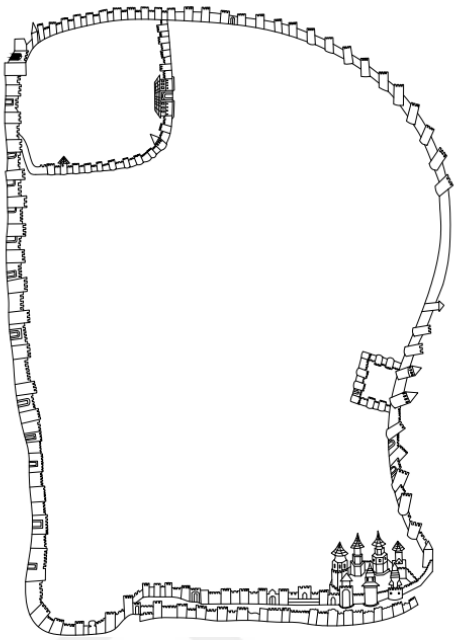

Çizim 19. İstanbul Surlarının Çizimi

Dikey eksende düzenlenen 8b varak numaralı minyatürde şehir üç taraftan denizle ve dört yönden uzun sur duvarlarıyla çevrelenmiş olarak betimlenmiştir (Çizim 19). Kenarları yuvarlatılmış bir dikdörtgen şeklinde verilen surlar içerisine şehrin siluetini oluşturan; saray, cami, kilise, çeşme, hamam, medrese, türbe ve çarşı gibi yapılar yerleştirilmiştir. Minyatürde yer alan mimari yapılar genel olarak; ön cepheden, yer yer perspektif oluşturarak ön ve üst cepheden bazen de minyatür içerisine sığdırabilmek için oldukça eğik şekilde tasvir edilmiştir. Minyatür içerisinde; Topkapı Sarayı, Aya İrini Kilisesi, Çinili Köşk, Aya Sofya, Hipodrom, Kapalı Çarşı, Eski Saray, II. Bayezid Külliyesi, Fatih Külliyesi ve I. Selim Külliyesi gibi önemli yapılar hemen göze çarpmaktadır. Eserler kendilerine özgü olarak tasarlanan mimari formlarıyla birbirlerinden hemen ayırt edilebilmektedir (Resim 12).

[167] https://twitter.com/camkenist/status/1252264679730229248/photo/1
Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Saati: 17:00.

Resim 13. Galata (Yurdaydın'dan)

Hemen yan tarafta yer alan 9a varak numaralı minyatürde ise Galata tarafı yatay bir şekilde ayrıca tasvir edilmiştir (Resim 13). Minyatürün sağ tarafında Üsküdar, hemen aşağısında İstanbul Boğazı'nı geçerek Galata semti ve Haliç kıyıları resmedilmiştir. Boğaziçi, Haliç ve Kâğıthane Deresinin çevrelediği Galata semtinin etrafı surlarla çevrili olarak betimlenmiş surların ortasına da oldukça büyük şekilde ele alınan Galata Kulesi yerleştirilmiştir. Haliç kıyılarının Boğaziçi tarafında bulunan Tophane'nin hemen karşısında Kız Kulesi ve Üsküdar yer almaktadır[168]. Haliç'e akan iki tatlı su olan Alibey ve Kâğıthane derelerinin de aşağıda Haliç'le birleştiği görülmektedir[169]. Diğer sayfadaki minyatürden farklı olarak buradaki minyatürde doğa ve bitki tasvirleri de yer almıştır.

Mevzubahis minyatürlerle ilgili önemli tespitler ortaya koyan Walter B. Denny; minyatürde hiyerarşik bir düzenlemeye gidildiğini, bunun sonucunda önemli binaların daha doğru ve daha büyük çizilmeye çalışıldığını, işlenen yapı tiplerinin belirli mimari farklılıklarla birbirinden ayırt edilebildiğini aktarmaktadır. Yazar aynı zamanda binaların doğru tasvir edildiğini ancak birbirlerine göre konumlarının yanlış

[168]Keskin, **agt.**, s.30.
[169]Semavi Eyice, ''Haliç'', **TDVİA**, Cilt:15, s.265.

verildiğini de vurgulamıştır[170]. Yani yapılar yanlış yerde doğru bir şekilde betimlenmiştir. Bunun en önemli nedeni de kentin tek bir noktadan bakılarak değil, farklı yönlerden gözlemlenerek çizilmiş olmasıdır[171].

Ancak yakın zamanlarda ortaya konan bir çalışmada yapıların gerçek konumlarıyla ne kadar bağdaştığı saptanmaya çalışılmış ve ilginç bilgiler elde edilmiştir. Söz konusu çalışmada bazı yapıların şaşırtıcı derecede gerçek konumlarıyla paralellik gösterdiği ortaya konulmuştur. Galata minyatüründe yer alan Kız Kulesi ve Üsküdar, İstanbul minyatüründe yer alan Topkapı Sarayı, Aya İrini, Ayasofya, Hipodrom, Bayezid Camii, Langa Bostanı ve Fatih Külliyesi'nin orijinal konumlarıyla oldukça uyumlu bir şekilde resmedildiği tespit edilmiş böylece Nasuh'un minyatürlerinin coğrafi anlamda ne denli önemli bir kaynak olduğu tekrar vurgulanmıştır[172].

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde yer alan surlar şehrin tamamını çevreleyen bir dış kale niteliğinde betimlenmiştir. Eğri Kapı dolaylarından başlayarak düz bir eksende ilerleyen surlar Topkapı dolaylarından itibaren hafif dairevi bir form alarak Yedikule sırtlarına doğru devam etmektedir.

Minyatürde surlar üzerinde 20'yi aşkın kapı ve 50'yi aşkın burç çizilmiş, hafif tahribattan dolayı bazı kapıların ve burçların tam tespit edilememesi net sayıyı ortaya koymayı zorlaştırmıştır. Gri renk kullanımı ve görünüşünden ötürü taş malzemeden inşa edildiği anlaşılan surlar net şekilde görülebilen 5 adet kuleyle de desteklenmiştir. Surların üzeri başlangıcından sonuna barbatalarla donatılmıştır.

[170]Walter B. Denny, ''A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul'', **Ars Orientalis**, VIII, 1970, ss.49-58.
[171]Bağcı, Çağman, Renda, Tanındı, **age.**, s.76.
[172]Keskin, **agt.**, ss.30-31-34-36-37-38.

Resim 14. Topkapı Sarayı ve Çevresi (Yurdaydın'dan)

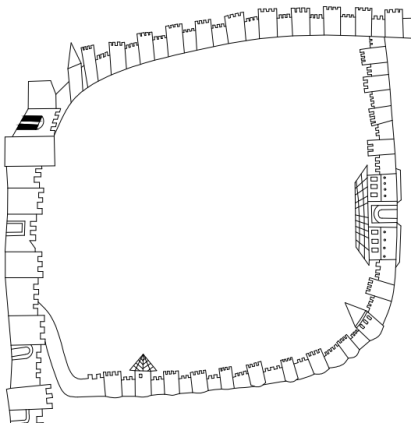

Çizim 20. Topkapı Sarayı ve Çevresinin Çizimi

Minyatürün sol üst köşesinde yer alan Topkapı Sarayı ve çevresi ise kentten ayrı olarak ek bir sur duvarıyla çevrelenmiştir (Resim 14). İç kale anlayışıyla yapılan bu surlar 14 burç ve 2 kulesiyle birlikte kareye yakın bir form sergilemektedir (Çizim 20). Aynı şekilde taş malzemeden ve barbatalı şekilde tasarlandığı görülen surlar arasında Topkapı Sarayı'na şehrin içinden girişi sağlayan Bab-ı Hümayun kapısı da oldukça belirgin olarak gözlemlenebilmektedir

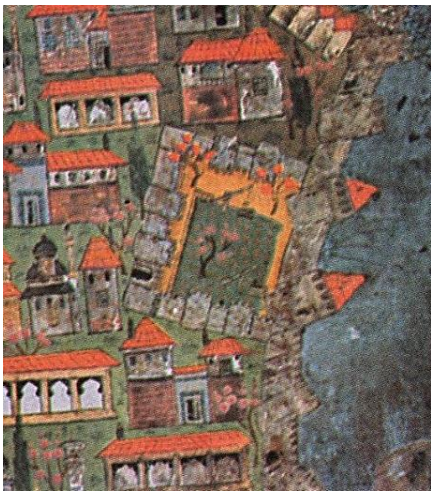

Resim 15. İstanbul Minyatüründe Langa Bostanı (Yurdaydın'dan)

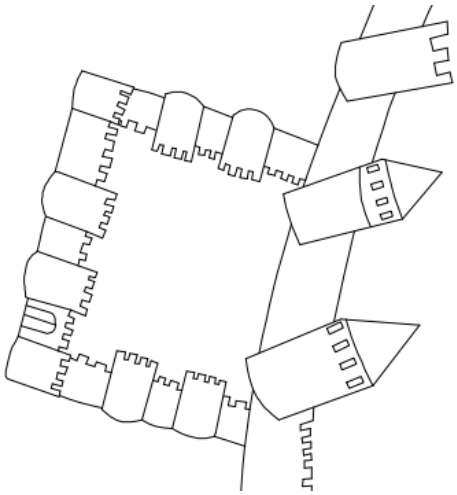

Çizim 21. Langa Bostanının Çizimi

Minyatürün sol orta yanında denize sıfır noktada 6 burç ve 2 kuleyle desteklenmiş, surlarla çevrili küçük kare bir alan daha görülmektedir. Kentin içine

açılan bir adet giriş kapısı bulunan bu kısım Albert Gabriel'in tespitine göre eskiden bir liman olarak kullanılan daha sonra üzeri doldurulup hasat yapılabilecek bir arazi haline getirilen Langa (Vlanga) Bostanı'dır (Resim 15, Çizim 21). Bu bostanlar verimli arazi yapısı, iklim yapısı ve doğal kaynakların doğru kullanımı sayesinde yüksek üretim sağlanan gelir kaynakları halini almıştır[173].

Minyatürün sağ alt köşesinde ise ismiyle özdeş olan yedi adet kulesiyle beraber Yedikule Hisarı yer almaktadır (Resim 16). Burada yer alan kuleler surlarda yer alan kulelerden oldukça farklı, gösterişli ve daha büyük olarak tasarlanmıştır. Birden fazla kata sahip olduğu anlaşılan kuleler mimari formlarıyla da farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Resim 16. İstanbul Minyatüründe Yedikule Hisarı

Hemen yan sayfada yer alan Galata minyatüründe de alanı kuşatan iç ve dış surlar görülmektedir (Resim 17). Dikdörtgen sayfa üzerine yatık olarak işlenen minyatürde surlar topoğrafyaya uygun olarak üçgen şeklinde bir tepe formunda betimlenmiştir (Çizim 22). Haliç kıyılarından başlayarak Galata Kulesi'ne kadar uzanan surlar üzerinde 15 kule ve 22 burç yer almaktadır. Haliç ve Galata Kulesi tarafından birer ana giriş kapısı olduğu görülen dış sur yapısının yanında yine Galata Kulesi ve Haliç arasında yer alan, 12 burç ve 3 kulesi olan ikinci bir sur daha bulunmaktadır. Bu iç surun da bir adet girişinin olduğu görülmektedir.

[173]Ayşegül Kanbak, ''İstanbul Yedikule Bostanları: Bir Yerinden Üretim Pratiği'', **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2016, s.172.

Resim 17. Galata Minyatüründe İç ve Dış Surlar (Yurdaydın'dan)

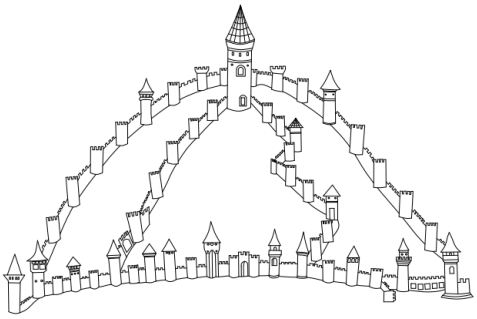

Çizim 22. Galata Surlarının Çizimi

Coğrafi ve stratejik konumu itibariyle büyük bir öneme sahip olan İstanbul (Çizim 23) hem karalar hem de denizler arasındaki geçit noktası olması sebebiyle de oldukça kuvvetli bir savunma sistemine sahiptir[174]. İlk yapımı Bizans dönemine tarihlenen İstanbul surları tarihi süreç içerisinde pek çok kez tamir görmüş ve durmadan genişleyen yapısı dolayısıyla da eklemeler yapılmıştır.

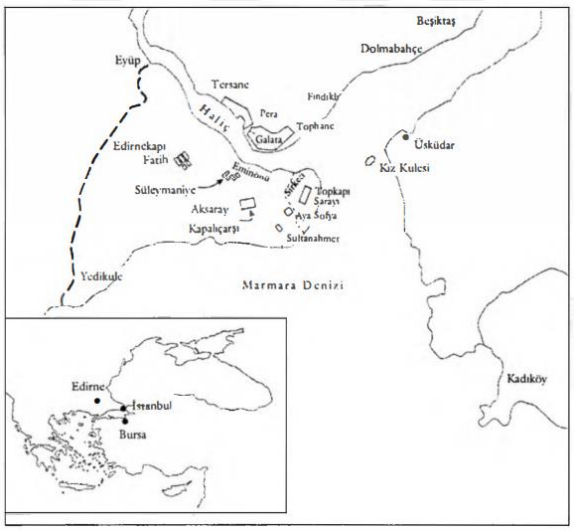

Çizim 23. İstanbul[175]

İstanbul surlarının yapılış süreci Bizantion, Septimius, Constantinus, Theodosios, Sur-i Sultani olmak üzere beş ayrı dönemde incelenebilir[176]. MÖ 7.

[174]Işın Demirkent, ''İstanbul'', **TDVİA**, Cilt:23, s.205.
[175]Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül, 2013, s.154.
[176]Faruk Pekin, Hayri Fehmi Yılmaz, **Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Kale**, NTV Yayınları, İstanbul, Mart, 2018, s.112.

yüzyılda ‘’Bizantion’’ adıyla anılan kentin etrafının bu dönemde surlarla çevrelendiği bilinmektedir[177]. Roma döneminde İmparator Septimius Severus kenti ele geçirerek mevcut surları tamamen yıkmış kenti yeniden inşa ederek yeni surların yapımına başlamış, I. Constantinus zamanına gelindiğinde ise kentin genişlemesiyle surlarda genişletilmiş ve güçlendirilmiştir[178]. Bizans döneminde İmparator I. ve II. Theodosios zamanında kentin büyümeye devam etmesiyle kara surlarıyla birlikte Haliç ve Marmara surlarının inşasına başlanmıştır[179]. Marmara ve Haliç surları olası bir saldırıda düşmanın denizden kent içerisine girmesini engellemek için denize sıfır olarak inşa edilmişlerdir[180].

Türk fethine kadar çok kez tamir edilerek eklemeler yapılan surlara Osmanlılar kenti ele geçirdikten sonra onarımın yanı sıra yeni kapılar ve burçlar eklenmiştir[181]. Aynı dönemde sur desteğini ve şehir güvenliğini artırmak amacıyla Yedikule Hisarı gibi yapılar da inşa edilmiştir. Yedikule Hisarı İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından bir iç kale olarak inşa edilmiş, çeşitli dönemlerde onarım gören hisar esasen bir zindan olarak kullanılmıştır[182].

Toplam uzunluğu 21 km olan İstanbul surları 407 burç ve kule ile 90 adet giriş kapısına sahiptir[183] (Çizim 24). Kara Surları, hendek, hendek duvarı, ön sur duvarı ve esas duvar olmak üzere çok katmanlı ve oldukça güçlü bir savunma sistemine sahip İstanbul surları zaman içerisinde köklü değişikliklere uğramıştır[184].

---

[177]Fatih Sarımeşe, **18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Surlarında İnşa Ve Onarımlar**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.6.
[178]Sarımeşe, **agt.**, s.8.
[179]Sarımeşe, **agt.**, s.10.
[180]Sarımeşe, **agt.**, s.17.
[181]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.112.
[182]Pekin, Yılmaz, **age.**, ss.112-113.
[183]F. Pınar Arabacıoğlu, Işık Aydemir, ‘’Sur ve Kent ilişkisi Bağlamında İstanbul Kara Surları’’, **Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Yıl:3, Sayı:10, Nisan, 2008, s.69.
[184]Arabacıoğlu, Aydemir, **agm.**, s.69.

Çizim 24. 1422 Yılında Floransalı Din Adamı Christoforo Buondelmonte'nin Çizmiş Olduğu ''Constantinople'' Planı[185]

Matrakçı Nasuh'un minyatüründe resmedilen İstanbul surlarının gerçeklikle tam olarak bağdaşmadığı ancak sembolik olarak doğruluk payının olduğu görülmektedir. Minyatürün sağ alt kısmında Yedikule civarını gösteren kısım sayfaya sığdırabilmek için küçültülmüş, bir yanı üçgen biçiminde uzanması gereken yarımadanın bu kısmı sayfaya uydurulabilmek için dörtgen şeklinde tasarlanmıştır[186]. Burada bulunan yedi kule diğer kulelerden farklı olarak çok katlı, çok pencereli ve farklı planlarda tasvir edilmiştir. Surlar üzerinde yer alan kuleler ise orijinalde farklı planlar sergilemelerine rağmen minyatür üzerinde hepsi daire planlı ve konik çatılı

[185]https://cbsakademi.ibb.istanbul/istanbulun-bilinen-ilk-haritasi/
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 15:53.
[186]Muhammet Kurucu, Nurtekin Özen, ''Matrakçı Nasuh Minyatürlerinde Şehir-Mimari ve Estetik Anlayışı Üzerine'', **Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Aralık, 2018, s.78.

olarak betimlenmiş, bazı kulelerin üzeri kiremit çatıyla örtülürken bazıları da kurşunla kaplanmıştır. Burçlardan farklı olarak bütün kulelere istisnasız pencereler yapılmış, kuleler burçlara göre daha yüksek olarak işlenmiştir.

Standart bir boyutta verilen kapılar ise genel itibariyle küçük, dikdörtgen birer açıklık şeklindedir. En çok kapı açıklığının Eğri Kapı tarafından başlayarak Topkapı Sarayı'na uzanan sur duvarları üzerinde yer alması gerçekte de surun bu kısmında daha fazla kapı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü minyatür üzerinden elde edilen sayısal verilerle orijinaldeki verilerin aynı olması söz konusu olmadığından sayılar sembolik olarak bu şekilde yansıtılmaya çalışılmış olmalıdır.

Kullanılan renkten ötürü tamamen taş malzemeden inşa edildiği anlaşılan sur duvarlarının tamamı ön cepheden verilmiş olup, duvarlar üzerinde herhangi bir süsleme elemanı veya kitabe gibi unsurlar gösterilmemiştir.

3.2. Hereke Kalesi

Resim 18. Hereke (üstte) Çınarlı Köyü (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

13a varak numaralı sayfada yer alan minyatürde üst kısımda günümüzde Kocaeli İli Körfez İlçesine bağlı bir semt olan Hereke resmedilirken alt kısımda ise minyatürde yer alan yazıdan anlaşıldığına göre Balıkesir'in Gönen ilçesine bağlı bir köy olan Çınarlı Köyü yer almaktadır (Resim 18). Genel itibariyle doğa unsurlarının hâkim olduğu kompozisyonda sayfanın sol kısmında yukarıdan aşağıya bir suyolu uzanırken sayfanın sağ kısmında hareketli kıvrımlarla ifade edilen dağlar, bu dağın üzerinde Hereke semti ve kale içerisinde yer alan yerleşmeler betimlenmiştir (Resim 19). Kompozisyonu tamamlayıcı unsurlar olarak da iki tepecik, çiçek açmış ağaçlar ve bodur bitkiler kullanılmıştır. Mimari yapı olarak sivil yapılara yer verilmiş, yapılar dörtgen planlı, kırma çatılı olarak ele alınmıştır. Renklendirmede ise sarı, yeşil ve mavi tonlarına öncelik verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Altıgen planlı olarak ele alınan kalenin her bir köşesinde bir adet olacak şekilde toplam 6 burcu bulunmaktadır (Çizim 25). Barbatalarla kuşatılmış olan sur duvarlarında, yalnızca burçlar üzerinde, fevkânî pencere açıklıkları yer almaktadır. Yalnız bir giriş kapısı çizilen kalenin oldukça sade bir görünüme sahip olduğu görülmektedir.

Resim 19. Hereke Kalesi (Yurdaydın'dan)

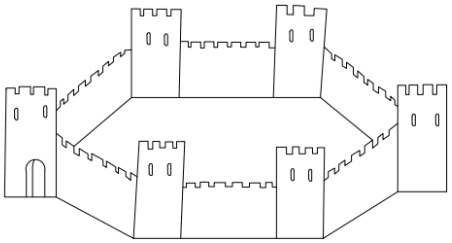

Çizim 25. Hereke Kalesi'nin Çizimi

Kalenin orijinali hakkında bilgiler edindiğimiz Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde; Hereke Kalesi'nin deniz kıyısında, iki dere arasında, yalçın bir kaya üzerinde konumlandığı, karakol gibi sağlam bir görünüme sahip olduğu, kuzeye

bakan bir kapısının olduğu, kale içinde ve dışında evlerin olmadığı, kale dibinde ise bir değirmenin yer aldığı aktarılmaktadır[187].

Minyatürle orijinal kale arasında Evliya Çelebi'nin ifadelerinden yola çıkarak bir karşılaştırma yapmak gerekirse; minyatürde yer alan kalenin deniz kenarında, iki dere arasında ve yüksek bir tepe üzerinde yer alması konum bakımından minyatürün gerçeğe oldukça yakın olarak resmedildiğini kanıtlar niteliktedir.

[187]Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: I-II, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s.517.

3.3. Nikomid (İzmit) Kalesi

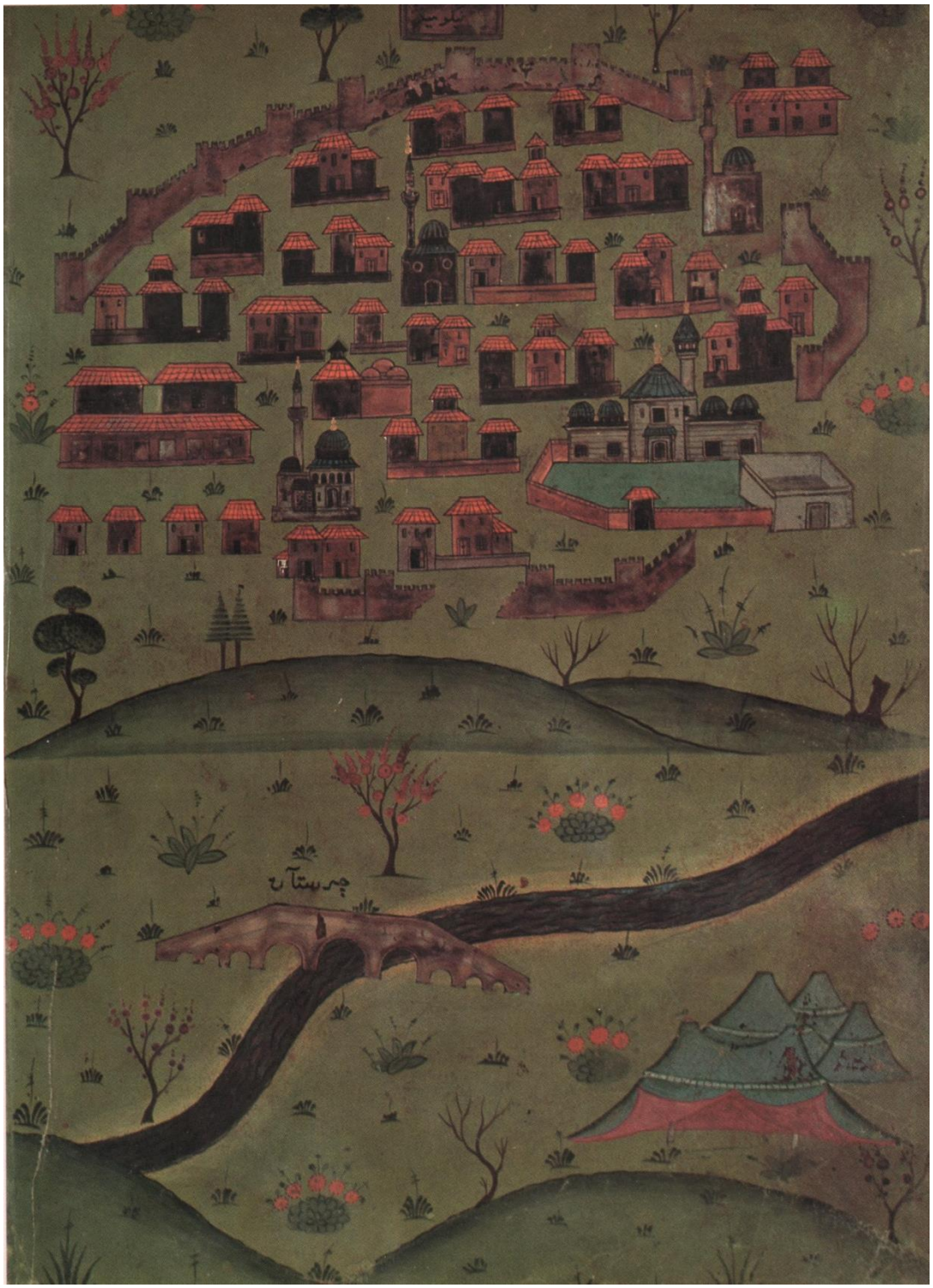

Resim 20. Nikomid (üstte) Sitare Köprüsü (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

13b varak numaralı sayfada yer alan minyatürde üstte sur duvarları içerisinde İzmit şehri, altta ise Sitare Köprüsü yer almaktadır (Resim 20). Sayfanın sağ kısmında yer alan minareli, avlulu yapı kentin en dikkat çeken yapısıyken mevzubahis yapıya nazaran daha küçük boyutlu minareli ve kubbeli başka yapılarda bulunmaktadır. Bunların dışındaki mimari örgütlenmeyi dörtgen planlı, kırma, kiremit çatılı evler oluşturmaktadır. Hemen aşağıda sur dışında kalan kısımda nehir üzerinde dokuz gözlü Sitare Köprüsü ve hemen köprünün çaprazında çadırlar bulunmaktadır. Çiçek açmış ağaçlar, bodur, çiçekli bitkiler, hafif yüksek tepelerle zenginleştirilen kompozisyon; yeşil, sarı, turuncu, mavi ve gri tonlarla renklendirilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Belirgin bir forma sahip olmayan Nikomid Kalesi'nde sur duvarları üzerinde geniş açıklıklar bulunmakta ve duvarlar üzerindeki tahribatlar rahatlıkla izlenebilmektedir (Resim 21). Kâğıt üzerine 15 burçlu ve barbatalı olarak yansıtılan sur duvarları üzerinde herhangi bir kapı veya pencere açıklığı yer almamaktadır (Çizim 26).

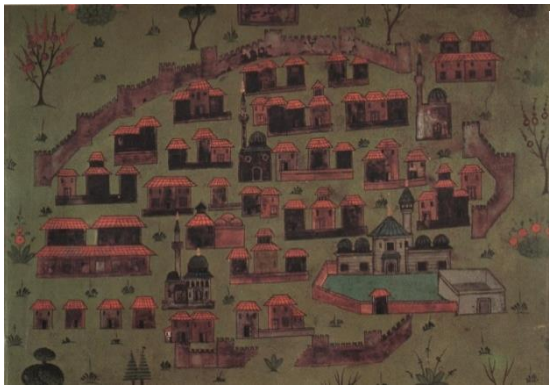

Resim 21. Nikomid (İzmit) Kalesi (Yurdaydın'dan)

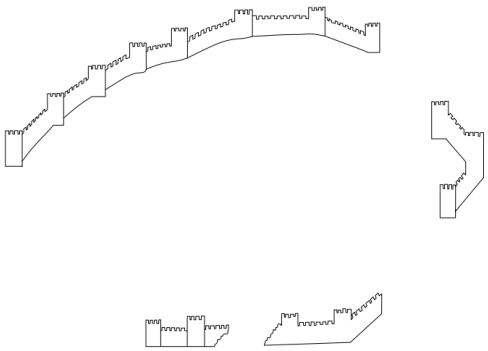

Çizim 26. Nikomid (İzmit) Kalesi'nin Çizimi

İzmit Şehrinin etrafı, Roma döneminde inşa edilmiş bir dış sur ve kentin en yüksek kısmını çevreleyen, Bizans devri eseri olan bir iç kale yapısıyla kuşatılmış, yapımında Antik döneme ait devşirme malzeme kullanılan sur duvarları sonraki dönemlerde Türkler tarafından pek çok kez tamir edilmiştir. İç kaleye ait burçların çoğunluğu bugün halen ayaktadır[188] (Resim 22).

Resim 22. Nikomid (İzmit) İç Kale Surları Üzerinde Karaburç[189]

Minyatüre bakıldığında ise yalnızca dış surların ele alındığı, iç kaleye yer verilmediği görülmektedir.

[188]Anonim, **Kocaeli İl Yıllığı 1973**, Kardeşler Matbaası, İzmit, 1974, s.111.
[189]https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zmit_%C4%B0%C3%A7_kale_surlar%C4%B1#/media/Dosya:%C4%B0ZM%C4%B0T_%C4%B0%C3%87_KALE_SURLARI.jpg
Erişim Tarihi: 06.12.2021, Erişim Saati: 13:54.

3.4. İznik Kalesi

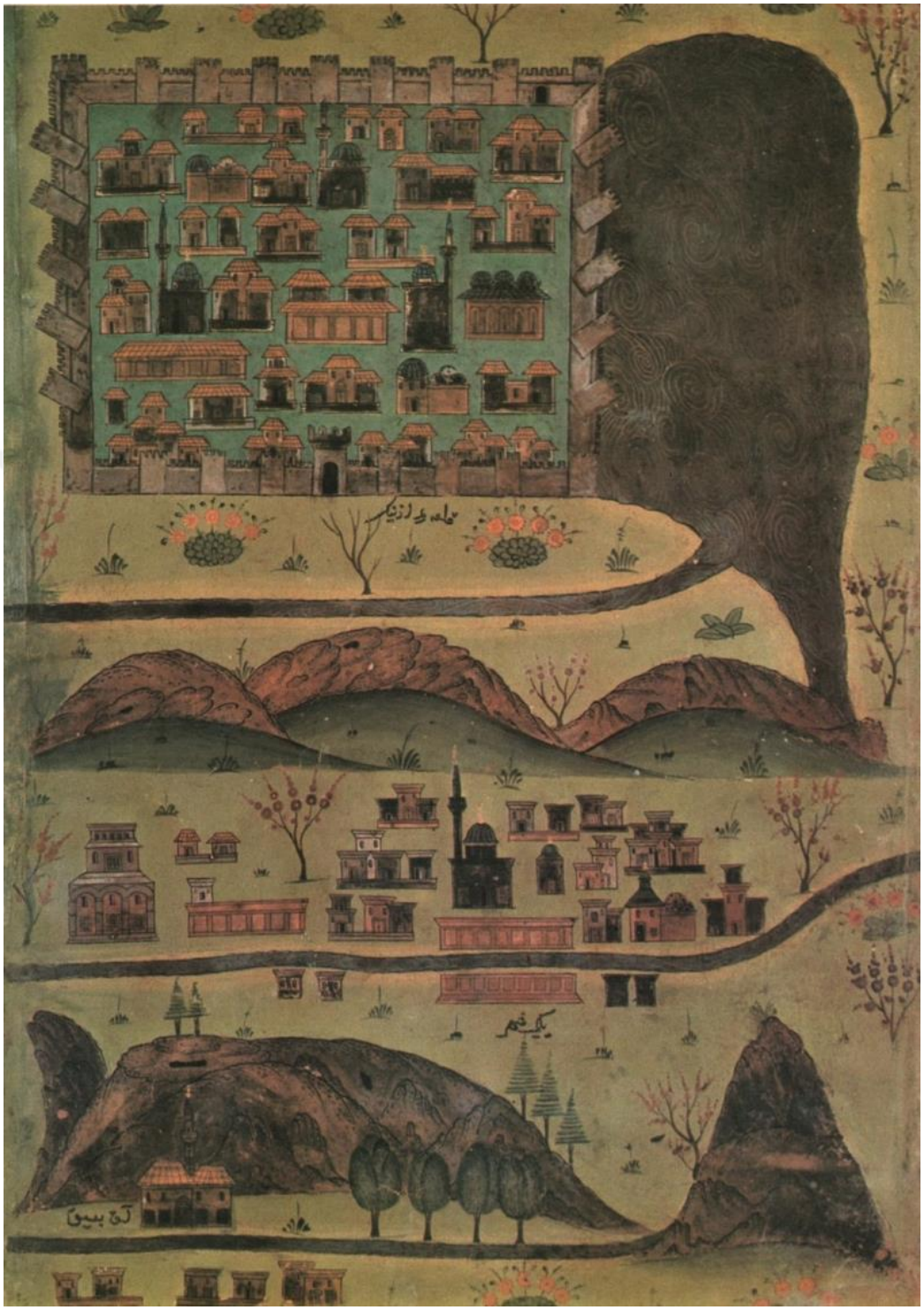

Resim 23. İznik (üstte) Yenişehir (ortada) Akbıyık (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

Eserin 14b varak numaralı sayfasında yer alan minyatürde en üstte etrafı surlarla çevrelenmiş İznik şehri, ortada Bursa İline bağlı olan Yenişehir İlçesi, en altta ise Yenişehir İlçesine bağlı bir köy olan Akbıyık Köyü doğa ve bitki örtüsü içerisinde mimari yapılarıyla beraber resmedilmiştir (Resim 23). Gölün kentin batısında bulunması göz önüne alındığında Nasuh'un kenti kuzeyden bakarak çizdiği de anlaşılmaktadır.

Yeşil ve kahverengi tonlarının yoğun olarak kullanıldığı dikey eksende düzenlenmiş İznik minyatüründe mimari yapılar ön cepheden tasvir edilmiş, kare şeklinde verilen sur duvarlarından en önde olanı dış cepheden, yanlarda yer alanlar dışa doğru yatırılarak iç cepheden ve arkada yer alan sur duvarı ise yine iç cepheden tasvir edilmiştir (Resim 24). Minyatürde camiler minareleriyle ayırt edilirken diğer yapılar arasında çok belirgin farklılıklar bulunmamaktadır. Birkaç kubbeli yapının dışında diğer yapılar kiremit kaplı kırma çatılı olarak düzenlenmiştir. Sağda yer alan ve surlara bitişik olarak resmedilen göl ise bölgenin ismini aldığı İznik Gölü olmalıdır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde yer alan sur duvarları kareye yakın dikdörtgen şeklinde şehrin etrafını çevrelemektedir (Çizim 27). İki giriş kapısı olduğu görülen dış kale eşit aralıklarla yerleştirilmiş 28 tane burçla, sur duvarları ve burçların üzeri ise barbatalarla kuşatılmıştır. Ön kısımda yer alan sur duvarının ortasında bulunan kapının cepheden yüksek olarak ve diğer kapıya göre daha büyük çizilmiş olması ve üst kısmının taç şeklinde dendanlı olarak yapılmasından dolayı kentin ana girişinin burası olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 24. İznik Kalesi (Yurdaydın'dan)

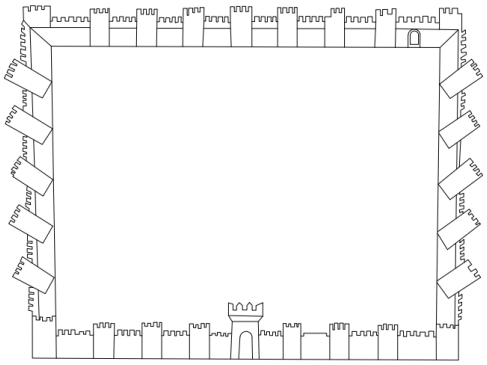

Çizim 27. İznik Kalesi'nin Çizimi

Tarihi MÖ 4. yüzyıla dayanan İznik Kalesi Roma ve Bizans döneminde yapılan eklentilerle günümüzdeki halini almıştır[190]. Roma dönemine ait kitabeler, İznik surlarının yapım ve onarımlarıyla ilgili önemli bilgiler içermekte olup bu bilgiler ışığında surlar üzerindeki en kapsamlı değişikliklerin Roma döneminde yapıldığı ortaya koyulmaktadır[191]. Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Helenistik dönemde kentin kare planlı olduğu ve dört kapısının bulunduğu[192] bilinmekle beraber bu döneme ait surlardan herhangi bir ize rastlanamamıştır[193]. Bizans döneminde de surlarda önemli düzenlemeler yapıldığı yazıtlardan öğrenilmektedir[194]. İmparator Laskaris zamanında daha alçak ikinci bir sur ve bir hendek yapıldığı bilinmektedir[195]. Selçukluların yaptığı değişikliklerle ilgili fazla bilgi bulunmamakla birlikte 1331'de bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ve başkent yapılmasıyla kalede imar faaliyetlerinin yeniden hız kazandığı görülmektedir[196]. 14. yüzyıl Anadolu'suyla ilgili önemli bilgiler edindiğimiz İbn-i Battuta, Seyahatnamesi'nde İznik şehrinin

[190] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/znik-surlari
Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Saati: 19:00.
[191] Hasan Yılmazyaşar, **Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ocak, 2013, s.63.
[192] Semavi Eyice, **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri**, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul, 1988, s.4.
[193] Eyice, **age.**, s.15.
[194] Yılmazyaşar, **agt.**, s.67.
[195] Eyice, **age.**, s.16.
[196] Eyice, **age.**, s.13.

dörtgen bir sur içerisinde bulunduğunu, surlar arasında hendeklerin açıldığını, içeri girebilmek için iner-kalkar tahta köprülerin kullanıldığını aktarmaktadır[197].

Batıda İznik Gölü, kuzeydoğuda bir tepeyle sınırlanan İznik şehri, planını Helenistik çağdan bu yana korumayı başarmıştır[198] (Çizim 28). Şehrin şekillenmesinde göl, surlar, topografik olarak düz bir alanda bulunması ve önemli yollar üzerinde yer alması etkili olmuştur[199].

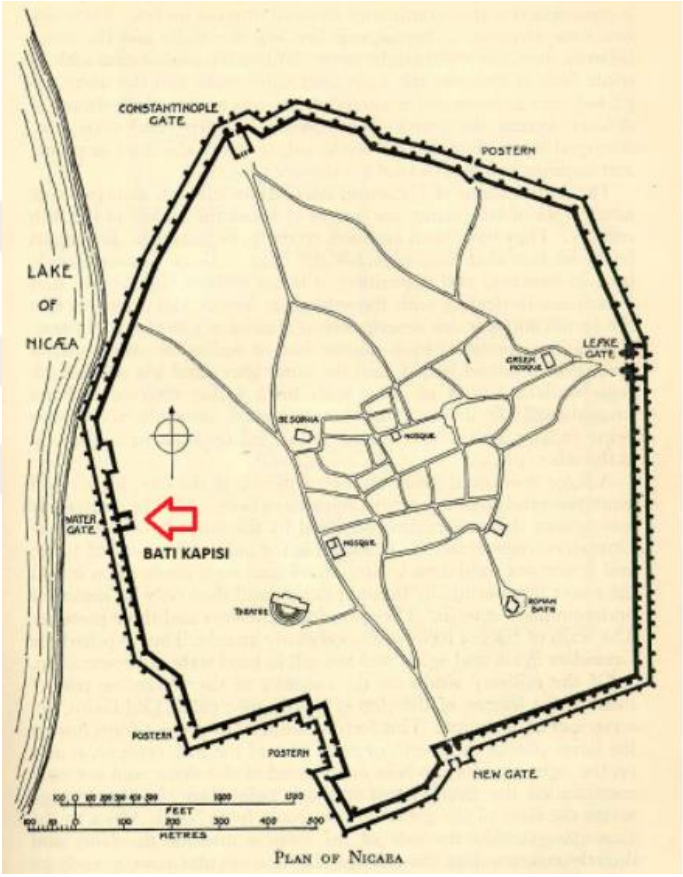

Çizim 28. İznik Şehri Planı[200]

[197]Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnamesi-I. Cilt**, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.430-431.
[198]Neslihan Nuhoğlu Altun, ‘’Kuruluşundan Günümüze İznik’in Yerleşim Özellikleri’’, **Coğrafya Dergisi**, Sayı:6, İstanbul, 1998, s.352.
[199]Altun, **agm.**, s.354.
[200]https://isteatataturk.com/Kronolojik/Tarih/1935/7/15/Mustafa-Kemal-Ataturkun-Yalovadan-Bursaya-gecerken-Iznike--gelisi-15071935/2
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 16:08.

İznik Kalesi orijinalde minyatürdeki gibi düzgün bir plana sahip değildir. Bazı kısımlarda girintili-çıkıntılı, çokgen bir plan sergileyen kale, Anadolu'daki diğer kalelere nazaran birbirine daha yakın olarak konumlanmış 238 kule ve burçla desteklenmiş olup kulelerin alt kısımları taş, üst kısımları tuğla malzeme ile inşa edilmiştir[201]. Kulelerin hepsi aynı formda olmayıp bazıları dairevi bazıları ise dörtgen olarak tasarlanmıştır. Minyatüre bakıldığında ise sadece 28 adet burç tasvir edilmiş ve renklerden anlaşıldığı üzere malzeme olarak da taş kullanılmıştır.

İznik Kalesinin güneyinde ''Yenişehir kapısı'', kuzeyinde ''İstanbul kapısı'', Doğuda ''Lefke kapısı'' ve batıda da ''Deniz veya Göl kapısı'' adıyla anılan toplam dört tane ana giriş kapısı bulunmaktadır[202]. Bu kapılar dışında surların güneybatı köşesinde bir kapı, bunun yanında surların başka kısımlarında da küçük girişler yer almaktadır. Bahsi geçen dört kapı Roma üslubunu yansıtmakla beraber Göl kapısı adı verilen kapıdan ve burada bulunan sur duvarından günümüze bir şey kalmamıştır[203]. Minyatüre bakıldığında da ön kısımdaki sur duvarı üzerinde yer alan kapı gölün konumuna göre İstanbul kapısı olmalıdır. Esasen daha ihtişamlı yapılması ve Orhan Gazi'nin fetihten sonra İznik'e Yenişehir kapısından girmesi[204], buranın Yenişehir kapısı olacağını düşündürse de yön kavramı göz önünde bulundurulduğunda bu kapı İstanbul kapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eyice'nin aktardığına göre İstanbul kapısının adeta bir zafer takını andırması da buranın İstanbul kapısı olduğunu destekler niteliktedir[205].

Elde edilen bilgiler ışığında İznik kalesi uzun bir müddet dörtgen şeklindeki planını muhafaza etmiştir. Minyatürde şehir surlarının dörtgen şeklinde ele alınması gerçekliği ön plana çıkarmaktadır. Özgün kaleye oldukça benzer bir şekilde yansıtılmaya çalışılan çizimde sanatçı her detayı birebir ele almayıp sadece şehirdeki önemli yapıları işleyerek algıyı kolaylaştırmayı ve menzilleri detaylandırmayı amaçlamıştır.

---

[201]Sevgen, **age.**, s.161. (Semavi Eyice sur duvarlarının 11 metre yüksekliğinde olup, 17 metre yüksekliğinde 144 tane kare ve yarım yuvarlak planlı kule ile güçlendirildiğini aktarmaktadır. bk. Eyice, **age.**, s.16.)
[202]Sevgen, **age.**, s.164.
[203]Eyice, **age.**, s.15.
[204]Sevgen, **age.**, s.164.
[205]Eyice, **age.**, ss.15-16.

3.5. Kütahya Kalesi

Resim 25. Kütahya (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

15b varak numaralı Kütahya minyatüründe en üstte Kütahya'ya 29 km uzaklıkta bulunan kaplıcalarıyla ünlü Ilıca beldesi bulunmaktadır (Resim 25). Bu kısımda yüksek dağlarla beraber bir adet kiremit çatılı bir ılıca resmedilmiştir. Orta kısma bakıldığında ise kalesi ve mimari yapılarıyla birlikte Kütahya şehri görülmektedir (Resim 26). Hemen sağda yüksekçe bir tepe üzerinde kent kalesi ve içerisinde mimari yapılar bunun yanında solda, tepenin aşağısında konumlanmış diğer mimari yapılar yer almaktadır (Resim 27). Hem sur içerisinde hem sur dışındaki yapılar ön cepheden ve genel itibariyle düz damlı olarak betimlenmiş, camiler kubbe ve minareleriyle diğer yapılardan ayrıştırılmıştır.

Resim 26. Kütahya Şehri (Yurdaydın'dan)

Kalenin bulunduğu dağın eteklerinden çıkan iki suyolundan üstteki aşağı şehirden, diğeri ise en altta yer alan Kütahya'ya bağlı Altıntaş İlinin Çakırsaz Köyü'nden geçmektedir. Mevzubahis köyde çadırlar göze çarpmakta olup içlerinde bir çadır diğerlerinden daha büyük ve gösterişli olarak yapılmıştır. Oldukça zengin bir bitki örtüsüyle verilen Kütahya minyatüründe meyve ağaçları, çam ağaçları, çok çeşitli çiçek ve bitkiler kompozisyonu tamamlamakta olup buna istinaden yeşil ve kahverengi tonları yoğun olmakla beraber mavi, sarı ve kırmızı tonları da kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde yukarı şehri kuşatan, yüksek bir tepe üzerinde konumlanan dörtgen formlu surlar 17 burçla ve barbatalarla kuşatılmış olup herhangi bir kapı açıklığı görülmemektedir (Çizim 29). Perspektif göz önünde bulundurularak çizilen kalenin ön ve sağ yan sur duvarları dış cepheden, arka ve sol yan duvarları ise iç cepheden betimlenmiştir. Duvarlar koyu kahverengi bir tonda yansıtılmıştır.

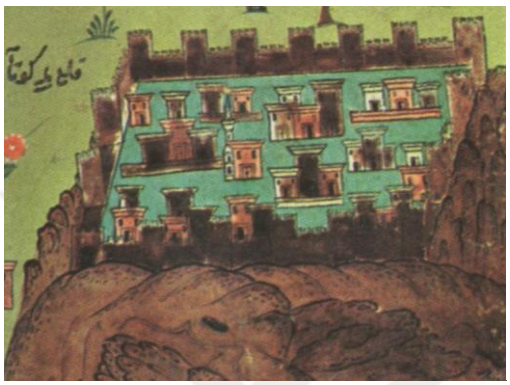

Resim 27. Kütahya Kalesi (Yurdaydın'dan)

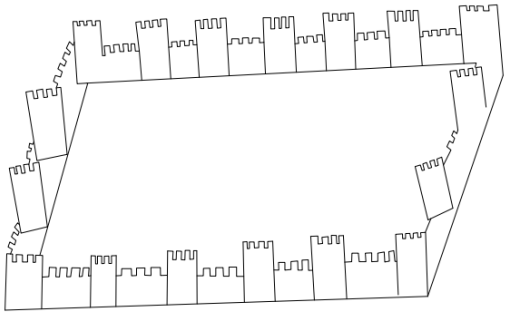

Çizim 29. Kütahya Kalesi'nin Çizimi

İlk yerleşimi Antik döneme kadar inen Kütahya şehrinde ilk kale yapısı Bizans döneminde inşa edilmiştir[206] (Çizim 30). Bu dönemde oldukça büyük bir öneme sahip olan, şehri korumak için yapılan, kente hâkim yüksek bir tepe üzerinde, burçlarla tahkim edilmiş, iki kat sur sistemine sahip kale; zamanla Yukarı kale ismiyle anılmaya başlanmıştır[207]. İlerleyen zamanlarda mevcut kalenin dışında kentin su ihtiyacını karşılayabilmek için bir Aşağı Kale ve bunun yanında Yukarı Kale olarak bilinen asıl kalenin iç kısmına da bir iç kale yapısı inşa edilmiştir[208]. Germiyanoğulları ve Osmanlılar döneminde eklemeler yapılan ve tamir gören kale üzerinde herhangi bir kitabeye rastlanmamakla beraber farklı dönemlerin izleri inşai farklılıklardan anlaşılmaktadır[209].

[206]Sevgen, **age.**, s.227.
[207]İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, **Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri**, İstanbul Devlet Matbaası, 1932, s.7.
[208]Ebru Karakaya, ''Kütahya'', **TDVİA**, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.584; Uzunçarşılıoğlu, **age.**, s.17; Sevgen, **age.**, 232.
[209]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.144; Sevgen, **age.**, s.232.

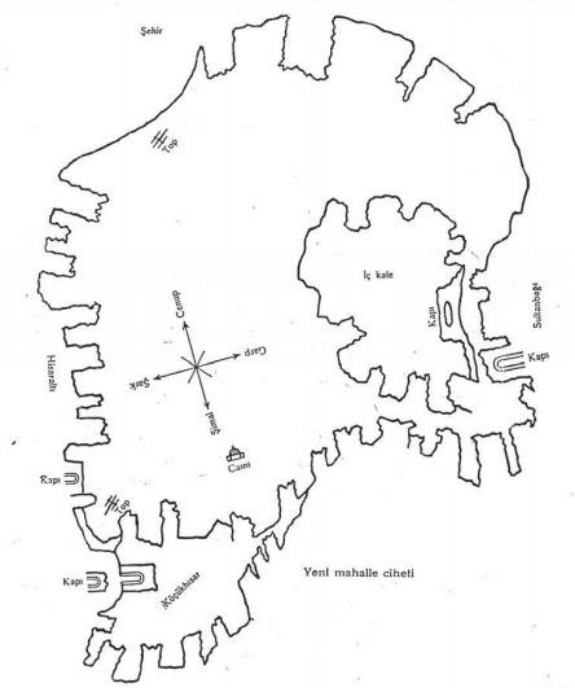

Çizim 30. Kütahya Şehrinin Genel Planı[210]

Yukarı kale olarak bilinen esas kalenin etrafında bir hendek bulunmayıp birbirine oldukça yakın 70 kadar burçla kuşatılmıştır[211]. Kalenin doğusunda aralarında 40-50 m mesafe bulunan iki kapı ve güneybatısında bir adet daha olmak üzere üç kapısı bulunmakta olup doğudaki kapılardan biri yıkılmıştır[212]. Yukarı kalenin içinde batı köşede bulunan iç kaleye iç içe iki kapıdan girilmekte olup içerisinde mescit, ambar, sarnıç, muhafız ve kethüda makamları ile asker ikametgâhları bulunmaktaydı[213].

Anadolu kentleri ve kaleleri hakkında önemli bilgiler edindiğimiz Evliya Çelebi ise Seyahatnamesi'nde Kütahya Kalesi'ni;

...etrafı üç bin adımdır. Hendeği yoktur. Etrafı yalçın kayadır. Aşağı yeni kale, eski kalenin kuzey alçak tarafındadır... kalenin 70 kulesi vardır. Üç kapısı vardır... doğuya bakan kapının dışında iki tarafında korkunç aslan heykelleri vardır.

[210]Mustafa Çetin Varlık, ''XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri'', **Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, İstanbul, 1988, s.192.
[211]Uzunçarşılıoğlu, **age.**, s.17; Sevgen, **age.**, s.232.
[212]Uzunçarşılıoğlu, **age.**, s.17; Sevgen, **age.**, s.232.
[213]Uzunçarşılıoğlu, **age.**, s.17; Sevgen, **age.**, s.233.

Diğer kapı güneye, Sultanbağı tarafına bakar. İç kale de, kalenin güney tarafı sonunda dört köşe bir kaleciktir. Etrafı bin adımdır… şeklinde tanımlamaktadır[214].

Birbirleriyle örtüşen bilgiler ışığında ele alınan ve üç aşamalı bir sisteme sahip olan Kütahya Kalesi, minyatüre yansıtılırken yalnızca Yukarı Kalenin resmedildiği görülmektedir. Aşağı Kale ve İç Kale minyatürde yer almamaktadır. Yukarı Kale form ve donanım bakımından orijinaliyle benzerlik göstermezken konumu itibariyle yüksekçe bir tepe üzerinde ve burçlu olarak betimlenmesi kalenin vurgulanmasını ve ayırt edilmesini sağlamaktadır.

[214]Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, (nşr. Mümin Çevik), Sekizinci Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s.501.

3.6. Konya Kalesi

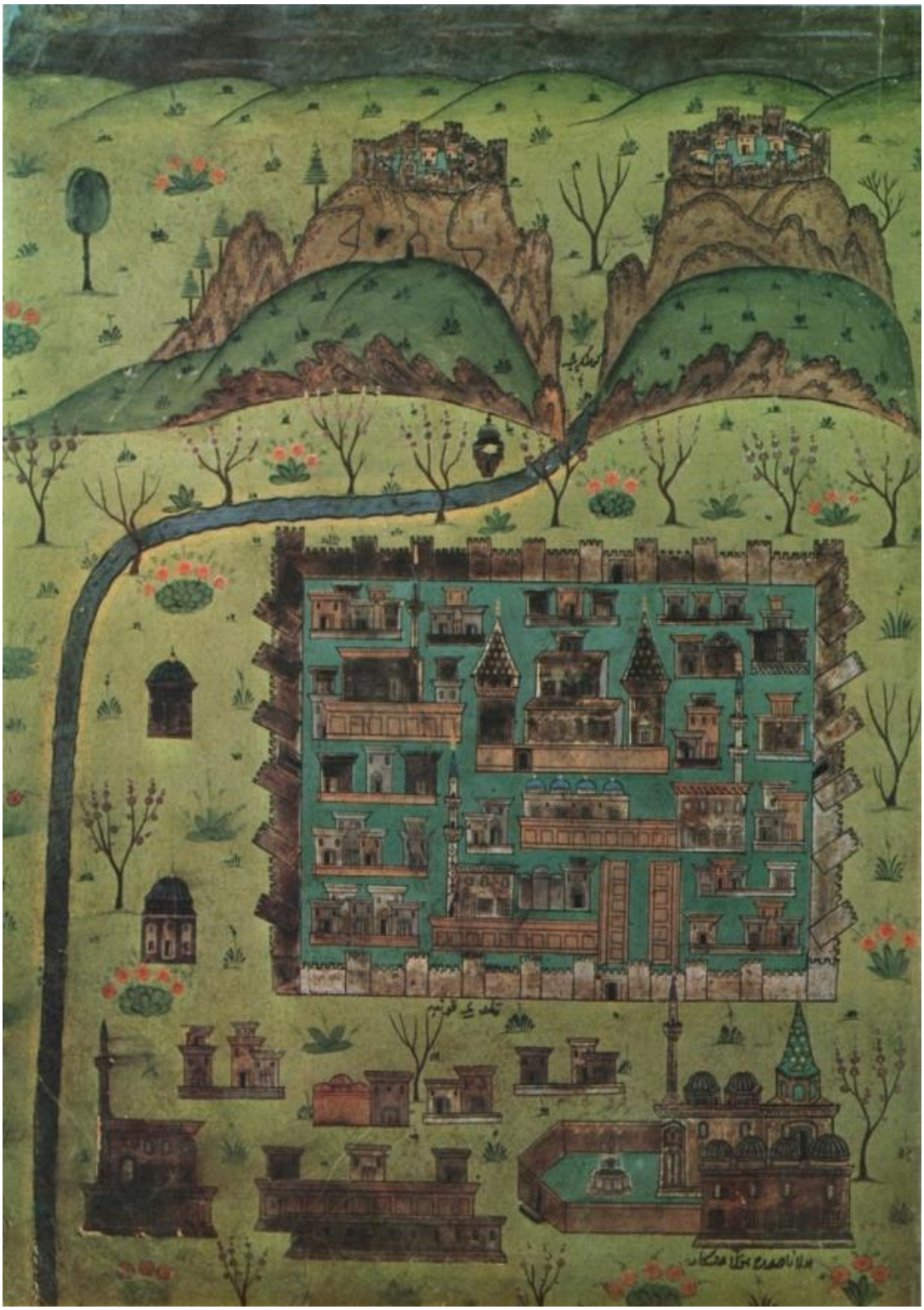

Resim 28. Germük Beli (üstte) Konya (ortada) Mevlana Dergâhı (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

17a varak numaralı sayfada yer alan Konya minyatüründe üç aşamalı bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Alttan üste doğru dikey bir eksende düzenlenen, açık sarı, yeşil ve turkuaz renklerinin yoğun olarak kullanıldığı minyatürde en üstte Büyük ve Küçük Gevale Kaleleri ile ikisinin arasında Germük beli, ortada bir dış kale içerisinde Konya şehri ve en altta ise Mevlana Dergâhı ile sur dışında kalmış birkaç yapı resmedilmiştir (Resim 28). Nasuh Konya'ya doğudan bakarak resmetmiş, bütün yapılar doğuya yönelmiş olarak betimlenmiştir. Birbirinden farklı yeşil bitkiler, çiçek açmış ağaçlar, dağlar ve doğa görünümleri ile minyatür desteklenmiştir.

Minyatürün en üst kısmında engebeli iki tepe üzerinde ve bitki örtüsü içerisinde Konyalıların Büyük Takkeli (Karaburgalı) ve Küçük Takkeli olarak adlandırdığı Büyük Gevale ve Küçük Gevale kaleleri yer almaktadır. Yine buradan dağ eteklerinden çıkan bir su kaynağının şehrin dışından aşağıya doğru aktığı görülmektedir. Yine Küçük Gevale'nin alt kısmındaki tepenin eteklerinde şehre nazır, tek mekân olarak işlenmiş, Filobat Sarayı olduğu tahmin edilen[215] yapı yer almaktadır.

Ortada yer alan ve Konya şehrinin dış suru içerisindeki önemli mimari eserleri gösteren minyatürde; dörtgen formlu olarak tasarlanan kale içerisindeki yapılar hiyerarşik bir düzen içerisinde birbirini örtmeyecek şekilde üst üste yerleştirilerek ön cepheden tasvir edilmiştir. Üst örtülerin ise birkaç kubbeli yapının dışında düz dam şeklinde aktarıldığı görülmektedir.

En aşağıda ise sur dışında diğer bütün yapıları gölgede bırakacak şekilde büyük ve ihtişamlı şekilde çizilmiş yeşil kubbesiyle birlikte Mevlana Dergâhı yer almaktadır. Dergâhın hemen sol tarafında bir cami ile birlikte evler, üstte ise kale surları ve nehir arasında kalan kısımda kubbeli iki türbe betimlenmiştir[216].

---

[215] Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "Filobat Sarayı", **Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler,** Cilt:2, Konya, 2021, s.353.

[216]Kamile Akın, **Matrakçı Nasuh Minyatürlerinin Harita İllüstrasyonları Açısından İncelenmesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi Harita İllüstrasyonu Uygulaması**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tezhip Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2015, s.54.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde görülen kale, içerisinde barındırdığı yapılar göz önüne alındığında bir dış kale olmalıdır (Resim 29). Kareye yakın dikdörtgen biçiminde çizilen sur duvarlarından en önde yer alanı ön cepheden, yanlarda yer alanlar iç cepheden ve arkadaki ise yine iç cepheden olacak şekilde çizilmiştir (Çizim 31). Yanlardaki sur duvarları üzerinde yer alan burçlar ve kapılar hafif yana yatık verilerek ufakta olsa bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır. 32 burcunun olduğu görülen surlar barbatalarla kuşatılmış olup her cephenin ortasında birer tane olmak üzere toplam 4 kapılı olarak betimlenmiştir.

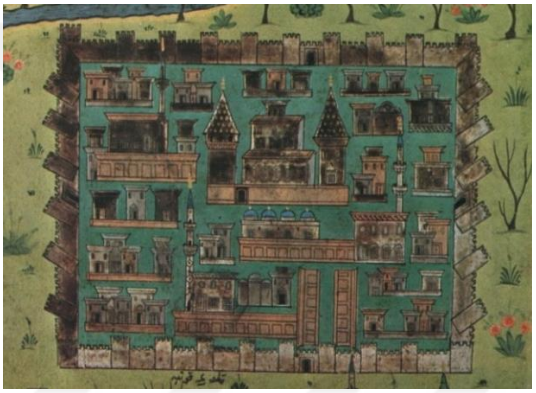

Resim 29. Konya Kalesi (Yurdaydın'dan)

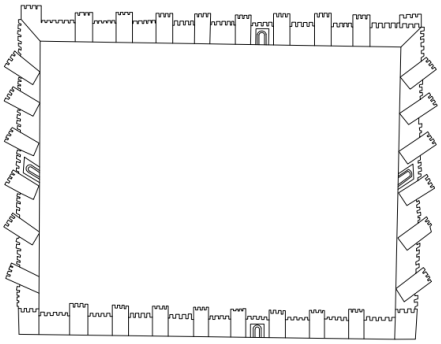

Çizim 31. Konya Kalesi'nin Çizimi

Tarihi oldukça eskiye dayanan, etrafında İlkçağlara ait yerleşme izlerine rastlanan[217] Konya[218] şehrinin iç kale, ahmedek ve bir de dış kaleye sahip olduğu bilinmektedir (Çizim 32). Alaeddin Tepesinin etrafını çevreleyen iç kale dairevi planlı, dört kapılı bir yapı olup çift sur sistemine sahipti[219].

[217]Tuncer Baykara, ''Konya'', **TDVİA**, Cilt:26, s.182.

[218]Konya ve Konya Kalesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Şehabettin Uzluk, **Konya Abideleri**, Konya, 1939; Mehmet Önder, **Seyahatnamelerde Konya**, Konya, 1948; Mehmet Önder, "Son Yüzyıl İçerisinde Konya'da Yıktırılan Selçuklu Eserleri", **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya, 1973, s.169-178; Mehmet Önder, ''Konya Kal'ası ve Figürlü Eserleri'', **VI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1967, s.145-169; Friedrich Sarre, "Konya Selçuklu Abideleri", (çev. Şehabettin Uzluk, Ali Osman Öztürk), **Yeni İpek Yolu (Ayrı Basım)**, Konya, Aralık, 1999; Ahmet Çaycı, **Seyahatnamelerde Konya**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, Aralık, 2016; Ahmet Çaycı, ''Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi'', **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:21, Ekim, 2006, s.115-146.

[219]Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, M. Serhat Yenice, ''Tarihi Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi'', **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 5, Ekim, 2020, s.5.

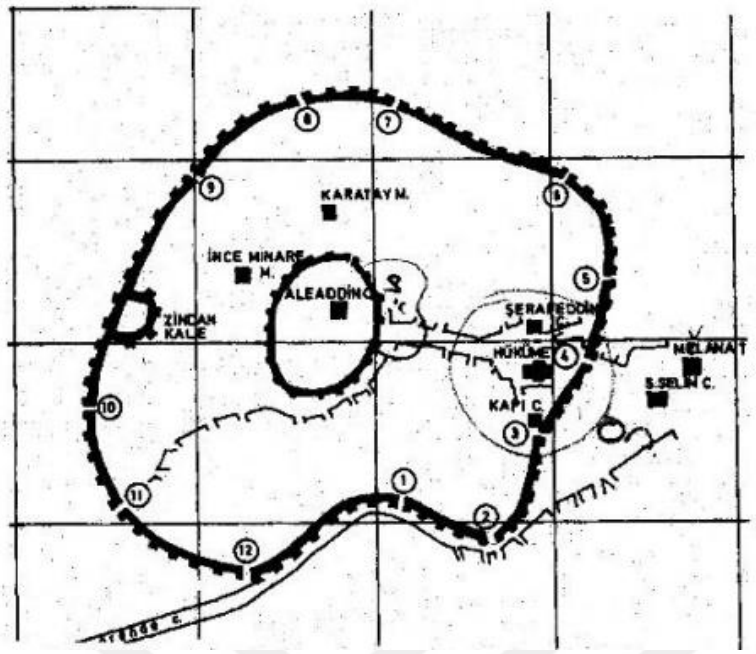

1. Larende Kapısı
2. Atpazarı Kapısı
3. Telli Kapı
4. Aksaray Kapısı
5. Debbağlar Kapısı
6. Ertaş Kapısı
7. HalkaBeguş Kapısı
8. Ayas Kapısı
9. Sille Kapısı
10. Antalya Kapısı
11. Çeşme Kapısı
12. Yeni Kapı

Çizim 32. Konya Kalesi ve Kapıları (Alkan'dan)

Alaeddin Keykubad dönemine kadar bir iç kale ile korunan kente 1221 yılında bir de dış sur yapılmış, Sultan Alaeddin surların yapımıyla bizzat ilgilenmiş, ümerayla ve mimarlarla şehri dolaşarak duvar, burç ve kapıların yerlerini tespit ettirmiştir[220]. Çevresi 5-6 km, yüksekliği 18 m'yi bulan moloz dolgulu kesme taştan ve devşirme malzemeden inşa edilmiş olan surlar, her 40 metrede bir tane olmak üzere toplam 140 adet burçla donatılmıştı[221]. Mehmet Önder'in aktardığına göre düzensiz dairevi bir plana sahip olan dış kalenin farklı yönlere açılan ve belirli mesafelerle yerleştirilmiş 12 kapısı bulunmaktaydı[222]. Kalenin Larende, Çeşme, Ertaş ve Yeni kapı isimleriyle anılan 4 kapısı ile birkaç burcu bizzat sultan tarafından, kalan diğer kısımlar ise emirler tarafından yaptırılmıştı[223]. Ancak minyatüre bakıldığında ise dış kale oldukça düzgün, dörtgen bir plana sahiptir. Bahsi geçen 12 kapıdan sadece 4 tanesi, burçlardan da sadece 32 tanesi minyatür üzerine aktarılmıştır. Burada yer alan kapıların kalenin orijinalinde de dört ana yönde

[220]Yılmaz Önge, ''Alaaddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri'', **Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi (I. Alâeddin Keykubad Özel Sayısı)**, Sayı: 3, Haziran, 1988, s.50.
[221]Önge, **agm.**, s.50.
[222]Önder, **age.**, s.44.
[223]Önder, **age.**, s.50.

konumlanan Larende kapısı, Aksaray kapısı, Ertaş (Halkabeguş) kapısı ve İstanbul kapısı olması kuvvetle muhtemeldir.

1213'te İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan ve günümüzde Zindankale katlı otoparkının bulunduğu bölgede yer alan Ahmedek kalesi ise dış kaleye içten bitişik olacak şekilde konumlanmıştır[224]. Ancak minyatürde Ahmedek kalesine ilişkin bir emare yer almamaktadır.

Gri renkli olarak betimlenen sur duvarlarının da kesme taştan yapılmış özgün duvarlarla özdeş olacak şekilde aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir.

[224]Küçükdağ, Arabacı, Yenice, **agm.**, s.5.

3.7. Gevale Kaleleri

Resim 30. Germük Beli (Gevale Kaleleri) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

17a varak numaralı sayfada yer alan minyatürden Konya Kalesi anlatılırken ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir[225].

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

17a varak numaralı sayfanın en üstünde yer alan Gevale kaleleri, üzerinde yer aldıkları tepelerin formuna uygun olacak şekilde çokgen bir plan sergilemektedir (Resim 30). Her açıdan aynı resmedilen kaleler altı köşesinde birer tane olacak şekilde toplam 6 adet burca sahiptir (Resim 31, Çizim 33). Perspektif göz önünde bulundurularak betimlenen kalelerin içerisinde de küçük mekânlar bulunmaktadır. Kaleler üzerinde herhangi bir kapı açıklığı da yer almamaktadır.

[225]bk. s.82.

Konya Tarihi'nde Gevale Kalelerinden[226] söz eden İbrahim Hakkı Konyalı kalelerin planının tepelerin doğal şekline uyumlu olacak şekilde tasarlandığını, duvarların ise yine topografyaya bağlı olarak çeşitli yerlerde 1, 2 veya 3 katlı olarak örüldüğünü belirtmektedir[227]. Ele alınan minyatürde de kalelerin tepenin formuna uygun bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Matrakçı Nasuh, kalelerin içine yerleştirdiği birkaç mekânı gerçekliği yansıtmayacak şekilde kale içerisindeki yapıların varlığını vurgulamak amacıyla çizmiştir.

[226]Gevale Kalesi tarihçesi, kalede yürütülen kazı çalışmaları ve elde edilen buluntular hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, İ. Mete Mimiroğlu, "Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları", **31. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Muğla 27-31 Mayıs 2013)**, Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.276-286; Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları", **37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, (ed. Adil Özme), Cilt:3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s.539-558; Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları", **XXII. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Manisa 21-24 Ekim 2015)**, (ed. Adil Özme), Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, s.383-401; Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "2015 Yılı Gevale Kalesi Arkeolojik Kazısı", **Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Sakarya 2-5 Kasım 2016)**, Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2017, s.37-48; Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", **39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Bursa, 22-26 Mayıs 2017)**, (ed. Adil Özme), Cilt:3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa, 2018, s.251-262; Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları", **40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018)**, (ed. Adil Özme), Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, s.49-62; Ahmet Çaycı, Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları", **41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019)**, (ed. Adil Özme), Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s.67-77; Ahmet Yavuzyılmaz, "Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları", **XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, (ed. Ela Taş), Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2016, s.49-61; Erkan Aygör, "Konya Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazısında Bulunan Ok Uçları", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:62, Mayıs, 2018, s.283-306; Ahmet Şen, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Gülleler (2013-2016)", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA),** Sayı:4, 2019, s.189-224; Gülüstan Ermiş, **Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan İslâmi Dönem Sikkeler**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019; Hasan Hüseyin Özdeniz, **Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019; Hasan Bahar, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:3, 1994, s.313-333; İbrahim Hakkı Konyalı, "Takkeli Dağ Adını Nerden Aldı", **Konya Halkevi Dergisi**, Sayı:12, 1937, s.765-768; Mehmet Ferit Uğur, "Takkeli Dağ", **Konya Halkevi Dergisi**, Sayı:5, 1937, s.299-303.

[227]Konyalı, **age.**, s.170.

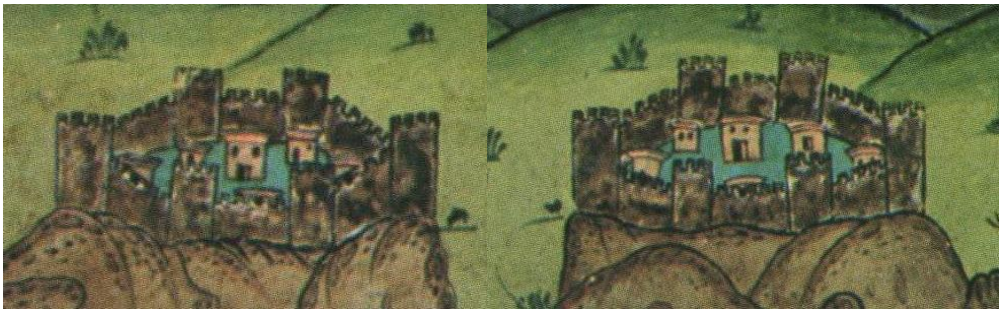

Resim 31. Gevale Kaleleri (Yurdaydın'dan)

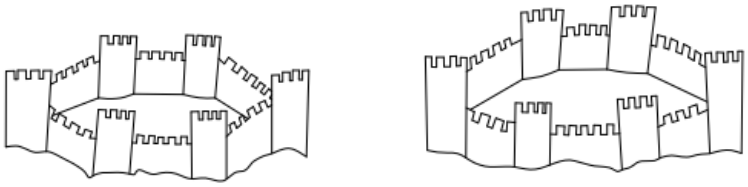

Çizim 33. Gevale Kalelerinin Çizimi

3.8. Niğde Kalesi

Resim 32. Ereğli'yi Geçip Akhüyük (üstte) Niğde Kalesi Karşısında Bekaüddin Çayırı (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

18a varak numaralı minyatürde üst kısımda, minaresiyle kendini belli eden camisi ve diğer sivil yapılarıyla birlikte Konya'nın Ereğli İlçesi ve buraya bağlı Akhüyük Köyü resmedilmiştir (Resim 32). Burada Ereğli İlçesi; Ulu Camisi, diğer anıtsal eserler ve sivil mimarisiyle tasvir edilmiş, ancak şehri kuşatan herhangi bir savunma yapısına yer verilmemiştir (Ancak burada da bir kalenin varlığı bilinmektedir). Bir suyolunun ikiye böldüğü kompozisyonun alt kısmında sol tarafta Niğde Kalesi hemen karşısında ise Matrakçı Nasuh'un Bekaüddin Çayırı olarak zikrettiği mahal yer almaktadır. Hem altta hem üstte, ön cepheden ve düz damlı olarak gösterilen mimari yapılara; yeşil bitki örtüsü, çiçek açmış ağaçlar ve kıvrımlı dağlar eşlik etmektedir. Yeşil ve kahverengi tonlarının hâkim olduğu minyatüre; sarı, gri, mavi tonları da canlılık katmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde dörtgen bir form sergileyen kalenin iç kısmında bir sıra sur duvarı daha yer almakta olup, burası iç kale olarak tasvir edilmiş olmalıdır. Surlar üzerinde toplam 26 burç yer almaktadır (Resim 33). Bir tanesi arka sur duvarı üzerinde diğeri içte yer alan duvar üzerinde olmak üzere toplam iki kapısı olduğu görülen kale barbatalarla kuşatılmıştır (Çizim 34). Arka ve yan sur duvarları iç cepheden ön sur duvarı dış cepheden olacak şekilde resmedilmiş olup, yan sur duvarları üzerinde yer alan burçlar hafif yana yatık olarak çizilmiştir. Burçlar ve duvarlar üzerinde dörtgen, küçük boyutlu pencere açıklıkları bulunmaktadır.

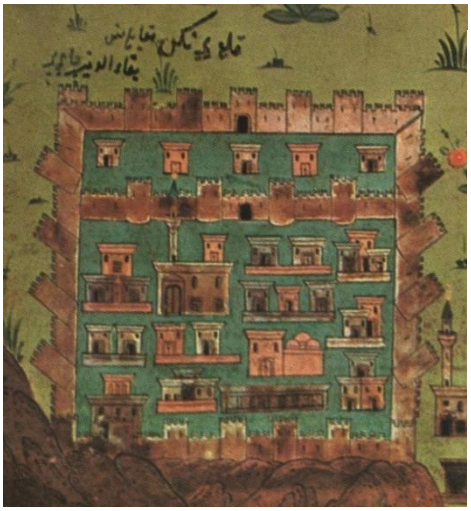

Resim 33. Niğde Kalesi (Yurdaydın'dan)

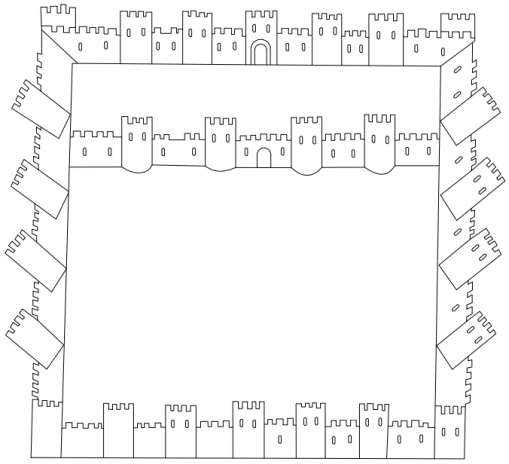

Çizim 34. Niğde Kalesi'nin Çizimi

Kesin olarak bilinmemekle beraber ele geçen bazı buluntular ışığında kuruluşu Hititler dönemine kadar indirilen Niğde şehrinin esas gelişimi İlhanlı, Karamanoğlu, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde olmuştur[228]. Niğde'nin doğusunda kente hâkim bir tepeyi çevreleyen kalenin yapılış tarihi ise net olarak bilinmemektedir[229] (Çizim 35-36). Bazı kaynaklar da 8. yüzyıla kadar inen kuruluş tarihi bazı kaynaklarda Selçuklu dönemine kadar uzanmaktadır[230]. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kapsamlı onarımlar geçiren kale sonrasında yok olmaya yüz tutmuştur[231]. İç kale, dış kale ve tepenin kuzeyinde yer alan bir hisar yapısından oluşan Niğde Kalesi'nin en görkemli kısmını kuzeyden güneye uzanan Bedesten, Ak Medrese ve Sungurbey Cami'nin bulunduğu mevki oluşturmaktadır[232]. Günümüze yalnızca iç kale kısmı ulaşan surların oldukça yüksek bir kesimde, altıgen planlı olarak inşa edilen ana kulesi, kalenin diğer bölümlerine göre daha iyi korunarak sonrasında saat kulesine dönüştürülmüştür[233].

Dış kalenin çevrelediği alan oval bir form sergilemekte olup kuzey-güney ekseninde 400 m uzunluğa, doğu-batı doğrultusunda 110-201 m genişliğe sahiptir[234]. Çarpık çokgen bir plan sergileyen iç kale ise günümüze ulaşan 7 burcu ve kulesi ile kaleye dair önemli izlenimleri gözler önüne sermektedir[235].

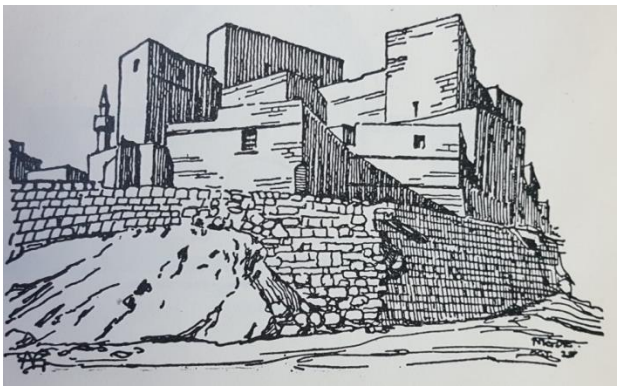

Çizim 35. Niğde Kalesi'nin Kuzeyden Görünüşü (Gabriel'den)

[228]Sevgen, **age.**, 264.
[229]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.156.
[230]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.156.
[231]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.156.
[232]Sevgen, **age.**, 265; Pekin, Yılmaz, **age.**, s.156.
[233]Albert Gabriel, **Niğde Türk Anıtları**, (çev. Ahmed Akif Tütenk), Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1962, s.23; Pekin, Yılmaz, **age.**, s.157.
[234]Mehmet Özkarcı, ''Niğde'', **TDVİA**, Cilt:33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.95.
[235]Mehmet Özkarcı, ''Niğde'', **TDVİA**, Cilt:33, s.96.

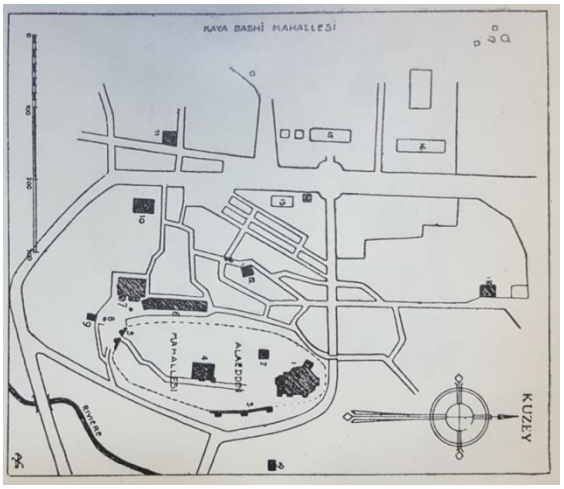

Çizim 36. Niğde'nin Planı (Gabriel'den)

Minyatüre bakıldığında ise hemen yanında ve aşağısında yüksek tepeler olduğu görülen surların burada da iç kale ve dış kale şeklinde birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Form bağlamında orijinal kaleyle uyumluluk göstermeyen çizimde konum ve hangi kalelerin var olduğu net bir şekilde ortaya konulmuş, var olan kuleler çizilmemiş olsa da burçlar çizilerek kompozisyonda bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

3.9. Kayseri Kalesi

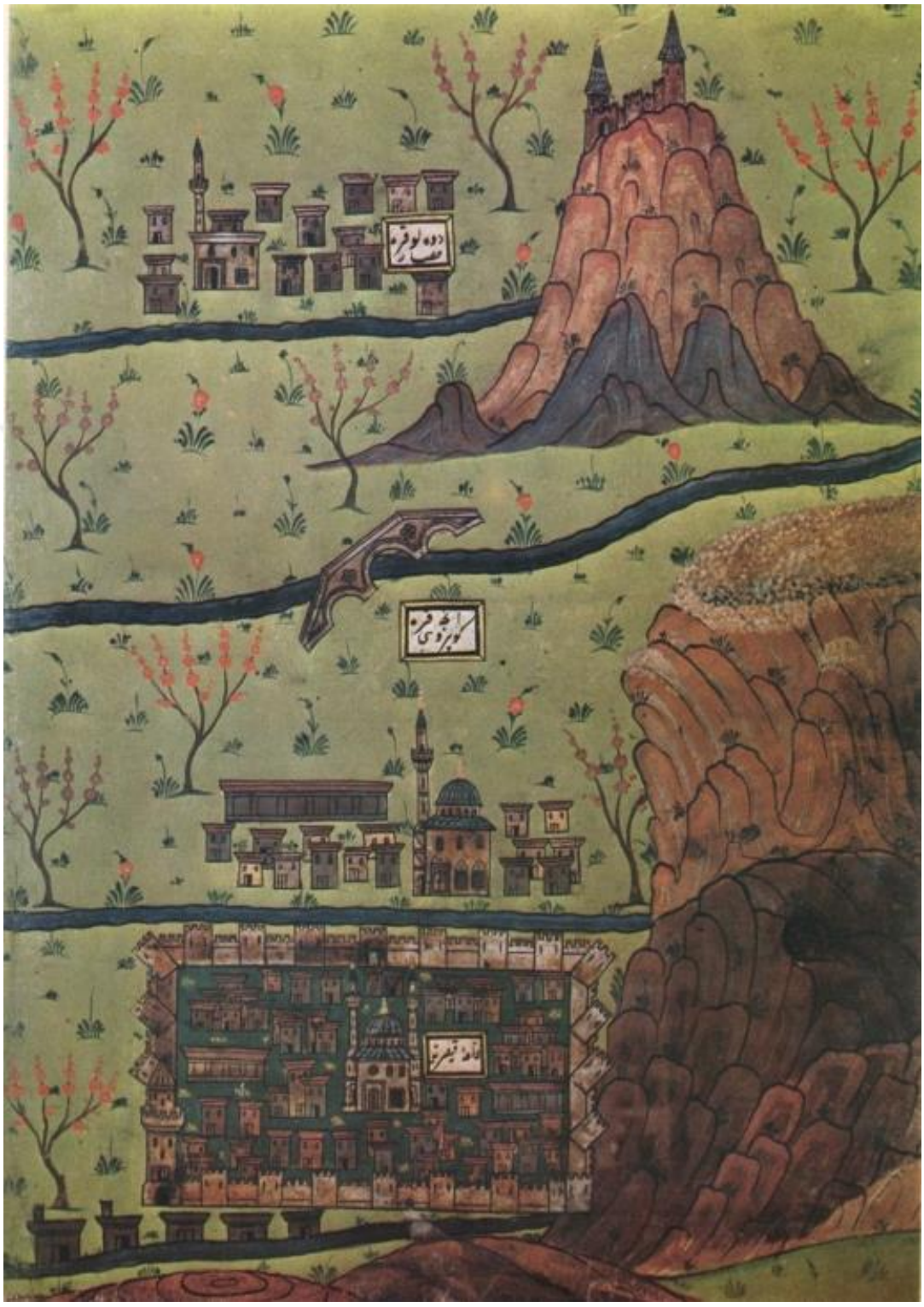

Resim 34. Develikarahisar (üstte) İncekara Köprüsü (ortada) ve Kayseri (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

18b varak numaralı minyatürde üç aşamalı uygulama devam ettirilmiş, en üstte eskiden Develikarahisar adıyla anılan Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesi[236], ortada o dönemde İncekara olarak bilinen İncesu ilçesinde yer alan aynı adlı dere ve köprü ile son olarak en altta da kale içerisinde Kayseri şehri betimlenmiştir (Resim 34). Sarı ve yeşil tonlarının kompozisyona hâkim olduğu minyatürde, bitki ve ağaçlarla doldurulan zeminin yanında, minyatürü enine bölen dört adet suyolu ve sağ tarafta hareketli çizgilerle ifade edilmiş dağlık alanlar bulunmaktadır. Ayrıca en üstte Yeşilhisar İlçesi'nin hemen sağında konumlanan dağ üzerinde ilçenin savunmasını ve güvenliğini sağlayan bir kale (büyük ihtimalle Zengibar Kalesi) yer almaktadır.

Batıdan bakılarak çizildiği anlaşılan minyatürde, camiler oldukça büyük ve aynı zamanda detaylar göz önünde bulundurularak ele alınırken diğer sivil yapılar daha küçük ve benzer tarzda çizilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde, Kayseri şehrini çevreleyen dikdörtgen formundaki dış surlar 21 burç ve 1 kuleyle desteklenmiştir (Çizim 37). Yalnızca ön duvar dış cepheden, diğer duvarlar iç cepheden verilmiş olup yanlarda yer alan duvarlar ve burçlar önceki minyatürlerde olduğu gibi hafif yatık olarak betimlenmiştir. Kalenin sol alt köşesinde oldukça gösterişli, tek girişi bulunan bir kule yer almaktadır. Kare kaideli, silindirik gövdeli bir minare şeklinde tasarlanan kulenin üzeri konik bir külahla örtülmüştür. Kuledeki giriş dışında surlar üzerinde 2 kapı daha yer almaktadır (Resim 35).

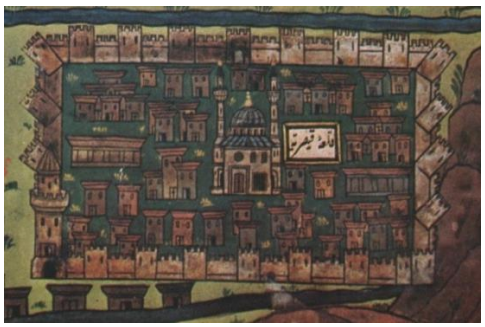

Resim 35. Kayseri Kalesi (Yurdaydın'dan)

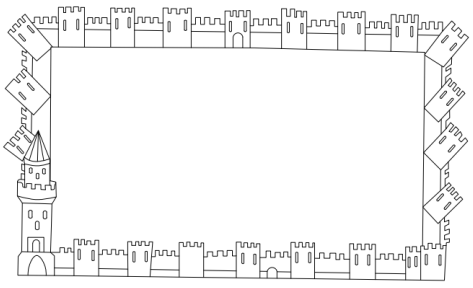

Çizim 37. Kayseri Kalesi'nin Çizimi

[236]Metin Tuncel, ''Karahisar'', **TDVİA**, Cilt:24, s.416.

En üstte; dağların arkasından yükselen, adeta bir şato görünümünde resmedilmiş bir kale daha (Zengibar Kalesi?) yer almaktadır. Dağın hafif dik bir kısmında konumlandığı anlaşılan kalenin 2 kulesi, 3 burcu ve bir kapısı görülmektedir (Resim 36).

Resim 36. Yeşilhisar'da Yer Alan Kale (Zengibar Kalesi?) (Yurdaydın'dan)

İlk inşası Roma dönemine (5. yy.) tarihlenen Kayseri kalesi tarihi süreç içerisinde çok fazla saldırıya maruz kalmış, bunun neticesinde büyük yıkımlara uğramıştır. Kale ile ilgili ilk bilgiler III. Gordianus devrine ait sikkeler üzerinde yer alırken, 6. yüzyıla ait sikkeler üzerinde de kaleye dair izler bulunmaktadır[237]. Elde edilen bilgilere göre Roma imparatoru Justinianus şehir hattını daraltarak surları yeniden inşa etmiş, sonrasında bölgede hâkimiyet kuran Selçuklu, Osmanlı gibi devletler kaleye eklemeler yapmış ve onarım faaliyetlerinde bulunmuşlardır[238]. Selçuklu döneminde Sultan Alaeddin Keykubad kaleyi bugünkü haliyle yeniden inşa ettirmiştir[239]. İç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşan, düzgün olmayan, çokgen bir plana sahip Kayseri kalesinin yapımında moloz ve kesme taşların yanında devşirme malzemeler de kullanılmıştır[240] (Çizim 38).

[237]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.132.
[238]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.132.
[239]Sevgen, **age.**, s.210.
[240]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.132.

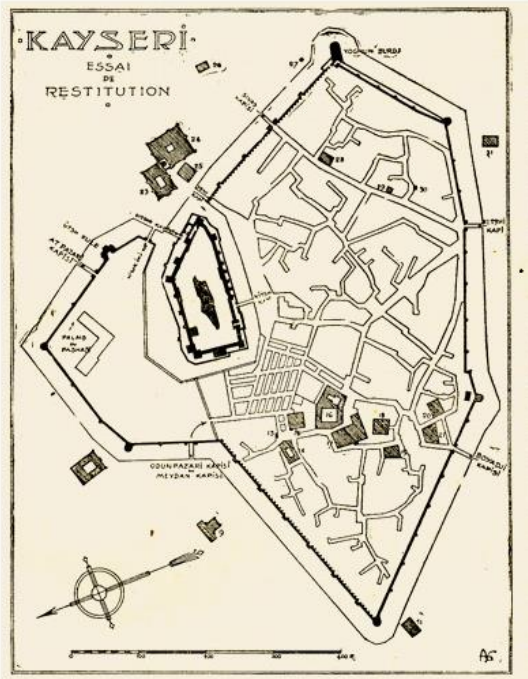

Çizim 38. Kayseri Kalesi Planı (Gabriel'den)[241]

Büyük bir kısmı Danişmentliler tarafından yaptırılan dış kale Selçuklular tarafından da genişletilip tamir görmüştür[242]. Gabriel'in çizdiği plandan anlaşıldığı üzere 8 kapısı olan dış kaleden günümüze bir şey kalmamıştır[243].

Doğu-batı doğrultusunda uzanan iç kalenin duvarları üzerinde 19 burcu, biri Cumhuriyet döneminde eklenmiş 3 adet kapısı bulunmaktadır[244]. Günümüzde harap olan dış kalenin doğu kısmında yer alan ve İzzeddin Keykavus tarafından tamir ettirildiği bilinen Yoğun burç kalenin esasını teşkil etmektedir[245].

Minyatürde yine gerçek plana bağlı kalmaksızın düzgün bir dikdörtgen şeklinde betimlenen dış kalede; 8 kapıdan sadece 2 tanesi gösterilmiştir. Sol alt köşeye yerleştirilen kulenin de önemine istinaden Yoğun burç olması muhtemeldir.

---

[241] http://www.kayseriden.biz/icerik.asp?ICID=211
Erişim Tarihi: 22.01.2021, Erişim Saati: 20:00.
[242] Mehmet Karagöz, **XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1993, s.32.
[243] Engin Beksaç, ''Kayseri'', **TDVİA**, Cilt:25, s.103.
[244] Pekin, Yılmaz, **age.**, s.132; Karagöz, **agm.**, s.32.
[245] Sevgen, **age.**, s.211.

3.10. Sivas Kalesi

Resim 37. Sivas (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

20a varak numaralı sayfada yer alan minyatürde üç yönden kenti kuşatan dağlar ve etrafı surlarla çevrelenmiş Sivas şehri görülmektedir (Resim 37). Sarı, turuncu, yeşil ve gri tonlarının kullanıldığı ve dikey bir eksende düzenlenen minyatürde şehrin etrafını bir nehir dolanmaktadır.

Şehirde dış kalenin dışında iki adet de iç kalenin olduğu görülmekte, kaleler tam ortada yer alan büyük ihtimalle bir medrese olan yapıyla birbirinden ayrılmaktadır. Şehir surları içerisinde kalan cami ve medrese yapıları oldukça büyük bir şekilde gösterilirken diğer yapılar daha küçük olarak tasvir edilmiştir. Yapıların tamamı ön cepheden ve dini yapılar hariç olmak üzere düz damlı olarak resmedilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde şehri kuşatan dikey dikdörtgen şeklindeki dış surlar; 28 burçla desteklenmiş, her yönde 1 tane olacak şekilde toplam 4 tane giriş kapısı açılmıştır. Ön sur duvarı dış cepheden, diğer duvarlar ise iç cepheden resmedilmiş, yan sur duvarları üzerinde yer alan kapılar ve burçlar da hafif yana yatık olarak betimlenmiştir. Ön ve arka cephede yer alan kapılar daha gösterişli iken yanlardaki kapılar sadece duvar üzerine açılmış bir giriş olarak gösterilmiştir.

Kentin içine bakıldığında ise kare formlu, iki adet iç kale olduğu görülmektedir (Resim 38, Çizim 39). Genel görünüş itibariyle birbirinin aynı olan kaleler ufak farklılıklarla birbirinden ayrılmaktadır. Alt kısımda yer alan iç kale, dış kaleyle oldukça benzer şekilde 14 burçlu ve kapısız olarak ele alınırken, yukarıdaki iç kale 11 burç ve 2 kuleli olarak tasvir edilmiştir. Yukarı kalenin iki köşesinde karşılıklı olarak verilen kuleler silindirik gövdeli, konik örtülü bir plan sergilemektedir.

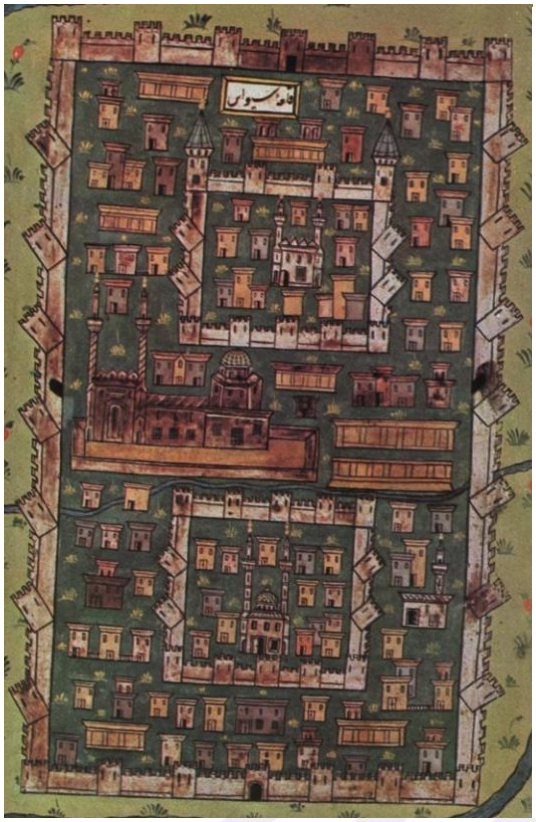

Resim 38. Sivas Minyatüründe Yukarı Kale ve Aşağı Kale (Yurdaydın'dan)

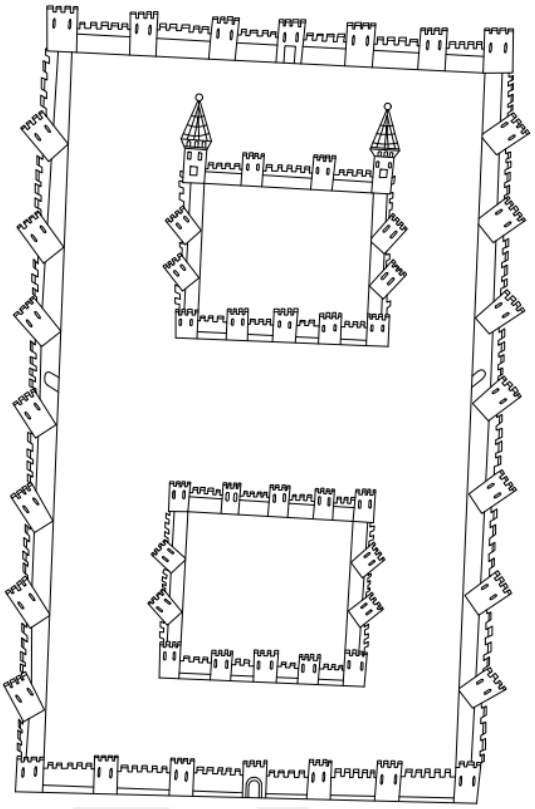

Çizim 39. Sivas Kalesi'nin Çizimi

Sivas şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam bilinmemekle beraber şehirdeki ilk yerleşmenin Hitit dönemine kadar indiği tespit edilmiştir[246]. Yine inşa tarihi net olarak bilinmeyen, yapılan araştırmalara göre ilk olarak Roma imparatoru Justinianus döneminde yapıldığı düşünülen Sivas kalesi ise Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde tamir görmüş ve eklemeler yapılmıştır[247]. Danişmentliler zamanında kapsamlı bir onarım geçiren kale, Alaeddin Keykubad döneminde yeniden inşa edilmiş, Osmanlı döneminde Çelebi Mehmet zamanında da tamir gördükten sonra 19. yüzyılda yok olmaya yüz tutmuştur[248]. Kenti kuşatan düzensiz çokgen planlı, yontma taş malzeme ile inşa edilmiş olan dış surlar 6500 m uzunluğunda, 20 m yüksekliğinde, 10 m genişliğinde duvarlara sahiptir[249]. Bir

[246]Ömer Demirel, ''Sivas'', **TDVİA**, Cilt:37, s.278.
[247]İbrahim Yasak, **Şehir Defteri (Sivas'ın Hafızasında Solan Yapraklar)**, Sivas Şehrengizi, İstanbul, Eylül, 2017, s.228.
[248]Yasak, **age.**, ss.229-230.
[249]Yasak, **age.**, s.227.

hendekle çevrelenen sur duvarları üzerinde Kayseri, Palas, Tokmak, Can-cun ve Salpur adı verilen beş kapı bulunmaktadır[250] (Çizim 40).

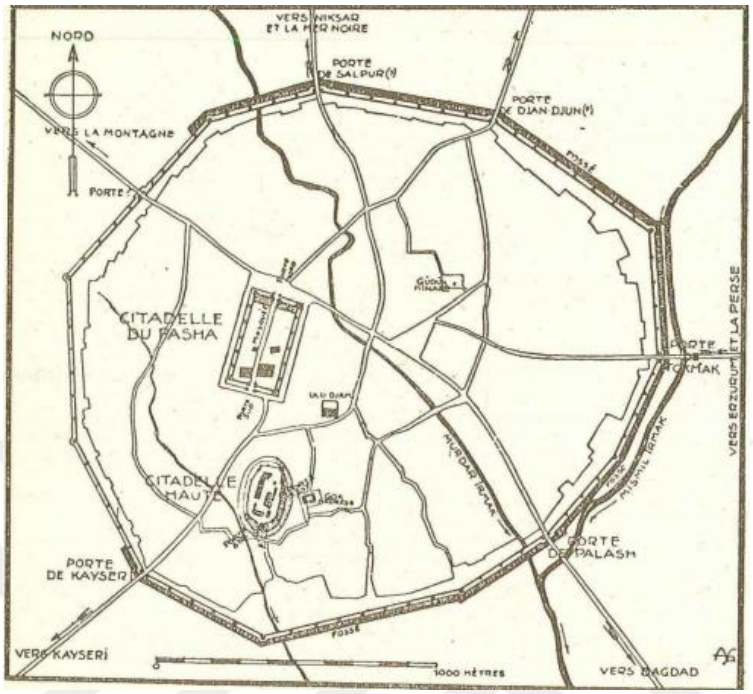

Çizim 40. Sivas Kalesi Planı (Gabriel'den)

Kentte bahsi geçen dış kale dışında biri diğerinin güneyinde yer alan Topraktepe (Yukarı kale) ve Paşa Kalesi (Aşağı kale) olarak da bilinen iki iç kale yapısı bulunmaktadır[251]. Aşağı kale olarak adlandırılan kale, günümüzde tamamen yıkılmış olup kim tarafından yaptırıldığı tespit edilememekle beraber Alaeddin Keykubad döneminde bir onarım geçirdiği bilinmektedir[252]. Dairevi bir plana sahip olup kesme taş malzemeden, 20 kule ile birlikte 5 veya 7 kapılı olarak inşa edilen Aşağı kalenin önünde de bir hendek bulunuyordu[253]. Sivas'ın güneybatı tarafında Topraktepe adı verilen yüksek bir tepe üzerinde kurulan Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Yukarı kale ise iki kapısıyla beraber dört köşeli bir plana sahipti[254].

[250]Yasak, **age.**, ss.227-231-232.
[251]Yasak, **age.**, s.232.
[252]Yasak, **age.**, s.236.
[253]Sevgen, **age.**, s.309; Yasak, **age.**, s.236.
[254]Sevgen, **age.**, s.309.

Minyatüre bakıldığında ise sembolik olarak ele alındığı görülen kaleler (Yukarı kale hariç) özgün planları dışına çıkılarak dörtgen formda resmedilmiştir. Dış kaledeki 5 kapıdan yalnızca 4 tanesi minyatüre aktarılırken, iç kalelere herhangi bir kapı açıklığı verilmemiştir. Aşağı kalede yer alan kuleleri temsilen 2 adet köşe kulesi verilirken, yukarı kalenin dört köşeli planı minyatürdeki planla uyumlu görünmektedir. Ayrıca kalenin inşa malzemesi de gri renkle minyatüre yansıtılmaya çalışılmıştır.

3.11. Koçhisar Kalesi

Resim 39. Koçhisar (üstte) Kazlı Göl (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

20b varak numaralı sayfada yer alan minyatürde, üstte Sivas İline bağlı Koçhisar (Hafik) İlçesi, altta ise Kazlı Göl yer almaktadır (Resim 39). Sayfanın sağ kenarında hareketli kıvrımlarla resmedilen yüksek bir dağ üzerinde, kale içerisinde Koçhisar ilçesi; hemen aşağısında ise kale dışında kalan yerleşmeler, en aşağıda ise biri diğerlerinden daha büyük olmak üzere beş otağ ile birlikte Kazlı Göl mevkii betimlenmiştir. Minareli bir cami ve sivil yapılarıyla kompozisyona aktarılan Koçhisar ile Kazlı Gölü aralarından geçen bir nehir ayırmaktadır. Bitki örtüsü olarak cılız ve bodur otların görüldüğü minyatürde sarı, yeşil ve mavi tonları yoğun olarak kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Koçhisar Kalesi dairevi bir forma sahip olup büyük, sivri, konik örtülü bir kule, yedi burç ve barbatalarla kuşatılmıştır (Resim 40). Biri burcun üzerinde olmak üzere iki giriş kapısı bulunan kalenin dörtgen ve daire formlu pencereleri bulunmaktadır (Çizim 41). Kale içerisinde birkaç tane dörtgen, düz damlı mimari mekân yer almaktadır.

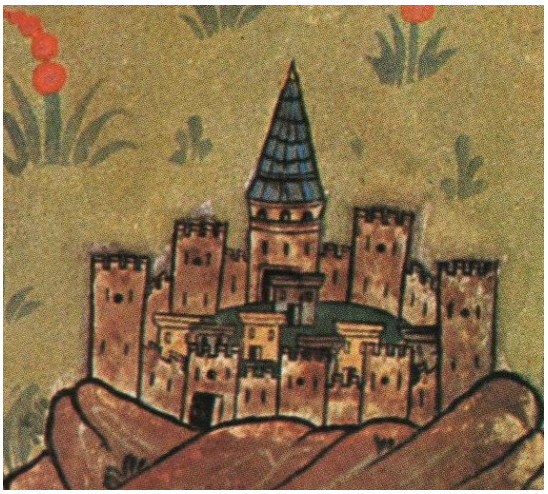

Resim 40. Koçhisar Kalesi (Yurdaydın'dan)

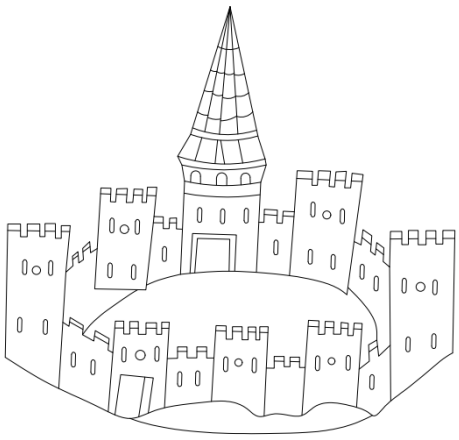

Çizim 41. Koçhisar Kalesi'nin Çizimi

3.12. Erzincan Kalesi

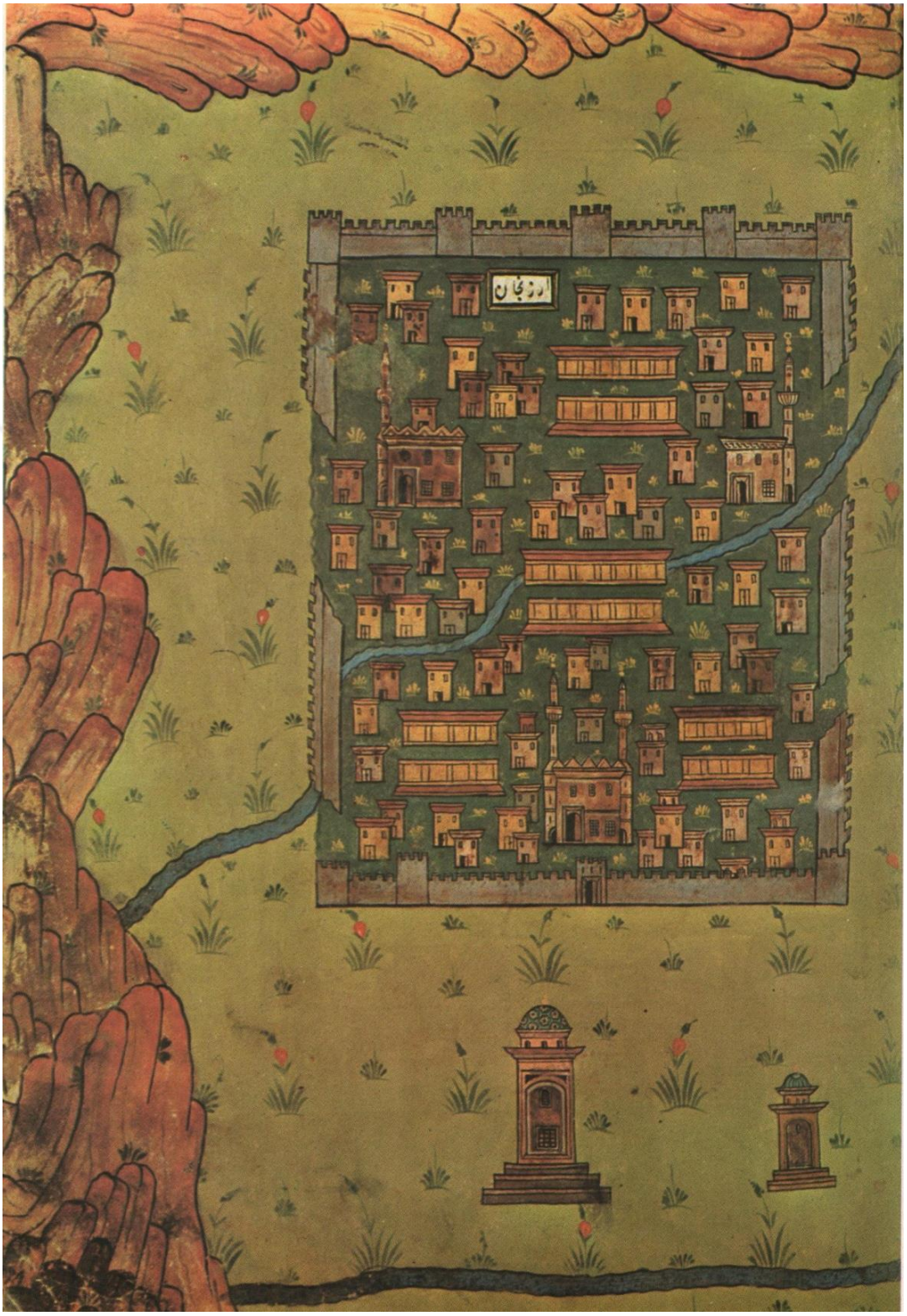

Resim 41. Erzincan (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

22a numaralı varakta yer alan minyatürde doğa ve bitki örtüsü içerisinde, sayfanın altındaki iki türbeyle birlikte sur duvarlarının çevrelediği Erzincan şehri resmedilmiştir (Resim 41). Üstten ve sol yandan hareketli çizgilerle verilmiş dağlar sayfayı kuşatırken dağ eteklerinden çıkan iki nehirden biri (Karasu) şehrin içerisinden geçerken diğeri ise aşağıda şehrin dışından akmaktadır. Merkezde, kale içerisinde gösterilen şehirde genel itibariyle perspektif gözetilmeksizin ve ön cepheden betimlenen yapılar içerisinde minareleriyle ön plana çıkan camiler, aynı zamanda üçgen şeklinde tasarlanan alınlık kısımlarıyla da dikkati çekmektedir (Resim 42). Minyatürde çeşme, bedesten (çarşı) veyahut medrese olarak tanımlanabilecek olan uzun dikdörtgen formlu yapıların yanında düz damlı sivil yapılara da fazlaca yer verilmiştir.

Aşağıda kalenin dışında biri daha büyük olarak betimlenmiş iki türbe görülmektedir. Her iki türbede mimari form açısından benzerken büyük türbenin kubbesinde geometrik motifler göze çarpmaktadır.

Yeşil, sarı, kahverengi ve mavi tonlarının hâkim olduğu minyatürde sur duvarlarında gri ton kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde dikey dikdörtgen formlu olarak verilen Erzincan Kalesi ön ve arka sur duvarı üzerinde yer alan 9 burç ile desteklenmiştir (Çizim 42). Barbatalarla kuşatılan duvarlardan önde yer alan dış cepheden diğerleri ise iç cepheden verilmiş yan sur duvarları hafif yana yatık olarak verilerek perspektif etkisi sağlanmaya çalışılmıştır. Yalnızca ön sur duvarı üzerinde bir adet kapısı olduğu görülen kalenin yan duvarları üzerinde oldukça geniş açıklıklar görülmektedir. Bu açıklıklar duvarlar üzerinde meydana gelen yıkımları vurgulamak veyahut kentin etrafında yer alan yoğun dağlık yerleşmeye bağlı olarak belli kısımlarda sur duvarlarına ve burç yapımına ihtiyaç duyulmadığını belirtmek için yapılmış olmalıdır[255].

[255]İsmet Miroğlu, ‘’Erzincan’’, **TDVİA**, Cilt:11, s.31.

Resim 42. Erzincan Kalesi (Yurdaydın'dan)

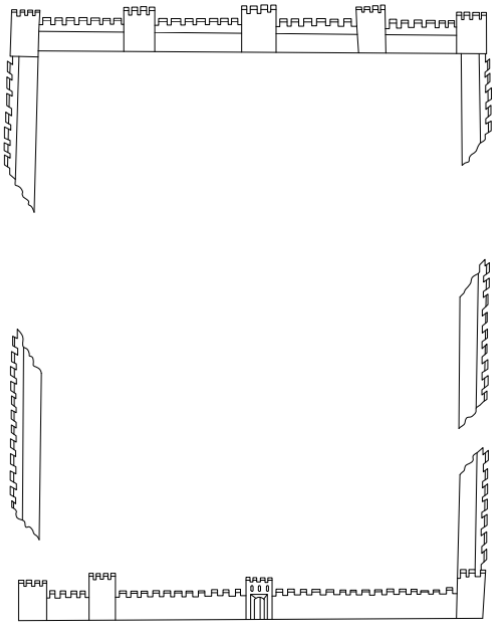

Çizim 42. Erzincan Kalesi'nin Çizimi

Erzincan şehrinin ilk kuruluşuna dair net veriler bulunmamakla birlikte bölgede yapılan kazılarda elde edilen bilgiler ışığında bölgede yerleşimin MÖ 3. binyıla kadar indiği saptanmış[256], Ortaçağ'da Gürcü, Ermeni, Bizans devletlerinin kuşatma altına aldığı kent, 11. yüzyılda İslâm hakimiyetine girmiş, sonrasında Mengücek, Selçuklu, Harzemşah gibi İslâm devletleri tarafından idare altına alınmış, 15. yüzyılda stratejik açıdan önem kazanmaya başlamasıyla da Akkoyunlu, Karakoyunlu, Timurlu ve Osmanlı gibi devletlerin himayesine girmiştir[257]. Deprem kuşağında yer almasından ötürü tarihi süreçte pek çok kez depremle sarsılan kent yapıları ve kalesi de bu depremler neticesinde zarar görmüştür[258].

[256]Kurban Durmuşoğlu, ''XIII-XV Yüzyıl Seyahatnamelerinde Erzincan Ve Çevresi'', **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt I**, Erzincan, 26- 28 Eylül 2019, s.276.
[257]Dilara Altaş, ''Timurlu Kaynaklarına Göre Erzincan'', **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt I**, Erzincan, 26- 28 Eylül 2019, s.319.
[258]Miroğlu, ''Erzincan'', **TDVİA**, Cilt:11, s.321.

Ne zaman inşa olunduğu net olarak bilinmeyen Erzincan Kalesi, bölgeyi ele geçiren devletler tarafından iskan edilmiş, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çeşitli onarımlar geçirerek özellikle 1405, 1457 ve 1939 yıllarında meydana gelen depremlerde ciddi hasarlar görmüştür[259].

Seyahatnamesinde Anadolu kaleleri ile ilgili önemli bilgilere yer veren Evliya Çelebi; Erzincan Kalesini düz bir ovanın ortasında yer alan, dörtgen şekilli, taş malzemeden yapılmış, küçük bir yapı olarak tanımlamaktadır. Dört tarafında sağlam olmayan kulelerinin olduğunu tespit eden seyyah; kalenin etrafını çepeçevre sathi bir hendeğin kuşattığını, bu hendek üzerinde yer alan bir köprü ile de yerleşim yerlerine geçiş sağlandığını da aktarmakta, dar bir alana sahip olan kale içerisinde 300 adet toprak örtülü evin bulunduğunu belirtmektedir[260].

Resim 43. Erzincan Kalesinden Günümüze Ulaşan Giriş Kapısı[261]

[259]Kenan Bilici, **Anadolu Selçuklu Çağı Mirası Mimari-1**, T.C. Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2018, s.451.
[260]Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 2. Cilt 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs, 2014, s. 456.
[261]Fotoğraf Erzincan Şehir Rehberinden alınmıştır.
(https://www.erzincan.bel.tr/upload/dokuman/Erzincan_Rehber.pdf)
Erişim Tarihi: 22.09.2021, Erişim Saati: 17:24.

Günümüze bir giriş kapısı, deposu ve birkaç duvar bakiyesi ulaşan[262] kalenin (Resim 43) minyatürü ile orijinali arasında bazı benzerlik ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre dörtgen formlu ve taş malzemeden yapıldığı anlaşılan kale minyatürde de bu şekilde işlenmiş ancak orijinalinde yer aldığı söylenen hendek, köprü ve kulelere minyatür üzerinde yer verilmemiştir. Minyatürdeki sur duvarları üzerinde yer alan yıkık alanlar da depremlerin etkisiyle kalenin almış olduğu hasarları vurgulamak için yapılmış olmalıdır.

[262]Tahir Erdoğan Şahin, **Erzincan Yukarı Ülke'nin Kadim Cenneti**, Erzincan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2017, s.219.

3.13. Hüban Kalesi

Resim 44. Hüban (üstte) Tercan Mama Hatun (ortada) ve Cinis Köyü (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

23a varak numaralı sayfada üç aşamalı olarak tasarlanan minyatürde en üstte yüksekçe bir tepe üzerinde Hüban Kalesi, ortada Tercan Mama Hatun Türbesi, en altta ise Erzurum İlinin Aşkale ilçesine bağlı günümüzde Ortabahçe ismiyle anılan Cinis köyü yer almaktadır (Resim 44). Yeşil, kahverengi, sarı ve mavi tonlarının yoğun olarak kullanıldığı, doğa ve bitki örtüsü içerisinde verilen minyatürde çapraz uzanan dört suyolu sayfayı beş parçaya bölmektedir. Üstte yer alan Hüban Kalesinin iki nehir arasında konumlandığı ve kale içerisinde biri cami olmak üzere arkalı önlü, ön cepheden betimlenmiş mimari yapıların yer aldığı görülmektedir. Hemen ortada yer alan, orijinalde konik külah şeklinde bir üst örtüye ve dilimli yuvarlak bir gövdeye sahip olan (Resim 45) ancak minyatür üzerine müstakil bir yapı şeklinde dörtgen formlu, barbatalı, çok sayıda pencere açıklığı ve ön cephesinde yer alan bir adet kapısıyla birlikte yansıtılan Tercan Mama Hatun Türbesi diğer yapıları gölgede bırakacak büyüklükte aynı zamanda perspektif gözetilerek resmedilmiştir. En alttaki Cinis Köyü ise 6 tane düz damlı, küçük sivil yapıyla betimlenmiştir.

Resim 45. Erzincan'ın Tercan İlçesinde Yer Alan Tercan Mama Hatun Türbesi[263]

[263] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzincan/gezilecekyer/mama-hatun-hani
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 15:28.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dörtgen bir form sergileyen yüksekçe bir tepe üzerinde konumlanan Hüban Kalesini sur duvarları üzerindeki 11 burç ve duvarlardan bağımsız olarak yapılan büyük bir kule desteklemektedir (Resim 46, Çizim 43). Barbatalarla kuşatılan sur duvarlarından önde yer alanı dış, diğerleri ise iç cepheden olacak şekilde aynı zamanda yan duvarları hafif yana yatık olarak resmedilmiştir. Sur duvarları üzerinde yalnızca ön cephede bir kapı açıklığı olan kalenin kulesinde ayrı bir giriş daha bulunmaktadır. Barbatalarla kuşatılmış, oldukça gösterişli bir görünüme sahip olan kulenin üzeri sivri, piramidal, kurşun kaplı bir örtüyle kapatılmıştır. Ayrıca sur duvarları ve burçlar üzerine dörtgen ve daire formlu pencereler açılmıştır.

Resim 46. Hüban Kalesi (Yurdaydın'dan)

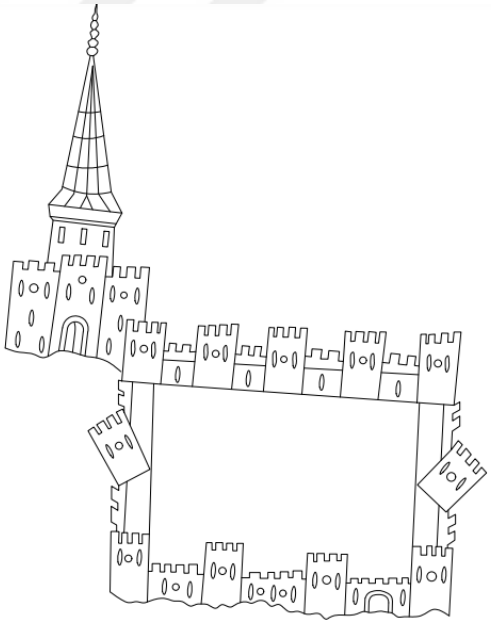

Çizim 43. Hüban Kalesi'nin Çizimi

3.14. Erzurum Kalesi

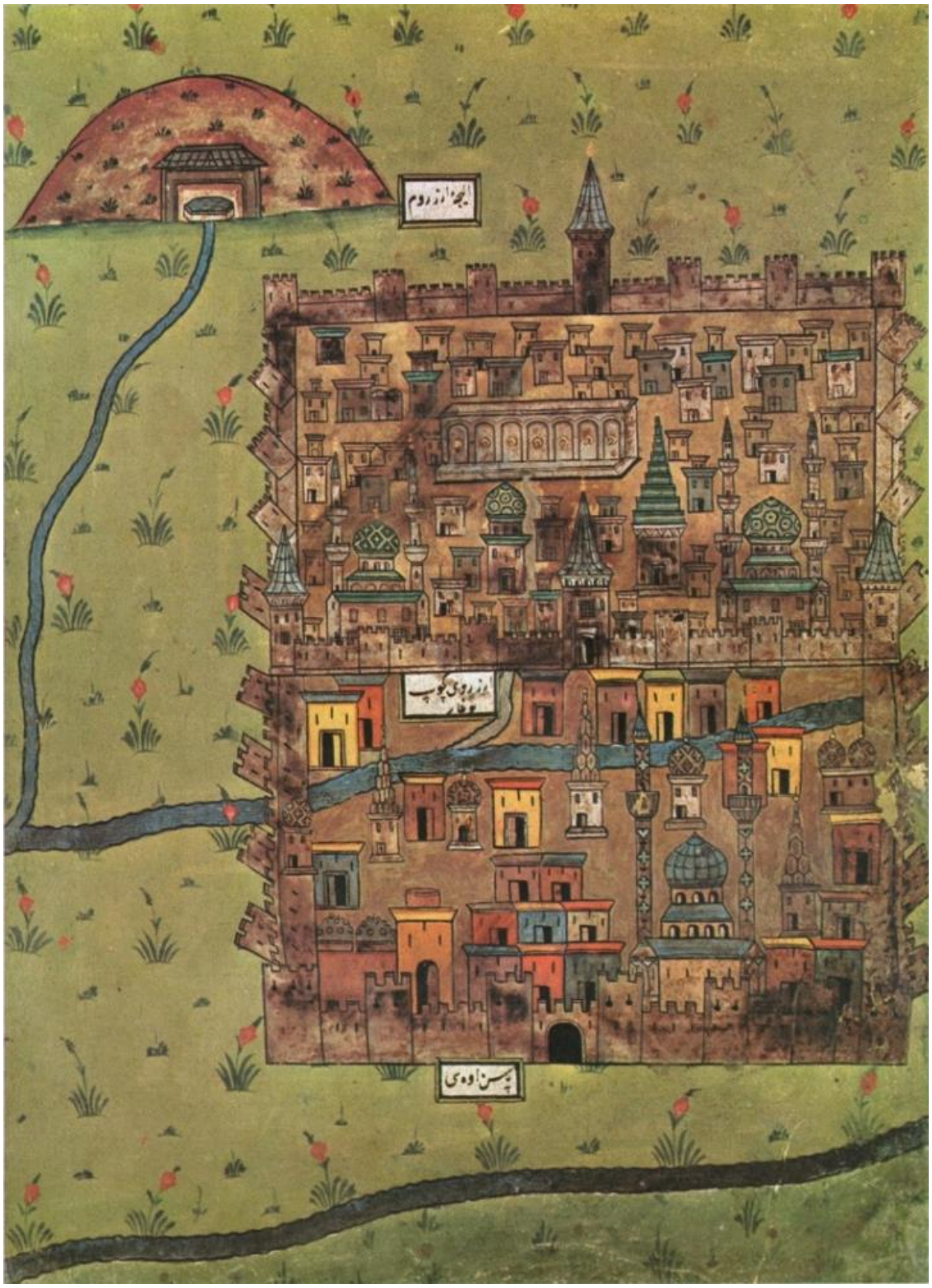

Resim 47. Ilıca (üstte) Erzurum (ortada) Pasin Ovası (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

23b varak numaralı minyatürde en üstte Erzurum'da yer alan bir ılıca, ortada sayfanın 3/2'sini kaplayacak büyüklükte Erzurum şehri, en altta ise Pasin Ovası yer almaktadır (Resim 47).

Minyatürde alt kısımda Pasin Ovasından geçen bir nehir (Aras), yine şehrin ortasından geçen ve yukardaki ılıcadan da kaynak alan bir nehir (Karasu) daha olmak üzere iki nehrin bulunduğu görülmektedir. Sarı, yeşil, mavi ve kahverengi tonların renklendirdiği dikey eksende ilerleyen dikdörtgen bir surla çevrelenmiş olan kenti, tam ortaya konumlandırılmış bir sur duvarı ikiye bölmektedir (Resim 48). Yine hiyerarşik bir düzen içerisinde dini yapılar daha büyük ve gösterişli çizilirken evler bu yapıların yanında sönük kalmıştır. Ortadaki sur duvarının aşağısında kalan yapıların yukarıdakilere göre daha büyük çizilmesi, dini yapıların minare ve kubbelerine işlenen geometrik motifler ve sur duvarının yukarısında kalan alanda oldukça belirgin olarak çizilen çeşme dikkati çeken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen çeşme dışında diğer mimari yapılar ön cepheden verilmiş, sivil yapıların düz damlı olduğu görülürken, dini yapılardaki kubbeler soğanvari biçimde betimlenmiştir. Ayrıca daha önceki minyatürlerde yer almayan kademeli daralan piramidal kubbeli yapılarda göze çarpmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dikdörtgen formlu olarak tasarlanan dış sur duvarları ön duvar hariç iç cepheden betimlenmiştir (Çizim 44). Minyatürü tam ortadan bölen sur duvarının aşağısında kalan duvarlar ve burçlar yukarıdakilere göre daha büyük ve yüksek olarak yapılmış, aşağıda sur duvarının dışında konumlanan burçlar, yukarda duvarların iç cephelerinde resmedilmiştir. Ortada yer alan sur üzerindekiler de dahil olmak üzere toplam 33 adet burcu olduğu görülen kalenin ikisi kulelerde olmak üzere toplam 3 tane girişi bulunmaktadır. Kalede ortadaki sur duvarı üzerinde 3, arka duvar üzerinde de 1 tane, silindirik gövdeli, konik çatılı kule yer almakta ayrıca tüm duvarların üzerini barbatalar dolanmaktadır. Üzerleri kurşun kaplı örtülerle kapatılmış kulelerden orta sur duvarının tam ortasında yer alanı en büyük ve en gösterişli olanıdır.

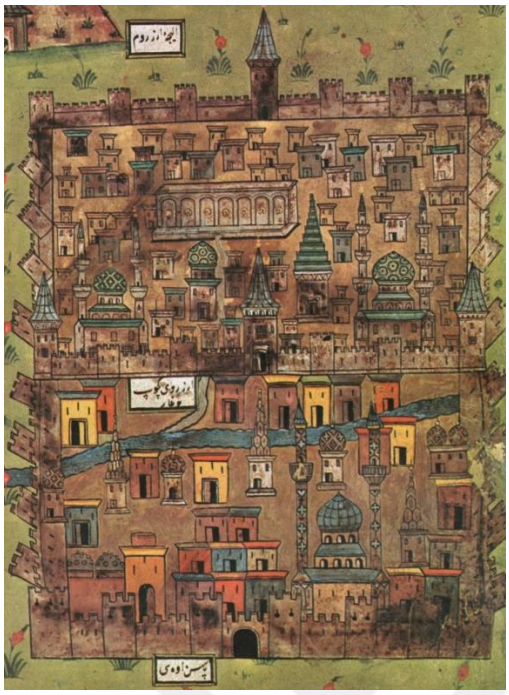

Resim 48. Erzurum Kalesi (Yurdaydın'dan)

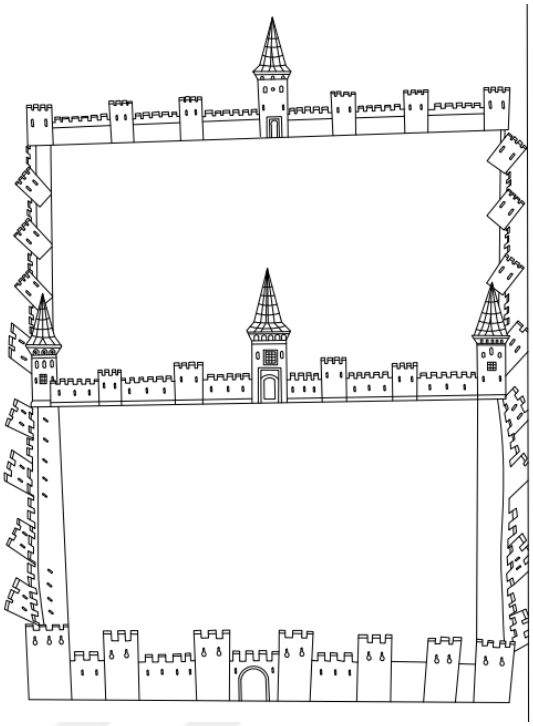

Çizim 44. Erzurum Kalesi'nin Çizimi

Kuvvetle muhtemel 5. yüzyılda Anadolu'ya yapılan İran saldırılarına karşı kurulmuş olan Erzurum şehrinin ilk dönemlerine dair bilgi bulunmamaktadır[264]. İlk olarak Doğu Roma imparatoru II. Theodosios döneminde inşa edildiği bilinen Erzurum Kalesi ise stratejik konumu nedeniyle pek çok kez el değiştirmiş, 11. yüzyılda ise Türk hâkimiyeti altına girmiştir[265]. Kale tarihi süreçte şahit olduğu mücadeleler neticesinde pek çok kez yıkılmış ve onarılmıştır[266].

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Erzurum Kalesi'ni tanımlarken şu ifadelere yer vermektedir;

Bayır üzerinde dört köşe, kefeki taşından yapılmış yuvarlak, iki kat hisardır. Her iki hisarın arası yetmiş adımdır… Etrafında hendeği vardır… Tebriz kapısı tarafında göklere yükselmiş ve iç kaleye bitişik olduğu için, duvarı bir kattır. Amma çok sağlamdır… Dış kaleye karşı göklere uzanmış ve bir tuğla minare gibi yüksek kulesi var. <<Kesikkule>> adı ile ün kazanmış üstü tahta örtülü değerli bir köşktür… İç kalenin duvarının yüksekliği altmış zirâ'dır. Öteki duvarları ellişer zirâ'

[264]Cevdet Küçük, ''Erzurum'', **TDVİA**, Cilt:11, s.321.
[265]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.84.
[266]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.84.

yüksekliktedir. Kalenin iki kat çevresi iki yüz on, sağlam kule ile iki bin seksen bedeni vardır…[267]

Çizim 45. Erzurum Şehrinin 20. yüzyılda Fuad Bey Tarafından Çizilen Planı[268]

Bir iç bir de dış kale olmak üzere iki aşamalı bir savunma sistemine sahip kentin ortasında da sur duvarları yer almaktadır[269] (Çizim 45). 100'den fazla burçla tahkim edildiği bilinen dış ve orta surlar geçirdiği tahribatlardan dolayı günümüze ulaşamamıştır. Dış kalenin aksine iç kale; duvar ve burçlarıyla birlikte halen ayaktadır. Kenarları yuvarlatılmış dörtgen planlı iç kalenin Gürcü, Erzincan, Tebriz ve Harput isimleriyle bilinen dört ana yönde yer alan 4 tane kapısı bulunmaktadır[270]. İç kalede Saltuklu dönemine ait Kale Mescidi ve Tepsi Minare adıyla bilinen iki önemli yapı yer almaktadır[271]. Tepsi Minare Osmanlı'nın Barok döneminde saat kulesine dönüştürülmüştür[272].

---

[267]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: I-II, s.546.
[268]https://İslâmansiklopedisi.org.tr/erzurum
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 16:25.
[269]Sevgen, **age.**, s.118.
[270]Gürsoy Solmaz, **Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy.-XV. yy.)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994, s.35. (Ayrıca bk. Gürsoy Solmaz, ''Orta Çağda Erzurum Kalesi'', **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:12, Erzurum, 1999, s.231-249.)
[271]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.84.
[272]Pekin, Yılmaz, **age.**, s.84.

Minyatüre bakıldığında ayrıca çizilmiş bir iç kale yapısının olmadığı görülmektedir. Dış surların dışında minyatürün tam ortasında yer alan sur duvarı Erzurum'un orta sur duvarını veyahut iç kaleyi temsil etmektedir. Sur üzerinde ortada yer alan kulenin Kesik Kule olma ihtimali yüksek olduğundan bu kısmın iç kale olarak tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir. 12. yüzyılda iç kalede inşa edilen Tepsi Minare ve Saat Kulesi olarak da bilinen bu kule Erzurum şehrinin önemli mimari eserlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır[273].

Minyatüre, gerçek planının dışına çıkılıp gayet düzgün planlı olarak yansıtılan Erzurum Kalesi, üzerinde yer alan burç, kule ve kapılarıyla birlikte kenti genel olarak algılamayı ve sembolik bir aktarımla kale mimarisinin nasıl şekillendiğini anlamayı kolaylaştırmıştır.

[273]Hamza Gündoğdu, ''Tarihi Geçmişiyle Erzurum Kalesi'', **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, Aralık, 2018, s.183.

3.15. Kızlar Kalesi

Resim 49. Çoban Köprüsü (üstte) Alagöz Köyü (ortada) Kızlar Kalesi (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

24a varak numaralı minyatürde en üstte Erzurum'un Pasinler ilçesi yakınında Aras Nehri üzerinde yer alan Çoban Köprüsü, ortada yine Erzurum'un Hınıs İlçesine bağlı Alagöz Köyü, en altta ise Kızlar Kalesi yer almaktadır (Resim 49). Genel olarak doğal unsurların hâkim olduğu kompozisyonda kıvrımlı, yüksek dağlar, nehirler, cılız ve bodur bitkiler görülmekte olup mimari yapı olarak üstte Çoban Köprüsü, altta Kızlar Kalesi (Resim 50) ve içerisindeki yerleşim mekânları öne çıkmaktadır. Renklendirmede ise sarı, yeşil, mavi ve kırmızı tonları yoğun olarak kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Yüksek bir dağ üzerinde yükselen dairevi planlı Kızlar Kalesi 7 burç ve barbatalarla tahkim edilmiştir (Çizim 46). Küçük ve dörtgen formlu çok sayıda penceresi bulunan kaleye bir tanede giriş kapısı eklenmiştir. Sur duvarları içinde kalan alanda diğer pek çok yapıyla benzerlik içerisinde olan dörtgen planlı, düz damlı sivil mimari örnekleri bulunmaktadır.

Resim 50. Kızlar Kalesi (Yurdaydın'dan)

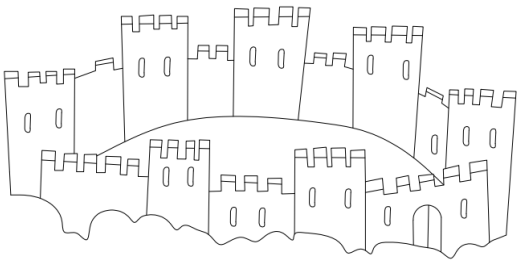

Çizim 46. Kızlar Kalesi'nin Çizimi

3.16. Hamid Kale

Resim 51. Hamid Kale (üstte) Çanak Koyu (ortada) Çakırbeyli (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

25a varak numaralı sayfada yer alan minyatürde üstte bir tepe üzerinde yükselen Hamid[274] Kale, ortada İzmir'in Foça İlçesinde yer alan Çanak Koyu, altta ise Aydın'ın Koçarlı İlçesine bağlı bir köy olan Çakırbeyli yer almaktadır (Resim 51). Mimarinin oldukça dar bir alan kapladığı kompozisyonda Çanak Koyu biri diğerlerinden daha büyük olan dört otağ ile verilirken Çakırbeyli Köyü dörtgen planlı, düz damlı, altı adet evle yansıtılmaya çalışılmıştır. Yeşil, kırmızı ve mavi tonların hâkim olduğu minyatürde sayfayı yukardan aşağı kıvrımlı bir hatla dolaşan suyolu (büyük ihtimalle Ege Denizi) ile zemini dolduran bodur ve cılız otlar doğa bütünlüğünü tamamlamaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dairevi formlu Hamid Kalenin sur duvarları barbatalarla kuşatılmış, sekiz adet burçla da desteklenmiştir (Resim 52, Çizim 47). Bir adet giriş kapısı bulunan kale; küçük, dörtgen formlu pencerelere sahiptir. Kale sınırları içerisinde kalan alanda dört adet düz damlı sivil mimari örneği yer almaktadır.

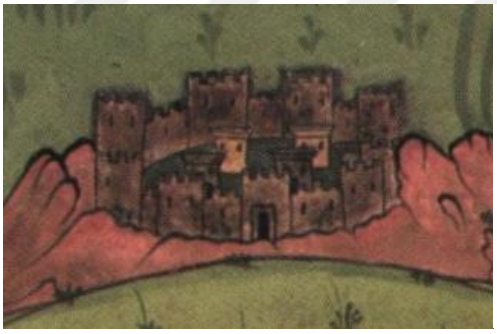

Resim 52. Hamid Kale (Yurdaydın'dan)

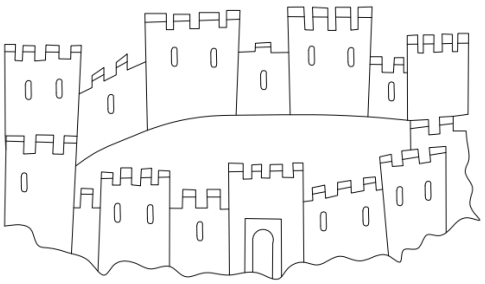

Çizim 47. Hamid Kale'nin Çizimi

[274]Hamid; Osmanlı Devletinin, Anadolu Eyaleti sınırları içerisinde yer alan, Karesi Sancağına bağlı, diğer bir adı ''Ayazmend'' olan, zaman içerisinde kaza, bucak ve köy statülerine sahip olmuş, Balıkesir İlinin kurulmasıyla beraber Ayvalık İlçesine bağlı bir mahalle haline gelmiş, Altınova adıyla anılmaya başlanmış bir yerleşim yeridir. (bk. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, **Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap Ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil)**, Osmanlı Yer Adları: II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013, s.598;
Ayrıca bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/Karesi_Sanca%C4%9F%C4%B1;
https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1nova,_Ayval%C4%B1k
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 13:53.

3.17. Erciş Kalesi

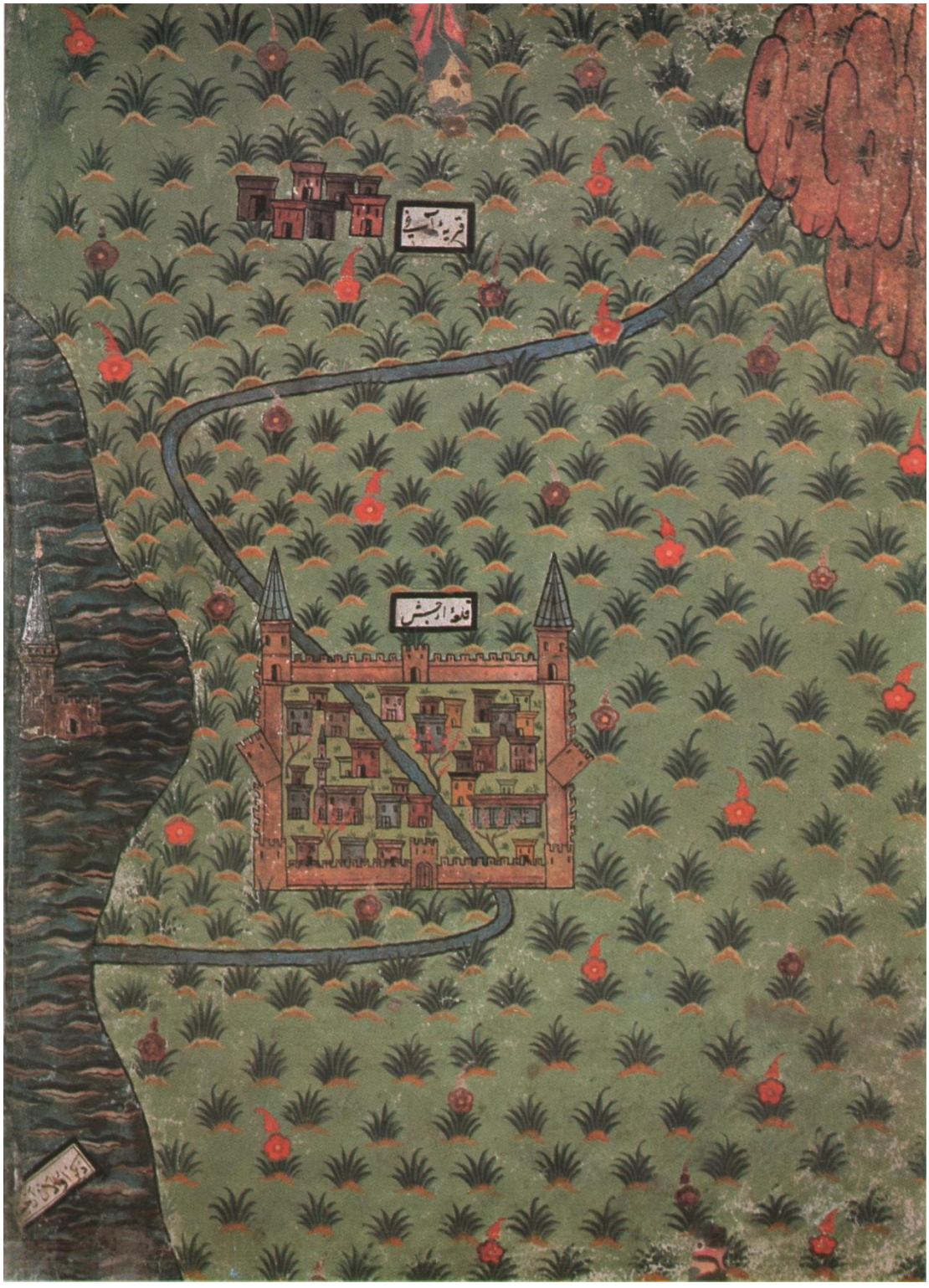

Resim 53. Agi Köyü (üstte) ve Erciş (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

25b varak numaralı minyatürde üst kısımda Karye-i Agi ismiyle zikredilen Agi Köyü 7 küçük sivil yapıyla temsil edilmiş, sayfanın sol yanında yalnızca bir kısmı verilmiş olan bir göl (büyük olasılıkla Van gölü) gösterilmiş, göl üzerine ise kuleli bir mimari yapı yerleştirilmiştir (Resim 53). Sayfanın sağ üst köşesinde ise küçük bir alanı kaplayacak şekilde verilen dağ görünümleri izlenmektedir. Ayrıca dağ eteklerinden çıkan bir suyolu da hem sayfayı ikiye bölmekte hem de Erciş İlçesinin içerisinden geçerek Van Gölüne dökülmektedir. Hemen aşağıda ise kale içerisinde Erciş İlçesi; bir camisi, düz damlı sivil yapılarıyla betimlenmiştir. Sayfa zeminini uzun sivri yapraklı, kırmızı çiçekli bitkiler sık bir şekilde doldurmakta olup, minyatürde mavi, yeşil, kahverengi ve sarı tonları yoğun olarak kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde dörtgen formlu olarak betimlenen Erciş Kalesi 6 burç, 2 kule ve barbatalarla kuşatılmış, ön ve arka sur duvarı üzerinde birer, arka sur duvarının köşelerinde yer alan burçlar üzerinde de birer adet olmak üzere toplam 4 giriş kapısı ile dışa açılmıştır (Resim 54, Çizim 48). Ön sur duvarı dış cepheden, yan duvarlar ve arka duvar ise iç cepheden resmedilmiş, yanlarda yer alan burçlar hafif yana yatık olarak betimlenmiştir. Arka sur duvarının köşelerinde yer alan kuleler burçlara kıyasla daha büyük ve daha gösterişli olarak yapılmış, üzerleri de sivri, konik, kurşun kaplı örtülerle kapatılmıştır. Kule ve burçlar üzerine dörtgen formlu pencereler yerleştirilmiştir.

Resim 54. Erciş Kalesi (Yurdaydın'dan)

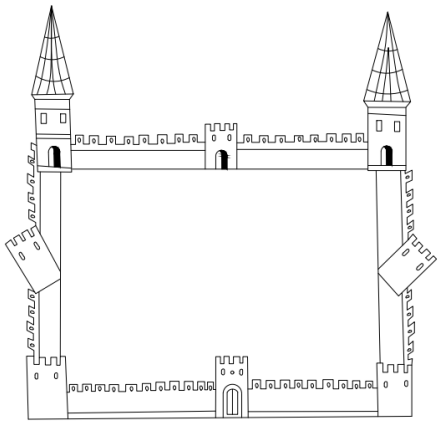

Çizim 48. Erciş Kalesi'nin Çizimi

Tarihi geçmişi Urartular dönemine kadar uzanan Erciş İlçesi, Urartulardan sonra Med, Pers, Roma ve Bizans devletlerinin hâkimiyetine girmiş, Dört Halife döneminde İslâmiyet'le tanışan bölge Bizans, Emevi ve Abbasi gibi önemli devletlerin de egemenliğine sahne olmuş, Büyük Selçuklu Döneminde ise Türk topraklarına katılmıştır[275]. İlhanlı egemenliği sırasında ön plana çıkan Erciş İlçesi, Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerinde esas önemine kavuştuktan sonra 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 20. yüzyıla gelindiğinde ise Rus ve Ermeni işgallerine maruz kalan ilçede Cumhuriyet'in ilanı ile imar faaliyetleri de gerçekleşmiştir[276].

Ahlatşahlar döneminde tahkim edilen[277] Erciş Kalesi, Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre; Van Gölü kenarında sathi bir zemin üzerine dörtgen formlu olarak, büyük ve sağlam kesme taşlarla yapılmış, eğimsiz, çok yüksek olmayan ancak oldukça geniş sur duvarlarına sahip önemli bir kaledir[278]. Çok sayıda kule ve burcu bulunan sur duvarlarının dört köşesinde yer alan kuleler daha sağlam ve dayanıklı bir görünüme sahiptir[279]. Çevresinde hendek bulunmayan kalenin, biri Batı tarafta yer alan Adilcevaz kapısı olmak üzere toplam iki kapısı bulunmaktadır[280]. Sur içerisinde tek ve iki katlı, toprak örtülü 1050 adet ev ile cami, hamam, mescit, han, tekke, çeşme, sebil, dükkân yapıları da yer almakta, kale tahkimatı içerisinde ise çok sayıda tahıl ambarı ve cephane de bulunmaktadır[281].

Tarihi içerisinde pek çok ekleme ve onarım gören kalenin 1841 yılında bir kısmı, 1993 yılından itibaren de tamamı sular altında kalmış, kale kaderine terkedildikten sonra yapımında kullanılan taşlar sökülüp başka mimari yapıların

---

[275] http://www.ercis.gov.tr/ercisin-tarihi
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 13:22.
[276] http://www.ercis.gov.tr/ercisin-tarihi
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 13:31.
[277] Abdüsselam Uluçam, **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I – Van**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.181.
[278] Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van**, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 4. Cilt 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 215.
[279] Evliyâ Çelebi, **age.**, 4. Cilt 1. Kitap, s.215.
[280] Evliyâ Çelebi, **age.**, 4. Cilt 1. Kitap, s.216.
[281] Evliyâ Çelebi, **age.**, 4. Cilt 1. Kitap, s.216.

inşasında kullanılmış, günümüze yalnızca surların birkaç kalıntısı ulaşabilmiştir[282] (Resim 55).

Resim 55. Erciş Kalesi Surları[283]

Kalenin orijinali ve minyatürü arasında bir kıyaslama yapılacak olursa Evliya Çelebi'nin gözlemleri göz önüne alındığında oldukça önemli benzerliklere rastlanmaktadır. Minyatürde yer alan kalenin de dörtgen planlı olması, ön ve arka sur duvarı üzerinde iki kapı açıklığının yer alması, diğer pek çok kaleden farklı olarak bir tepe üzerinde değil de düz zemin üzerine yerleştirilmesi, hemen Van Gölü'nün kenarında konumlanması, taş malzemeden yapılması ve etrafında hendek bulunmaması Erciş Kalesi minyatürünün orijinaliyle çok büyük bir özdeşlik içinde olduğunun göstergesidir. Sur duvarları içerisindeki yapılaşma minimalize edilerek ve sembolik bir tarzla aktarılırken bahsedilen dört kuleden de yalnızca iki tanesinin çizilmesi ise bazı ufak farklılıklar olarak ön plana çıkmaktadır.

[282]Uluçam, **age.**, s.181.
[283]https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/van-golu-cekilince-tarihi-ercis-kalesi-ortaya-cikti-1764230/3 Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 14:58.

3.18. Hoy Kalesi

Resim 56. Karadere (üstte) Seğmen Ovası (ortada) Destedere'yi Geçip Hoy (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

26b varak numaralı minyatürde üç aşamalı bir düzenlemeye gidilmiş, en üst kısımda Ducuma Geçidini geçip Karadere, ortada Seğmen Ovası, en altta ise Destedere'yi geçip Hoy[284] şehri resmedilmiştir (Resim 56). Üst kısımda iki yüksek tepe ve aralarında bırakılan boşluk ile Ducuma Geçidi, hemen tepelerin altında yer alan kısımda Karadere ve dere üzerinde üç gözlü bir köprü, orta kısımda ise; biri büyük beş çadırıyla Seğmen Ovası betimlenmiştir. Altta yer alan Hoy kenti de kalesi, içinden geçen suyolu, dini ve sivil yapılarıyla birlikte kompozisyonu tamamlamaktadır (Resim 57). Şehrin sağ tarafında oldukça gösterişli, geometrik süslemeli minareleri ve kubbesiyle büyük bir cami yer almaktadır. Diğer alanda ise simetrik olarak dizilmiş, düz damlı, küçük sivil yapılar, ayrı bir duvarla kentten ayrılan yapı topluluğu ve bir cami daha bulunmaktadır. Kent dışında kalan zemin bodur bitkilerle doldurulurken, kent içinde Servi ağaçları ve çiçek açmış ağaçlar görülmektedir. Sarı, yeşil, kahverengi tonlarının hâkim olduğu minyatürde yer yer mavi ve turuncu tonlarına da yer verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

İlk izlenimde dikdörtgen formlu olarak algılanan Hoy Kalesinin sağ yanda yer alan sur duvarı öne doğru bombeli bir şekilde çıkıntı yapmaktadır (Çizim 49). Ön ve yan duvarları dış cepheden, arka duvarı iç cepheden betimlenmiş olup duvarlar arasında belirgin açıklıklar görülmektedir. Aynı zamanda barbatalarla kuşatılmış olan sur duvarları üzerinde herhangi bir pencere veya kapı açıklığı yer almamaktadır.

Hoy Kalesi'nin orijinali ile ilgili önemli bilgilere yine Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde rastlamaktayız. Seyyah kale hakkında şu satırlara yer vermektedir;

... Kalesi düz bir ovada olup, dört köşe taştan yapılmış güzel bir kaledir. Çevresi yirmibin adımdır. Çevresindeki hendekleri çok derin değildir. İki kapısı var.

[284]Hoy; Osmanlı döneminde, İran'ın Tebriz vilayetine bağlı, zaman içerisinde kasaba, nefs, nahiye (bucak), kaza ve liva (sancak) statülerine sahip olmuş bir şehirdir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, **Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü**, Yayın No: 8, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2020, s.211.)

Biri güneye bakan Tebriz kapısı, diğeri güney batıya bakan Menend kapısıdır. Kale içinde yüz ev, bir câmi var. Kalesini Ferhat Paşa yaptırmıştır…[285]

Resim 57. Hoy Kalesi (Yurdaydın'dan)

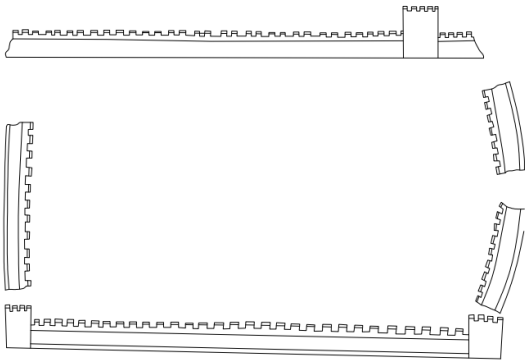

Çizim 49. Hoy Kalesi'nin Çizimi

Elde edilen bu bilgilerden yola çıkıldığında minyatürde kalenin düz bir alan üzerinde yer alması, taş malzemeden yapılmış olması, orijinali ile az da olsa bir benzerlik içerisinde ele alındığını kanıtlar niteliktedir.

[285]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: I-II, s.596.

3.19. Tebriz Kalesi

Resim 58. Tebriz (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

27b-28a varak numaralı iki sayfada karşılıklı olarak yer alan minyatür, birbirinin devamı olacak şekilde yatay bir eksende düzenlenmiş, kompozisyonda kırmızı, turuncu ve mavi tonlar oldukça belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Yoğun bir su ağına sahip olduğu görülen şehir oval formlu, genişçe bir surla kuşatılmış, sur içerisinde kalan bazı önemli yapı toplulukları da ayrı bir duvarla çevrelenmiştir. Yine hiyerarşik bir düzenlemenin izlendiği minyatürde kent bir nehirle ikiye bölünmüş, nehrin sağında kalan bölge dini-ekonomik yapılar ve evlerle birlikte oldukça sık ve kalabalık bir yerleşme sistemine sahipken solda kalan bölgede ise iki adet, duvarlarla çevrelenmiş yapı topluluğu, bir tane büyükçe bir dini yapı ile birkaç tane ev resmedilmiştir (Resim 58). Büyük bir ihtimalle bir taraf şehir halkının yaşadığı bölgeyi, diğer kısım ise yönetimin sağlandığı bölgeyi oluşturmaktadır.

Yoğun yapılaşmanın görüldüğü kısımda bütün yapılar ön cepheden, perspektif gözetilmeksizin ele alınmış, bazı yapılar sayfa içerisine sığdırabilmek için yan çevrilirken, bazı yapılarda birbirine oldukça yakın konumlandırılmıştır. Cami, medrese gibi dini kurumlar süslemeli kubbe ve minareleri ile betimlenirken, diğer

mimari yapılar ise farklı boyutlarda, düz damlı veya sivri konik kubbeli olarak gösterilmiştir. Diğer kısımda da benzer mimari formlar görülürken, etrafı duvarlarla çevrili yapıların bulunması bu kısmın kentin önemli bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır.

Şehri ikiye bölen su kaynağı üzerinde 5 adet köprü ve ayrıca sur içinde kalan bölgede şehri boydan boya kuşatan servi ağaçları da yer almaktadır. Kent surlarının dışında kalan alanlarda su kaynaklarının devam ettiği akslar, birkaç servi ağacı ve hayvanlar da bulunmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Oval şekilde kenti çevreleyen surlar dış kaleyi temsil etmektedir. Her yönde birer tane olmak üzere toplam 4 kapılı olarak resmedilen kale, sur duvarlarının içinde kalan servi ağaçlarıyla da güçlendirilmeye çalışılmıştır (Resim 59, Çizim 50). Ön ve yanlarda dış cepheden verilen sur duvarları arkada hafif bir kıvrılmayla birlikte iç cepheden yansıtılmıştır.

Resim 59. Kale İçerisinde Tebriz Şehri (Yurdaydın'dan)

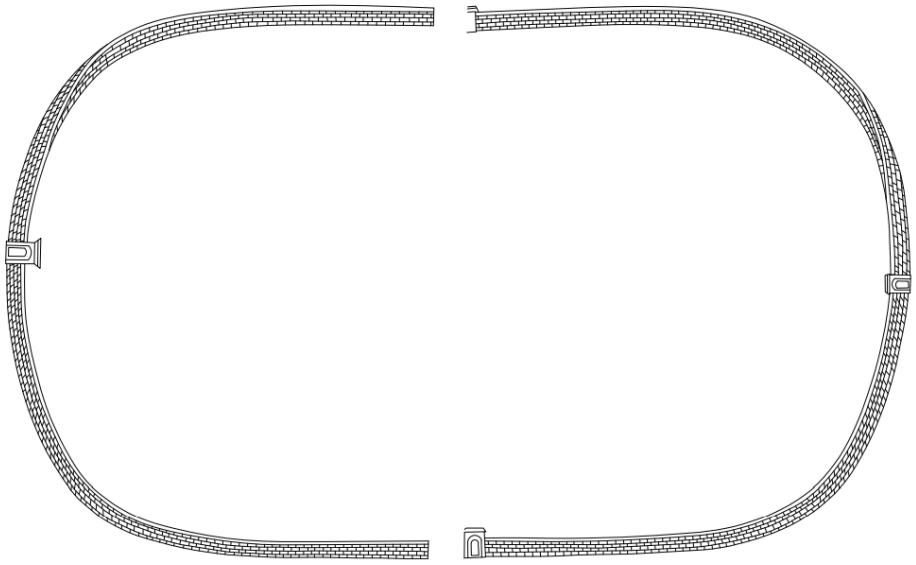

Çizim 50. Tebriz Kalesi'nin Çizimi

Dört ana yöne konumlandırılan kale kapıları sur duvarlarından daha yüksek olarak tasarlanmış, herhangi bir burç veya kuleye rastlanmayan kalenin sur duvarları taş malzemeyi vurgulayacak şekilde derz aralıkları belli edilerek çizilmiştir.

Tarihi geçmişi ele geçirilen buluntular ışığında MÖ 6000'li yıllara kadar uzanan Tebriz[286], diğer kentlerde olduğu gibi çok çeşitli milletlerin hâkimiyeti altına girmiş sonrasında fetihlerle birlikte İslâmiyet'le tanışarak oldukça büyük bir gelişme göstermiştir. Tarımsal ve ticari açıdan büyümeye başlayan şehrin etrafı bu dönemde surlarla çevrelenmiştir[287]. Bir saray ve bir de karargâh yapısına sahip olan Tebriz, Ortaçağ şehirlerinde olduğu gibi surlarla kuşatılmış bir iç şehir bir de dış şehir olmak üzere ikili bir kentleşme sistemine sahiptir[288] (Çizim 51).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tebriz Kalesi ile ilgili;

... Etrafı altı bin adım idi. Halen kalıntıları görünür. Üç yüz kule, üçyüz beden ve altı kapı idi. Kapıları: Dervâze-i Evcan, Bâb-ı Servan, Dervâze-i Serzud, Bâb-ı Şam Gazan, Bâb-ı Serv, Bâb-ı Tebriz... Sonra Sultan Mehmed Şam Gazan zamanında… Tebriz Liyân, Sencan, Evcan, Sehlan dağlarına dayanıp cihanı

[286]Ali Sinan Bilgili, ''Tebriz'', **TDVİA**, Cilt:40, s.219.
[287]Yaşar Bedirhan, ''Ortaçağda Kafkasya Türk Şehirlerinde Esnaf Teşkilatları (Tebriz Örneği)'', **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:7, Cilt:7, Sayı:13, Bahar, 2017, s.226.
[288]Abdulhalik Bakır, Ahmet Altungök, Erken Ortaçağlarda Tebriz, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX/1, 2015, ss.89-90.

süsleyen benzersiz bir şehir haline geldi. Etrafına daire şeklinde sur çekildi... Sonunda, Osmanlılardan Sultan Üçüncü Murad Han zamanında vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa serdar oldu… Azerbaycan'ın tamamını ele geçirmek için, Tebriz'in tam ortasındaki Şah Hayaban'ın etrafında dört köşe taştan bir kale, bir Ferhadvâri bina yapmıştır. Çevresi on iki bin yediyüz mimar arşını olup, burç ve duvarları pek sağlamdır… ibarelerine yer vermektedir[289].

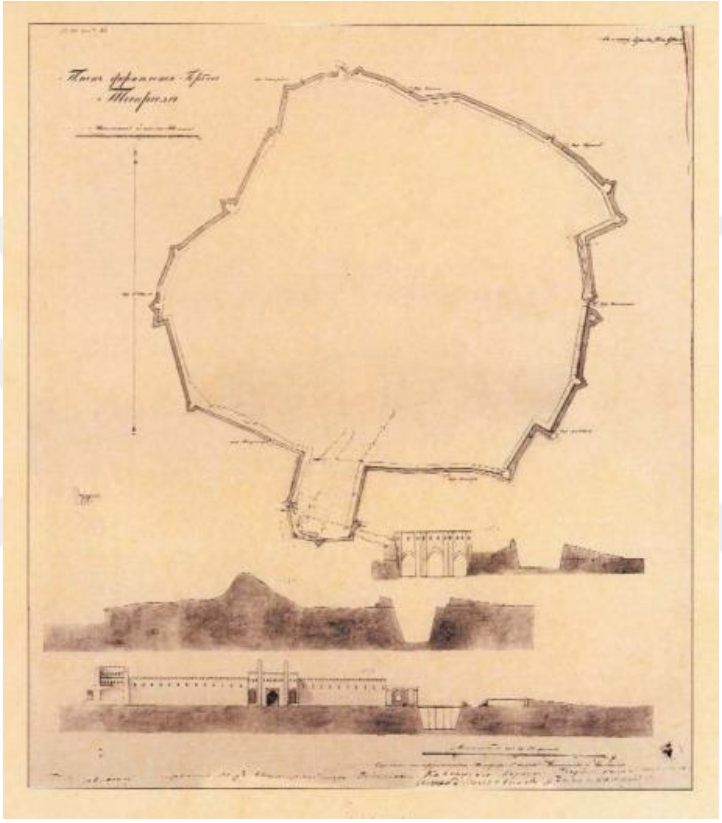

Çizim 51. Tebriz Şehrinin 1827 Yılında Mamontov ve Kolokolov Tarafından Çizilmiş Planı[290]

Evliya Çelebi'nin aktardıkları ışığında ele alınan ve daha önce bahsedilen kentlerden oldukça farklı bir planda resmedilen bu şehirde dış kalenin yanı sıra belirgin bir iç kale yapısı görülmemektedir. Minyatürün sol tarafında yer alan oldukça büyük, duvarlarla çevrili ve içinde ayrıntılı bir teşkilatlanma bulunan kompleks, içerisinde hükümdar sarayının yer aldığı bir iç kale özelliği taşımaktadır. Biri oldukça gösterişli ve kemerli olmak üzere iki girişi olduğu görülen bu kısım bazı

[289]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: I-II, ss.573-574.
[290]Ali Rad Yousefnia, **Structural and Ideologıcal Transformatıon of Publıc Spaces: The Case of Tabrız**, ODTÜ Uygulamalı Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2018, s.84.

kaynaklarda içerisinde yer alan mimari yapılara bakılarak Heşt Beheşt Sarayı olarak zikredilmektedir[291]. Öncekilerden farklı olarak herhangi bir burç veya kule yapısına sahip olmayan Tebriz dış kalesinde kule ve burçların yerini servi ağaçları almıştır.

[291]Masume Mirzaie, Seyyed Rasool Mosavi Haji, Abed Taghavi, Amin Moradi, ‘’Recognition the Architectural form of Tabriz’s Hasht-Behesht Palace and its role in Formation process of Iranian Specimens and Neighboring Territories in the Course of 9th and 8th Centuries’’, **Bagh-e Nazar**, Vol:13, No:44, February, 2017, s. 84.

3.20. Sultaniye Kalesi

Resim 60. Sultaniye (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

31b ve 32a varak numaralı sayfalarda karşılıklı olarak yer alan minyatürlerde İran'ın Zencan eyaletine bağlı bir şehir olan Sultaniye[292] şehri resmedilmiştir (Resim 60). Kompozisyonun merkezini aynı zamanda büyük bir kısmını Sultaniye Kalesi ve kale içinde yer alan mimari yapılar oluşturmakta olup kentin içinden geçen nehirler ile oldukça çeşitli olarak resmedilen ağaç ve bitkiler minyatürü tamamlamaktadır.

Kale içerisinde yer alan yapılardan üç tanesi hem büyüklükleri hem de süslemeleriyle ön plana çıkmaktadır. Bunlardan en görkemlisi önde yer alan 5 kubbeli bir ön mekânı bulunan, geometrik süslemeli bir kubbeye sahip olan çifte minareli camidir. Hemen bu caminin sol çaprazında yine çifte minareli bir yapı ve bu yapıya dâhil olan çokgen planlı, kubbeli bir mekân daha bulunmakta olup minareleri ve kubbesinde süslemeler yer almaktadır. Caminin sağ çaprazında ise çokgen planlı,

[292]Sultaniye; Osmanlı Devleti yönetiminde, İran'ın Hemedan Vilayetine bağlı olarak, sırasıyla nefs, kasaba ve nahiye statülerine sahip olmuş, önemli bir yerleşim yeridir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.417.)

çifte minareli ve kubbeli, türbe benzeri, süslemeli bir yapı daha bulunmakta olup kale içerisini dolduran diğer sivil yapılar bitişik düzenli, dörtgen formlu, düz damlı olarak tasarlanmıştır. Kale dışında kalan kısımda ise dörtgen planlı, üzeri sivri, piramidal bir örtü veya kubbeyle örtülmüş olan türbe olma ihtimali yüksek olan yapılar yer almaktadır. Özellikle çiçek açmış ve meyve vermiş ağaçların hâkim olduğu doğa betimlemesi kuş ve geyik gibi hayvanlarla tamamlanmış, sarı, mavi, yeşil ve turuncu tonlarıyla kompozisyon renklendirilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Duvarlarında meydana gelen yıkımlar ve tahribattan dolayı şekli net olarak algılanamayan kalenin kenarları yuvarlatılmış dörtgen bir form sergilediği söylenebilir (Resim 61-62). Derz araları belirgin olarak çizilen sur duvarları, tepeleri üçgen şeklinde son bulan barbatalarla kuşatılmış olup, yalnızca önde yer alan duvar parçası dış cepheden, diğerleri iç cepheden olacak şekilde betimlenmiştir. Duvarlar üzerinde yalnızca barbataların üzerine küçük açıklıklar yapılmış, kale net olarak izlenebilen 8 kapı ile dışarı açılmıştır (Çizim 52-53).

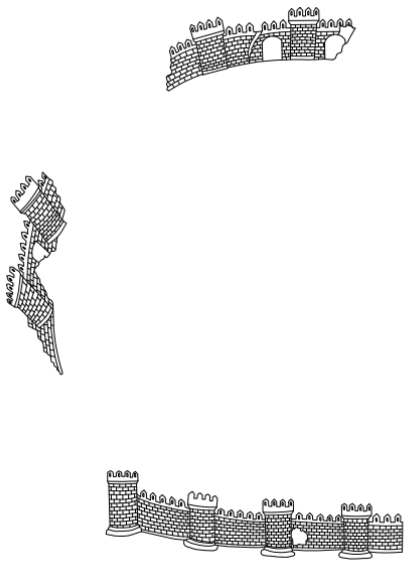

Resim 61. Sultaniye Kalesi (32a) (Yurdaydın'dan) **Çizim 52.** Sultaniye Kalesi'nin (32a) Çizimi

Kalenin orijinali ile ilgili bilgileri yine Evliya Çelebi'den edinmekteyiz. Seyyah, mevzubahis kaleyi;

... Kalesi Nehrevan Hanlığı hududunda, yalçın bir kaya üzerinde, küçük, faydalı, taş yapı güzel bir surdur. Doğuya bakan bir kapısı vardır. Kalenin içinde evleri gayet dardır... şeklinde tanımlamaktadır[293].

Bu bilgilerden yola çıkılarak minyatür ve orijinal kalenin malzeme niteliği açısından benzerlik içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

Resim 62. Sultaniye Kalesi (31b) (Yurdaydın'dan)

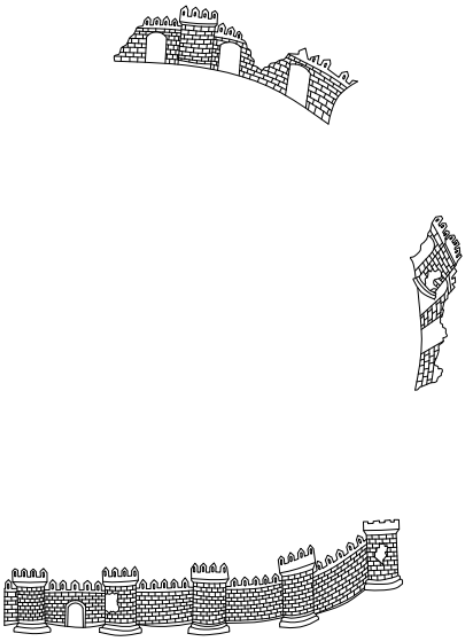

Çizim 53. Sultaniye Kalesi'nin (31b) Çizimi

[293]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: III-IV, s.670.

3.21. Şahan Kale

Resim 63. Şahan Kale (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

36b numaralı varakta yarım sayfa halinde düzenlenen minyatürde sağ yanda oldukça geniş bir alanı kaplayan, hareketli kıvrımlarla betimlenen dağlar, hemen dağın yanında içerisinde mimari yapılarıyla birlikte Şahan[294] Kalesi yer almaktadır (Resim 63). Biri en aşağıda yer alan diğer ikisi dağ eteklerinden çıkarak kaleyi iki yönden saran üç suyolu minyatürü hareketlendirmekte, biri dağların arkasından görülmekle birlikte iki ceylan da bu su kaynaklarından su içmektedir. Yaprakları dökülmüş ağaçlar ve çeşitli otlar da arka planı zenginleştirmektedir. Minyatürde yoğun olarak yeşil, sarı, kahverengi ve mavi tonların kullanıldığı görülmektedir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde dörtgen bir form sergileyen kale dört yönden 14 burçla ve barbatalarla kuşatılmış olup ön sur duvarı üzerinde bir adet giriş kapısı bulunmaktadır (Resim 64, Çizim 54). Ön sur duvarı dış, diğer duvarlar ise iç cepheden yansıtılmış, yan duvarlar üzerindeki burçlar hafif yatık olarak çizilerek perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır.

Resim 64. Şahan Kale (Yurdaydın'dan)

Çizim 54. Şahan Kale'nin Çizimi

[294]Şahan; İran'ın Merivan Şehrinin güneyinde yer almakta olup, Osmanlı döneminde, Ebruman Sancağına bağlı bir nahiye olarak kaynaklarda zikredilmektedir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.423.)

3.22. Ebher Kalesi

Resim 65. Ebher Şehri (üstte) Parsiyan Zaviyesi (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

37a varak numaralı sayfada yer alan minyatürde üst kısımda oldukça geniş bir alan kaplayan, günümüzde İran'ın Zencan eyaletinde yer alan[295] kale içerisinde Ebher[296] şehri, alt kısımda ise İran'ın Hürmüzgan eyaletine bağlı Parsiyan[297] şehrinde bulunan zaviye resmedilmiştir (Resim 65). Mimari yapıları çok sayıda nehir, ağaç ve zemindeki bodur bitkiler desteklemektedir. Üstte yer alan minyatürün çizildiği dönemde kasaba olduğu anlaşılan Ebher kentinde geometrik süslemeli minare ve kubbeleriyle ön plana çıkan dini yapılar ve dörtgen formlu, düz damlı sivil yapılar göze çarpmakta olup aşağıda yer alan Parsiyan Zaviyesi ise dörtgen formlu bir duvarla çevrelenmiş içerisine biri büyük diğeri daha küçük boyutlu, geometrik süslemeli, soğanvari kubbeli iki yapı yerleştirilmiştir. Minyatürde sarı, yeşil ve mavi tonları yoğun olarak kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Genel itibariyle dikdörtgen bir form sergilediği görülen kalenin sol yan sur duvarı dışa doğru iki yandan dışbükey şekilde çıkıntı yapmaktadır (Resim 66). Ön ve yan sur duvarları dış, arka sur duvarı ise iç cepheden betimlenmiş olup, yan sur duvarları üzerinde geniş açıklıklar yer almaktadır (Çizim 55). Barbatalarla kuşatılan kalenin ön sur duvarı üzerinde iki kapısı, duvarlar ve burçlar üzerinde ise oldukça küçük, dörtgen formlu pencere açıklıkları bulunmaktadır. Hemen sur duvarlarının iç kısımlarına ağaçlar yerleştirilerek güvenlik artırılmaya çalışılmıştır.

[295] https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebher
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 14:51.
[296] Ebher; Osmanlı hâkimiyeti sırasında, nefs, kasaba ve nahiye statülerine sahip olmuş, İran'ın Hemedan vilayetine bağlı bir şehirdir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.153.)
[297] https://tr.wikipedia.org/wiki/Parsiyan
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati:14: 53.

Resim 66. Ebher Kalesi (Yurdaydın'dan)

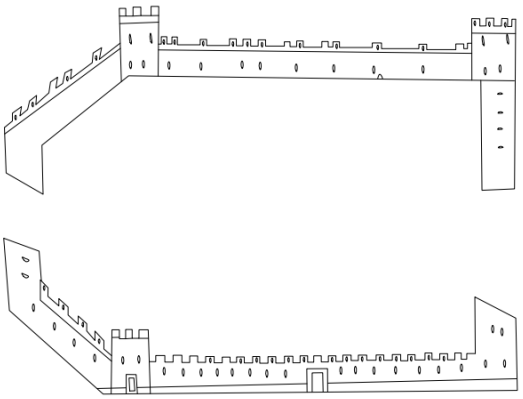

Çizim 55. Ebher Kalesi'nin Çizimi

3.23. Dergezin Kalesi

Resim 67. Dergezin Kasabası (üstte) Sazin Köyü (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

38a varak numaralı minyatürde üstte Hemedan eyaletine bağlı bir bölge olan Dergezin[298] kasabası hemen aşağısında ise Sazin Köyü yer almaktadır (Resim 67). İkisi Dergezin kasabası içinden geçmek üzere toplam dört nehir ile minyatür dörde bölünmüştür. Dergezin kasabasında kale içerisinde kalan bölümde önde minareleriyle betimlenen iki dini yapının arka kısmında ise geometrik süslemeleri ve konik örtüleriyle dikkat çeken mimari yapılar da yer almaktadır. Ayrıca yapılar üzerindeki zencirek tarzı süslemeler de hareketliliği artırmaktadır. Kalan diğer yapılar ise tek tip denilebilecek dörtgen, düz damlı sivil yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Minyatürün zeminini nehirlerin yanı sıra çiçek açmış ağaçlar, bodur bitkiler ve sayfanın sağ alt köşesinde yer alan kıvrımlı dağlar doldurmaktadır. Sarı, yeşil ve mavi tonların hâkim olduğu kompozisyonda kale duvarlarında gri tonların da kullanıldığı görülmektedir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dikdörtgen bir forma sahip olduğu görülen sur duvarları sol yanda dışa doğru dışbükey şekilde çıkıntı yapmaktadır (Resim 68). Barbatalarla donatılan kale, ön sur duvarı üzerinde yer alan 3, arka sur duvarı üzerinde yer alan 2 kapıyla dışarı açılmaktadır (Çizim 56). Ön ve yan duvarlar dış cepheden, arka duvar ise iç cepheden resmedilmiş, yan duvarlar üzerine geniş açıklıklar yerleştirilmiştir. Duvarlar ve burçlar üzerine daire ve dörtgen formlu pencereler açılırken, hemen sur içerisine Ebher kalesinde olduğu gibi ağaçlar konumlandırılarak güvenlik üst seviyeye çıkarılmaya çalışılmıştır.

[298]Dergezin (Dergüzin); Osmanlı döneminde, İran'ın Hemedan Vilayetinin kuzeydoğusunda yer alan bir nahiyedir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.140.)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Dergezin Kalesi hakkında şu ayrıntılara yer vermektedir;

... İlk olarak Yezdicerd Şah tarafından yaptırılmıştır. Bu kaleye Dergizin denmesi, kale kapısı gibi kapalı ve muhafazalı bir yerde olmasındandır. Acem Irak'ında, Dergizin boğazının doğusunda, Hemedan ovasına bakan bir vadide alçak bir tepe üzerine beşgen şeklinde yapılmış kâgir ve sağlam bir kaledir ki Hersenk mermeri, Isfahan davulu ve Bağdat Kûs'u kadar vardır. Amma bu kale Hemedan'dan küçük olup çevresi beşbin adımdır ve kırkbeş kulesi vardır. Kapı adedi üçtür. Hemedan kapısı, Bağdadkapı ve Musul kapısı. Etrafında hendek ve câmileri vardır...[299]

Kalenin orijinali ile ilgili verilen bu bilgilerden yola çıkılarak minyatürle bir karşılaştırma yapıldığında oldukça dikkat çeken benzerliklere rastlanmaktadır. Kalenin minyatür üzerine de beşgen formlu olarak yansıtılması ve taş malzeme vurgusu hemen göze çarpmaktadır. Ancak kapı ve burç sayıları, orijinal kalede hendek olması da belirgin farklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

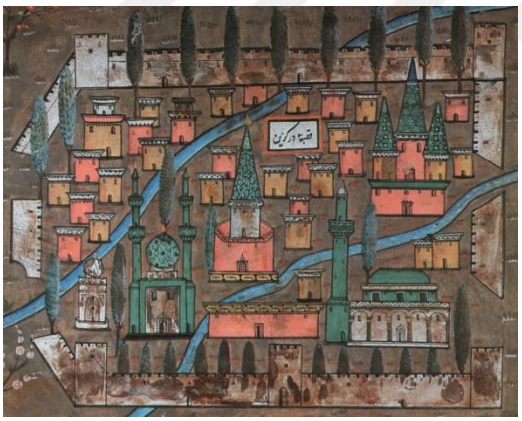

Resim 68. Dergezin Kalesi (Yurdaydın'dan)

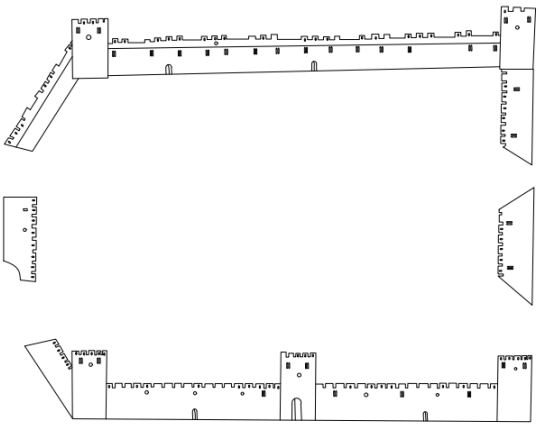

Çizim 56. Dergezin Kalesi'nin Çizimi

[299]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: III-IV, ss.686-687.

3.24. Hemedan Kalesi

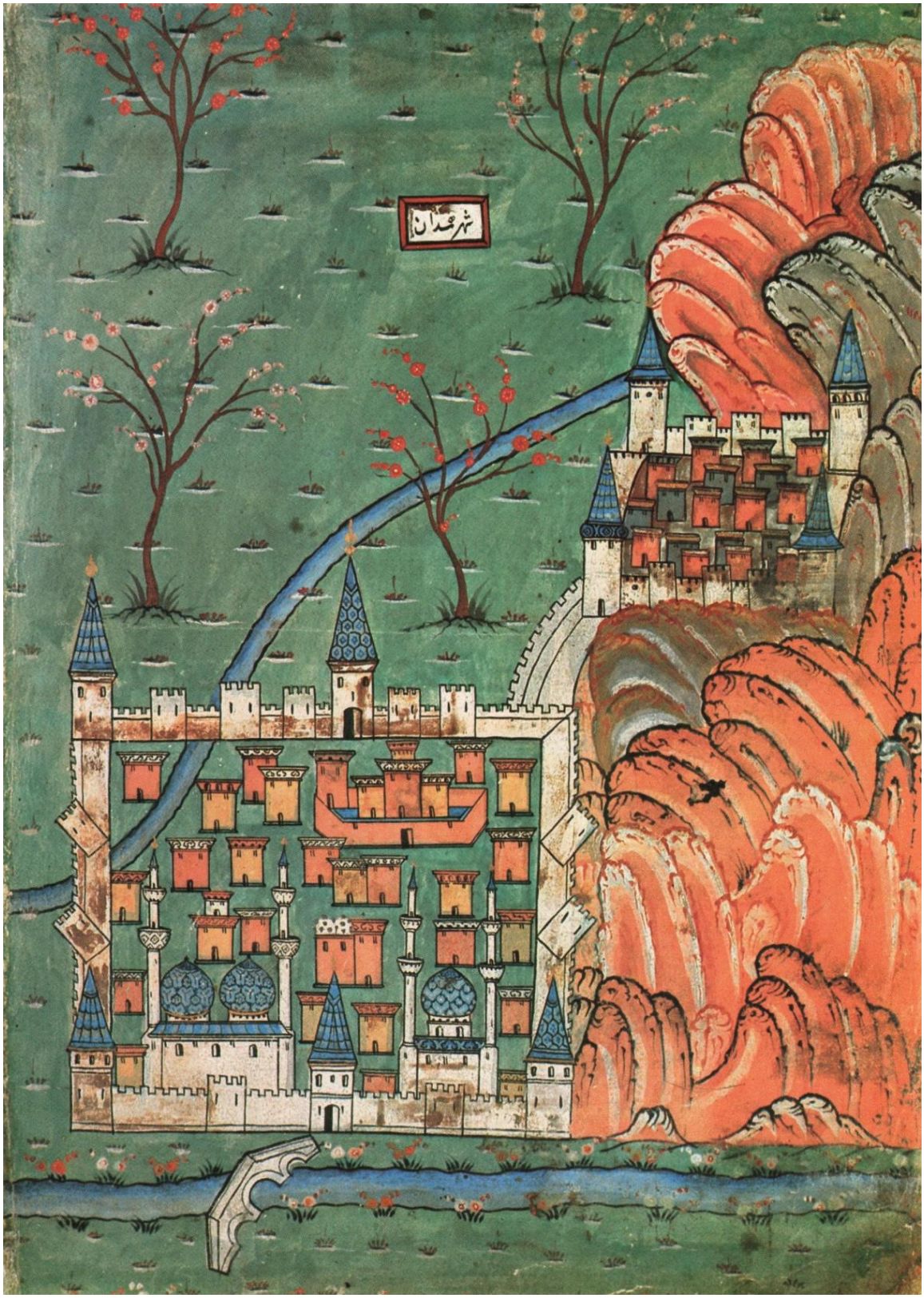

Resim 69. Hemedan (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

38b varak numaralı sayfada yer alan dikey eksende düzenlenmiş minyatürde tam sayfa olarak Hemedan şehri resmedilmiştir (Resim 69). Sayfanın sağ yanını oldukça hareketli kıvrımlarla ifade edilen sarı ve kahve tonlarıyla renklendirilmiş dağlar kaplamaktadır. İki aşamalı olarak betimlenen Hemedan Kalesi'nin dağların üzerine yerleştirilmiş olan yukarı kalesi daha küçük ebatlı olarak ele alınmış, hemen dağların yanında yer alan aşağı kale ise daha büyük ebatlı ve daha gösterişli olarak işlenmiştir (Resim 70). Aşağı kale içerisinde minareleriyle diğer yapılardan ayrılan iki büyük cami ve bunlara eşlik eden düz damlı, süslü alınlıklara sahip sivil yapılar yer almaktadır. Cami kubbeleri soğanvari biçimde, turkuaz renkte, geometrik süslemeli olarak yansıtılmış, bu düzenlemeyle kubbelerin çini malzemesi vurgulanmaya çalışılmıştır. Yukarıda yer alan küçük kale içerisinde ise yalnızca sivil yapılar göze çarpmaktadır. Minyatür zeminini üst kısımda bodur otlar ve yeni çiçek açmış ağaçlar, alt kısımda ise yine bodur çiçekler doldurmakta olup, bu bitkilere dağ eteklerinden çıkarak şehrin kısmen içerisinden geçen ve şehrin dışında aşağıda kalan üzerinde bir köprü bulunan suyolları eşlik etmektedir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde Hemedan Kalesi; iki ayrı kaleyle temsil edilmekte olup her iki kale de dörtgen formlu olarak tasarlanmıştır (Çizim 57). İki kale dağ üzerinden ilerleyen barbatalı bir geçitle birbirine bağlanmaktadır. Her iki kalede barbatalarla kuşatılmış olup genel hatlarıyla benzer tarzda yapılmışlardır.

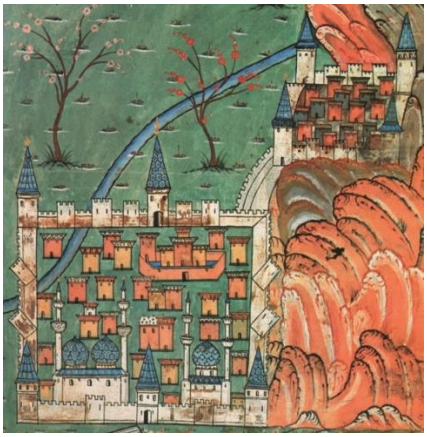

Resim 70. Hemedan Kalesi (Yurdaydın'dan)

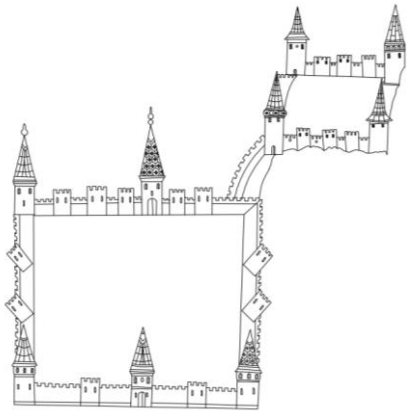

Çizim 57. Hemedan Kalesi'nin Çizimi

Aşağıda yer alan büyük kale 11 burç ve 5 kuleyle desteklenmekte olup kalenin ön sur duvarı dış, diğer duvarları iç cepheden olacak şekilde resmedilmiştir (Resim 71). Yan duvarlarda yer alan burçlar hafif yana yatık olarak çizilerek perspektif oluşturmaya çalışılmıştır. Ön sur duvarı üzerinde bir, arka duvar üzerinde bir adet olmak üzere toplam 2 kapısı bulunan kalenin kuleleri oldukça gösterişli sivri, konik tarzda, cami kubbeleriyle benzer şekilde turkuaz tonda, geometrik süslemeli olarak resmedilmiştir (Çizim 58).

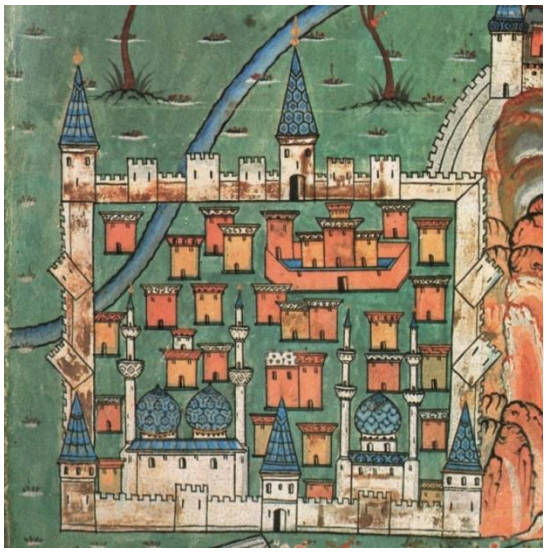

Resim 71. Aşağı Kale (Yurdaydın'dan)

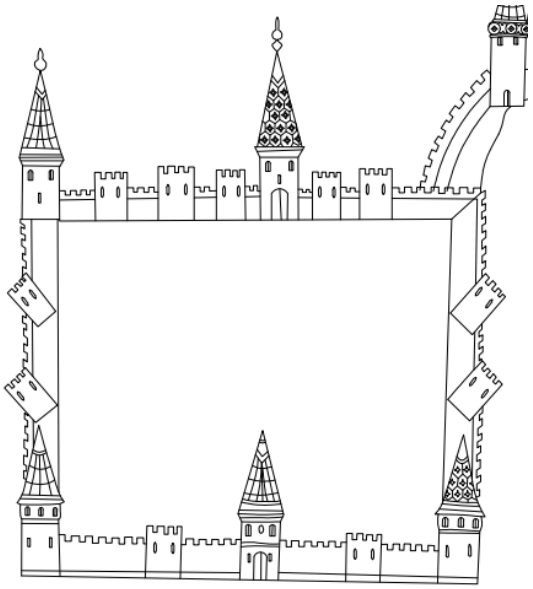

Çizim 58. Aşağı Kalenin Çizimi

Yukarıdaki kale ise dörtgen formunun yanı sıra belli bir açı doğrultusunda hafif eğik olarak yapılmış, perspektif, kalenin bütününe uygulanmaya çalışılmıştır (Resim 72). 6 burç ve köşelerde yer alan 4 kule ile donatılan kalenin, kuleler üzerinde yer alan 2 girişi olduğu görülmektedir (Çizim 59). Kuleler yine aşağı kalede yer alan kulelere benzer olarak yapılmış ancak burada süslemeye daha az yer verilmiştir.

Hem aşağı hem yukarı kalede burç ve kulelerin üzerinde dörtgen formlu pencere açıklıkları görülmektedir.

Resim 72. Yukarı Kale (Yurdaydın'dan)

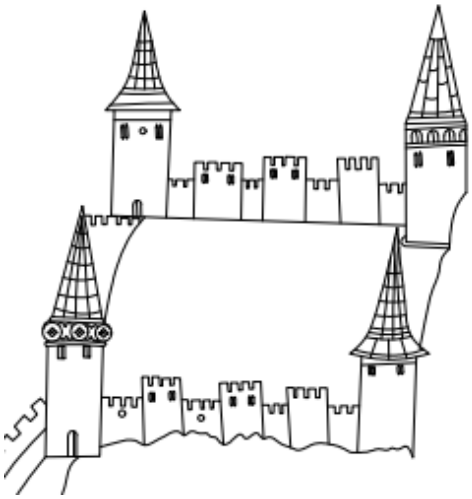

Çizim 59. Yukarı Kalenin Çizimi

Hemedan şehri, MÖ 7. yüzyılda Medler tarafından başkent olarak kullanılmak üzere kurulmuş, kurulduğu dönemde oldukça büyük bir öneme sahip olmakla birlikte Sasaniler döneminde önemini yitirmiş ve sonrasında İslâm hâkimiyetine girmiştir[300]. 12. yüzyılda Selçuklular tarafından ele geçirilen Hemedan, Irak Selçuklularına uzun süre başkentlik yapmış, 12. yüzyılın sonlarına doğru Harzemşahların egemenliğine tabi olmuş, 13. yüzyılda ise Moğol tahribatına maruz kalmış ve İlhanlı topraklarına katılmıştır[301]. İlhanlılardan sonra Timurlu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi devletlerinin de yönetimi altında bulunan şehrin Osmanlılarla ilişkisinin başlaması ise Irakeyn Seferi esnasında olmuş, Osmanlı döneminde de pek çok kez el değiştiren kentin idaresi 18. yüzyılda İran'a bırakılmıştır[302].

İlk inşa edildiğinde iç içe yedi sur ile korunan[303] Hemedan, sonrasında üç köşeli, 3000 metreden fazla bir uzunluğa sahip, oldukça büyük taşlarla inşa edilmiş, 70 kuleli, Kum, Bîsütûn, Dergüzîn ve Bağdat adı verilen dört kapısı bulunan bir kaleyle tahkim edilmiştir[304] (Resim 73-74). 2000 kadar oda ve çok sayıda topu bünyesinde barındıran bir kale içerisinde yer alan şehir, tarihi ve kültürel yapılaşma açısından da oldukça zengindir[305].

---

[300]Tahsin Yazıcı, ''Hemedan'', **TDVİA**, Cilt:17, s.183.
[301]Yazıcı, ''Hemedan'', Cilt:17, s.184.
[302]Yazıcı, ''Hemedan'', Cilt:17, ss.184-185.
[303]Yazıcı, ''Hemedan'', Cilt:17, s.183.
[304]Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt:10, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s.334.
[305]Öztuna, **age.**, Cilt:10, s.334.

Resim 73. Hemedan Kalesi[306]

Resim 74. Hemedan Kalesi[307]

[306] https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/hamedan-castle?lng=en
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 16:03.
[307] https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/hamedan-castle?lng=en
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 16:04.

Minyatüre bakıldığında Şehr-i Hemedan başlığı altında iki adet kale resmedilmiş, yukarıda yer alan kale ya iç kale olarak sonradan inşa edilmiş veyahut Hemedan'a yakın başka bir bölgenin kalesi olarak verilmiş olmalıdır. Kaleler orijinalleriyle hem form hem de burç, kule ve kapı sayısı bakımından bağdaşmamakta, yalnızca inşa malzemesi ile bütünlük göstermektedir. Matrakçı Nasuh'un sembolik çizim anlayışı mevzubahis minyatürde yoğun olarak uygulanmıştır.

3.25. Dinever Kalesi

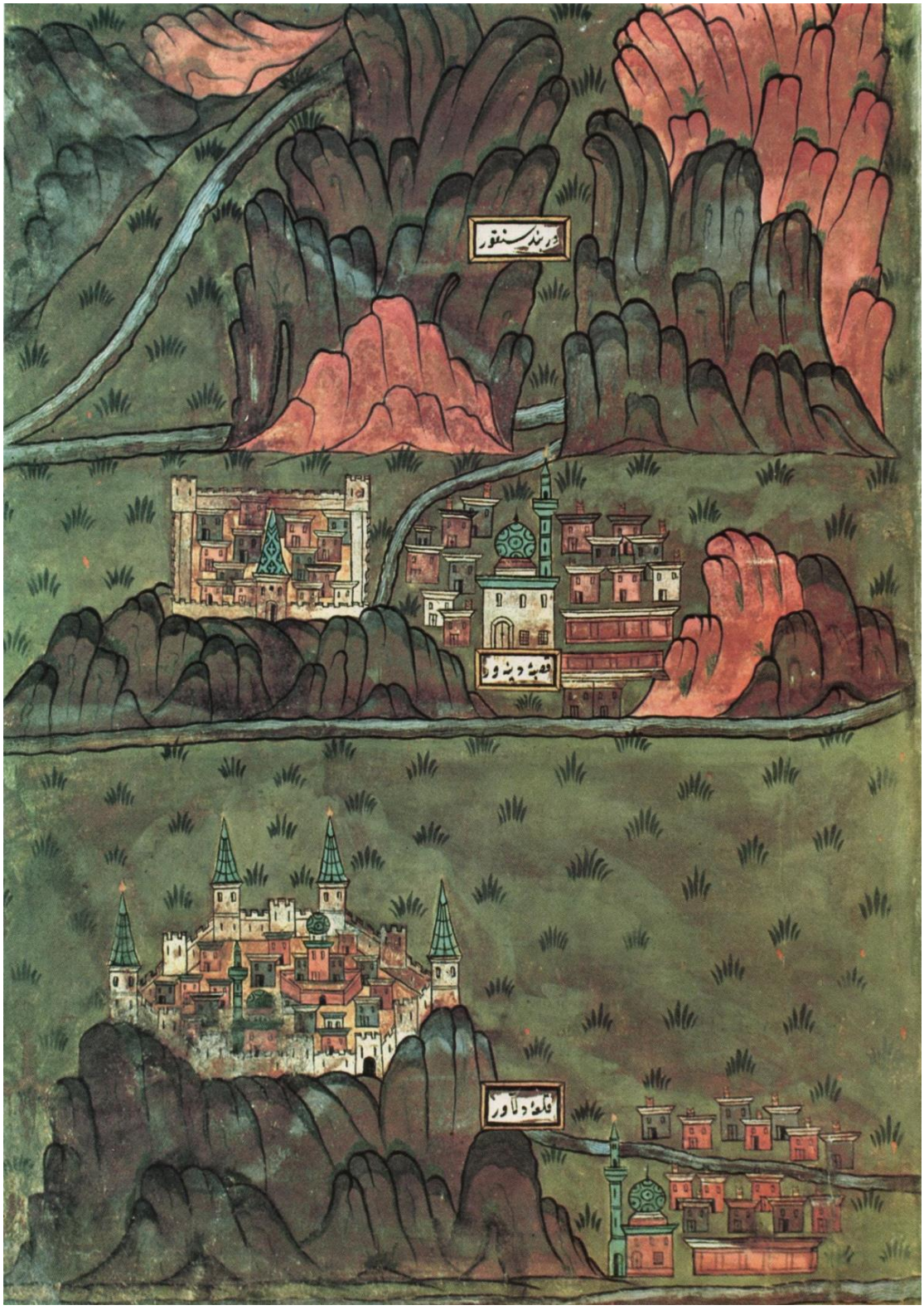

Resim 75. Sunkur Geçidi (üstte), Dinever Kasabası (ortada) ve Dilaver Kalesi (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

41a varak numaralı minyatürde, metinde zikredildiğine göre; en üstte Sunkur Geçidi, ortada Dinever[308] Kasabası, en altta ise Dilaver Kalesi yer almaktadır (Resim 75). En yukarıda yer alan Sunkur Geçidi olarak zikredilen kısımda hareketli kıvrımlarla verilmiş çok sayıda dağ ve tepeye yer verilmiş, sarı ve kahve tonlarında resmedilen dağların arasına çok sayıda nehir yerleştirilmiştir. Ortada ise yüksek bir tepe üzerinde kale içerisinde ve aşağıda kale dışında kalan mimari yapılarıyla Dinever Kasabası yer almaktadır. Kale içerisinde kalan mevkide düz damlı, arkalı-önlü konumlanmış sivil yapılar, tepenin aşağısında kalan kısımda ise diğer yapılardan hemen ayırt edilen soğanvari, geometrik süslemeli kubbeye ve minareye sahip bir cami ve diğer sivil yapılar görülmektedir. En aşağıda yine yüksek bir tepe üzerinde çokgen planlı Dilaver Kalesi, kale içerisinde camiler ve diğer yapılar, kale aşağısında kalan bölümde de yine soğanvari kubbeli, minareli bir cami ve diğer sivil yapılar yer almaktadır. Özellikle yeşil, sarı, kahve ve mavi tonlarının hâkim olduğu minyatürde zemini; bodur, ince yapraklı bitkiler doldurmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde dörtgen formlu olarak verilen Dinever Kalesi net olarak görülebilen 2 burç, bir kule ve barbatalarla kuşatılmıştır (Resim 76). Ön sur duvarı dış, diğer duvarları iç cepheden yansıtılan kale; öncesinde ele alınan kalelerden daha küçük boyutlu olarak betimlenmiş, burç ve kuleler üzerine pencere açıklıkları yerleştirilmiştir (Çizim 60). Kale üzerinde en dikkat çeken kısım olan ve ön sur duvarının ortasında yer alan kule; sivri, konik, şemse motifli üst örtüsü ve üzerinde yer alan giriş kapısı ile kaleye hareketlilik kazandırmaktadır.

Seyahatnamesi'nde Dinever Kalesi'ne de yer veren Evliya Çelebi; kalenin bir tepe üzerinde bâdem şeklinde, taştan yapılmış bir yapı olduğunu, hemen kalenin aşağısında beş yüz haneli bir kasabanın yer aldığını aktarmaktadır[309].

[308]Dinever (Dinver, Dinvar); Osmanlı döneminde İran'ın Kirmanşahan Vilayetine bağlı bir nahiyedir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.143.)
[309]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: III-IV, s.690.

Resim 76. Dinever Kalesi (Yurdaydın'dan)

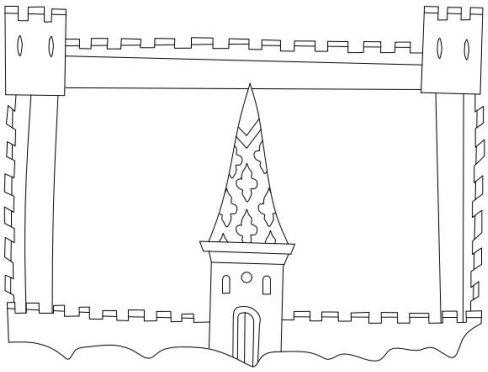

Çizim 60. Dinever Kalesi'nin Çizimi

3.26. Dilaver Kalesi

Resim 77. Dilaver Kalesi ve Diğer Mimari Yapılar (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

41a varak numaralı sayfada yer alan minyatürden Dinever Kalesi anlatılırken ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir[310] (Resim 77).

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Altıgen bir forma sahip olduğu görülen Dilaver Kalesi dört köşesine yerleştirilen 4 kule, yine köşelerde ve kenarlarda yer alan 8 burçla birlikte resmedilmiş olup sur duvarları barbatalarla kuşatılmıştır (Resim 78). Sivri konik üst örtüleri bulunan kuleler burçlara göre daha yüksekçe olup en üst kısımlarında da birer alem yer almaktadır. Yüksekçe bir tepe üzerinde konumlandırılan kale hem duvarlar hem de burç ve kuleler üzerinde yer alan dörtgen formlu çok sayıda pencere ve bir adet giriş kapısı ile dışarı açılmaktadır (Çizim 61).

[310]bk. s.151.

Resim 78. Dilaver Kalesi (Yurdaydın'dan)

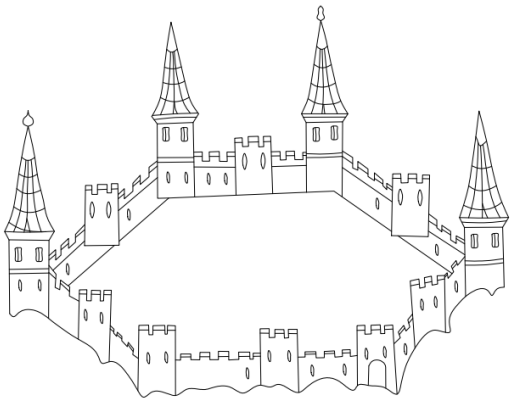

Çizim 61. Dilaver Kalesi'nin Çizimi

3.27. Şahin Kale

Resim 79. Derbendi Geçip Şems-i Alemdar (üstte) Gülhur Derbendini Geçip Oluk Yaylağı (ortada) Şahin Kalesinin Yakınında Hemrin Dağları (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

42a varak numaralı minyatürde en üst kısımda Şems-i Alemdar Türbesi, ortada Oluk Yaylağı, alt kısımda ise Şahin Kalesi görülmektedir (Resim 79). Ağaçların, suyollarının ve yüksek dağların yoğun olduğu kompozisyonda yukarda yer alan türbe; revaklı bir giriş, çokgen bir kasnak ve soğanvari, geometrik süslemeli kubbesiyle göze çarpmaktadır. En alt kısımda yer alan Şahin Kalesi ise üzerinde bulunduğu dağ etekleri boyunca uzanan sur duvarları ve dörtgen formlu, düz damlı sivil yapılarıyla birlikte verilmiştir (Resim 80). Sarı, turuncu, yeşil ve mavi tonlarla renklendirilen minyatür genel itibariyle yalın bir görünüm sergilemektedir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Planı net olarak algılanamayan Şahin Kalesi, yüksek bir tepe üzerinde konumlanmış olup surların bir kısmı dağ eteklerinden aşağı iner şekilde gösterilmiştir (Çizim 62). 10 adet burç ve barbatalarla kuşatılan sur duvarları, biri yukarda diğeri ise aşağıda bulunan 2 kapı, burç ve duvarlar üzerinde yer alan dörtgen formlu çok sayıda pencere ile dışarı açılmaktadır.

Resim 80. Şahin Kale (Yurdaydın'dan)

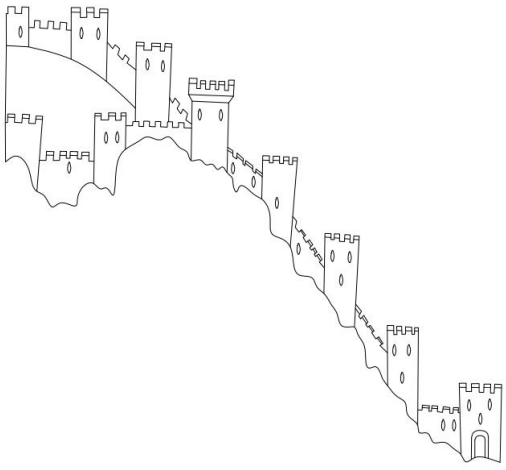

Çizim 62. Şahin Kale'nin Çizimi

3.28. Yeni İmam Suyu Kalesi

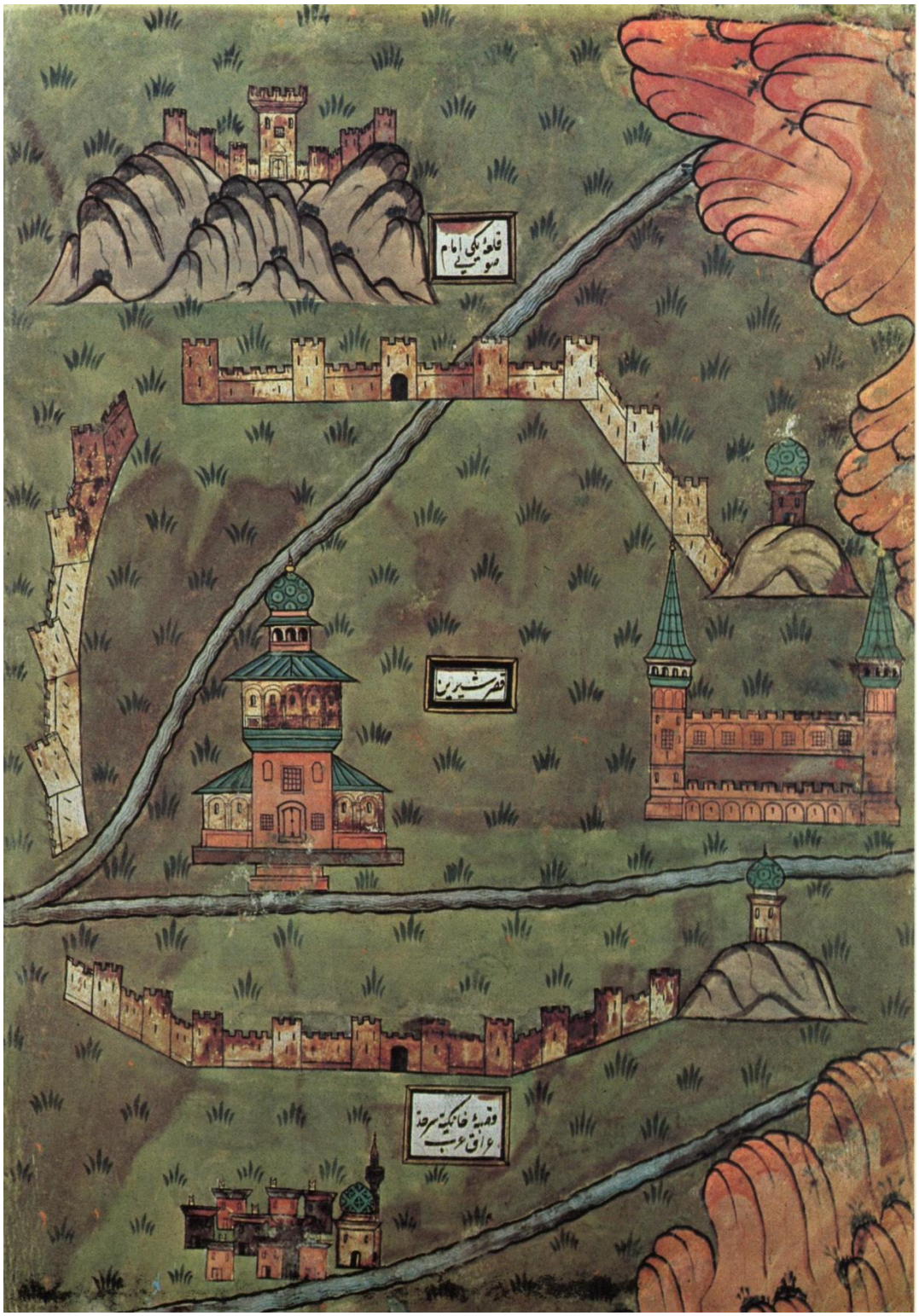

Resim 81. Yeni İmam Suyu Kalesi (üstte) Kasr-ı Şirin (ortada) Hanekiyye Kasabası ve Arap Irak'ı Sınırı (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

42b varak numaralı sayfada bulunan minyatürde üç aşamalı bir düzenlemeye gidilmiş, üstte yer alan kısma, tepeler ardından görülen Yeni İmam Suyu Kalesi, ortaya, oldukça geniş bir alana yayılmış biçimde sur içerisinde İran'ın Kirmanşah eyaletine bağlı bir şehir[311] olan Kasr-ı Şirin, en alta ise Hanekiyye Kasabası yerleştirilmiştir (Resim 81). Kompozisyonun sağ üst ve alt köşelerinde hareketli kıvrımlara sahip dağlar yer alırken ortada Kasr-ı Şirin kenti surları içinde, hemen önünden bir suyolu geçen, oldukça büyük ve ihtişamlı olarak işlenmiş, girişi üzerinde yüksekçe bir kulesi bulunan bir köşk bulunmaktadır. Hemen bu köşkün sağında ise sivri konik külahlarla örtülü iki kuleye sahip dikdörtgen planlı bir yapı daha yer almakta, bu yapının alt ve üstünde küçük birer tepecik üzerinde oldukça minimal olarak betimlenmiş türbeler görülmektedir. En altta bulunan, metin içerisinde Hanekiyye Kasabası olarak zikredilen bölge ise soğanvari bir kubbe ve minareye sahip küçük bir cami ve dörtgen formlu, düz damlı evlerle kâğıt üzerine yansıtılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Belli bir forma sahip olmayan yalnızca üç cepheli bir sur duvarı ile betimlenen kalenin orta sur duvarının ortasında diğerlerinden daha büyük ve ihtişamlı olarak yapılmış bir burç ve buna eşlik eden 6 burçla birlikte toplam 7 burç bulunmaktadır (Resim 82, Çizim 63). Barbatalarla tahkim edilen kale büyük burcun üzerinde yer alan bir kapı ve duvarlar üzerinde yer alan pencerelerle dışarıya açılmaktadır.

Resim 82. Yeni İmam Suyu Kalesi (Yurdaydın'dan)

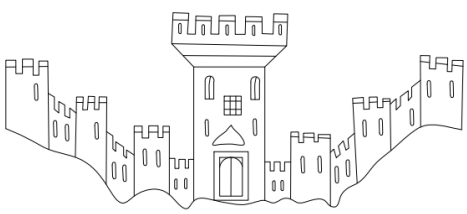

Çizim 63. Yeni İmam Suyu Kalesi'nin Çizimi

[311] https://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr_%C5%9Eirin
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 15:30.

3.29. Kasr-ı Şirin'i Çevreleyen Surlar

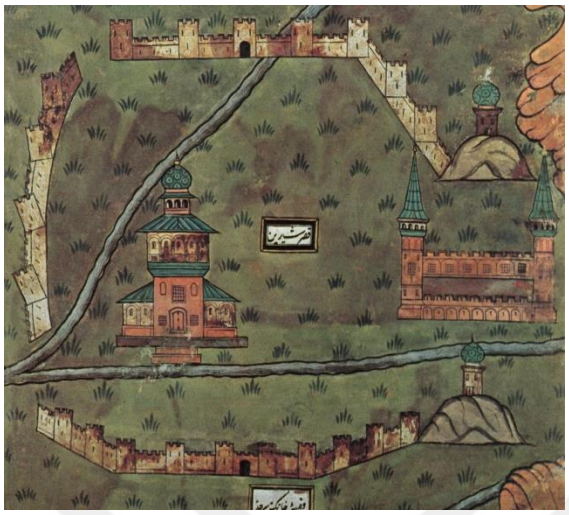

Resim 83. Kasr-ı Şirin Surları (Yurdaydın'dan)

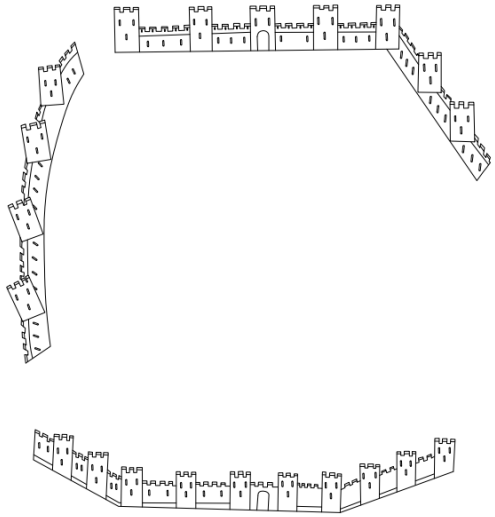

Çizim 64. Kasr-ı Şirin Surların Çizimi

Minyatürün Genel Tanımı

42b varak numaralı sayfada yer alan minyatürden Yeni İmam Suyu Kalesi anlatılırken ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir[312].

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Sur duvarları arasında yer alan boşluklardan ötürü planı hakkında net bir yargıya varılamayan Kasr-ı Şirin[313] Kalesinin genel tanımlamayla çokgen bir forma sahip olduğu söylenebilir (Resim 83). En önde yer alanı dış cepheden, diğerleri iç cepheden olacak şekilde betimlenen sur duvarları üzerinde toplam 21 adet burç ve 2 adet kapı açıklığı yer almakta olup barbatalarla kuşatılan duvarlar ve burçlar üzerine dörtgen formlu çok sayıda pencere açıklığı yerleştirilmiştir (Çizim 64).

[312]bk. s.158.

[313]Kasr-ı Şirin; Osmanlı hâkimiyeti sırasında, önce İran'ın Bağdat, sonrasında Şehr-i Zol Vilayetine bağlanmış bir sancak olarak kaynaklarda zikredilmektedir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.262; Ayrıca bk. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Yayın No: 26, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, s.434.)

3.30. Bağdat Kalesi

Resim 84. Bağdat (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

47b varak numaralı minyatürde dörtgen surlar içerisinde, ihtişamını ortaya koyan dini yapıları ve daha küçük boyutlu konutlarıyla birlikte Bağdat şehri yer almaktadır (Resim 84). Açık sarı, gri, yeşil ve mavi tonlarının kullanıldığı, yatay eksende düzenlenen minyatürde öndeki sur duvarına bitişik olarak konumlanan nehir (büyük ihtimalle Dicle Nehri) ve diğer sur duvarlarını kuşatan hendeklerle şehrin savunma kapasitesinin artırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Sur içindeki yapıların yanı sıra sur dışında da yapılaşmaya gidilmiş, şehir merkezinde yer alan önemli yapıların yanında şehrin dışına da büyük kompleksler yerleştirilmiştir. Burada da görkemli minare ve kubbeleriyle işlenen dini-ekonomik yapılar ile diğer mimari yapılar; doğa, hayvanlar ve bitki örtüsü içerisinde oldukça dinamik bir görünüm sergilemektedir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde görülen yatay dikdörtgen formlu dış kale üç yönden hendeklerle, kuşatılmıştır. Üzerinde net bir şekilde görülebilen 46 adet burç bulunan dış kale ana yönlerde yer alan 4 kapı ile dışarı açılmaktadır (Resim 85). Yanlarda yer alan hendekler ve öndeki sur duvarına bitişik olan nehir üzerinden geçişi kolaylaştırmak için buradaki giriş kapılarının önüne iner-kalkar köprüler yapıldığı görülmektedir. Diğer sur duvarlarının dış kısmında herhangi bir yapıya rastlanmazken ön sur duvarının dışında bazı mimari yapıların bulunduğu göze çarpmaktadır (Çizim 65).

Bahsedilen dış kalenin dışında ön sur duvarına sol alt köşeden bitişik olarak konumlanmış bir de iç kale yapısı bulunmaktadır. Tek sıra duvarla şehir merkezinden ayrılan bu kısım kendi içerisinde ayrı bir yapılaşmaya sahiptir.

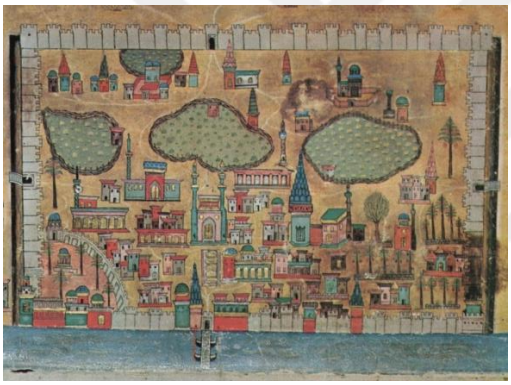

Resim 85. Bağdat Kalesi (Yurdaydın'dan)

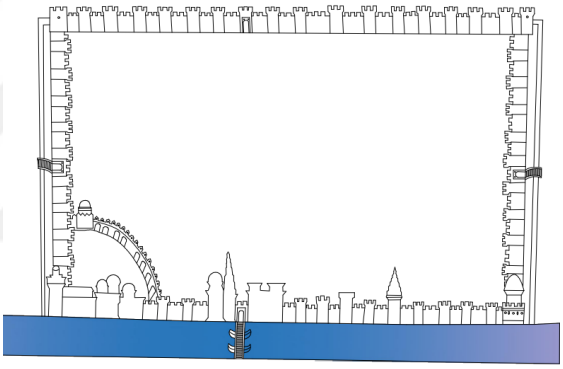

Çizim 65. Bağdat Kalesi'nin Çizimi

Sağlamlığı ve yerleşim planıyla büyük bir kaleyi andıran Bağdat kenti verimli bir ova üzerinde kurulmuştur[314]. 8. yüzyılda Abbasiler döneminde inşasına başlanan şehir daire biçiminde bir plana sahip olup iç içe sur duvarlarıyla çevrelenmiştir (Çizim 66, Resim 86). Sur dışında hendeklerle de kuşatılan kent çok sayıda burç ve kule ile güçlendirilmiştir[315]. Kentin Kûfe, Basra, Horasan ve Şam isimleriyle bilinen 4 tane dış kapısı mevcut olup[316] kapılar üzerine güvenliği artırmak ve şehri

[314]Abdülazîz ed-Dûrî, ''Bağdat'', **TDVİA**, Cilt:4, s.426.
[315]Büşra Güler, **Seyahatnamelerde Bağdat**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2018, s.16.
[316]Can, **age.**, s.85.

gözetleyebilmek için gözetleme kuleleri inşa edilmiş ve bu kulelerin arasına da 28 adet burç yerleştirilmiştir[317].

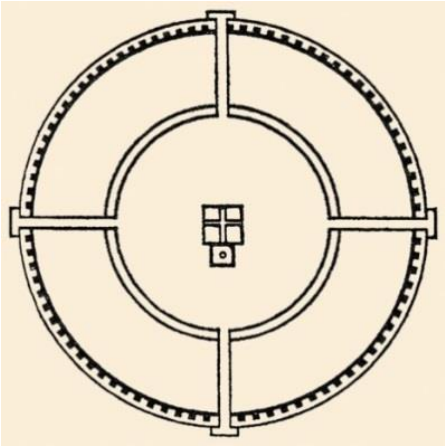

Çizim 66. Halife Mansur'un Çizdiği Bağdat Şehri Planı[319]

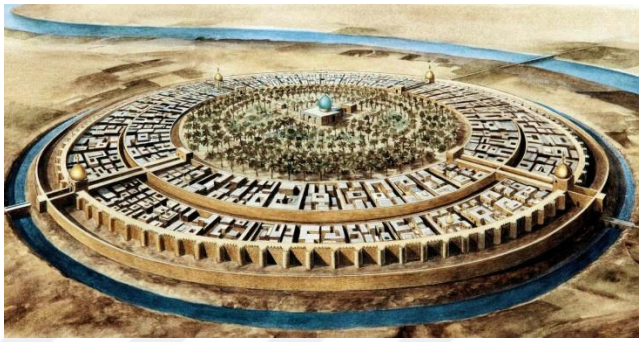

Resim 86. Bağdat Kentine Ait Bir Canlandırma[318]

Bağdat'ın doğusu ile batısı arasında Dicle nehri uzanmakta olup[320], şehir, merkezde birleşen dört ana yol ve surlara kadar uzanan küçük ara yollara ayrılmıştır[321]. Şehir gayet düzenli bir yol şebekesine sahipken zamanla düzensiz, dolambaçlı bir görünüme bürünmüştür. 16. yüzyılda kente eklenen iç kale yapısı da tarihi süreç içerisinde pek çok kez tamir edilmiştir (Çizim 67).

Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde Bağdat Kalesi hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermiştir;

... Bu kale Irak toprağının bir ovası içinde Dest-i Kıpçak Sahrası gibi bir Tıh vadisinde kurulmuş olup, Şattülarab'ın doğu tarafında ve sahilde, dörtgenden biraz uzunca, beyaz taş ve cilâlı tuğla, kireç ve horasanla yapılmış güzel ve sağlam bir kaledir ki, dünyada bir benzeri daha görülmemiştir. Dört tarafının birer konak uzağından bu kaleye bakılsa öyle heybetli ve sağlam görünür ki, gören düşmanların ödleri parça parça olur... Mil hesabı ile Bağdad kalesi yedi milden sekizyüz adım

[317]Güler, **agt.**, ss.16-17.
[318]https://arkeogezi.blogspot.com/2021/05/beytul-hikme-ya-da-bilgelik-evi.html
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 15:50.
[319]https://İslâmansiklopedisi.org.tr/abbasiler
Erişim Tarihi: 25.01.2021, Erişim Saati: 20:00.
[320]İbn Battuta, **age.**, Cilt:I, s.316.
[321]Güler, **agt.**, s.16.

fazladır… Amma hendeği o kadar derin değildir. Eni altmış zirâ' kadardır. Şattülarab taştığı takdirde, hendek ağzına kadar su ile dolar. Akkapı tarafı hendeği gayet geniş ve derindir. Kale duvarları tamamen rıhtım binadır ki, bu kale duvarlarının iç yüzü tamamen kemer şeklinde yapılmıştır… Bu kale duvarının tâ hendekten bedenlere varıncaya kadar yüksekliği altmış arşın kadardır. Bedenler üzerinde duvarının genişliği ise bazı yerde on zirâ', bazı yerde onbeş zira' kadardır ve hendeğinin iç yüzü kenarıyla küçük hisar duvarı gayet sağlam olduğundan, tüfek atmak için mazgal delikleri ile ve binlerce dirsekle süslenmiştir. Amma bu Bağdad kalesinin kıble tarafından Şattülarab kenarında olan duvarı önünde aslâ hendeği yoktur. Bütün kapı ve duvarlarını Şattülarab nehri döğüp, bazen Şattülarab taştığı vakit kale duvarlarına zarar verir… İç Bağdat Kalesi dış büyük surun doğusunda düz bir yerde, dörtgen şeklinde, taş ve tuğladan yapılmış güzel bir kaledir. Etrafında hendeği var. Kıble tarafında, şehir içine acılan bir kapısı var. Bir de Uğrunkapısı vardır ve daima kapalıdır…[322]

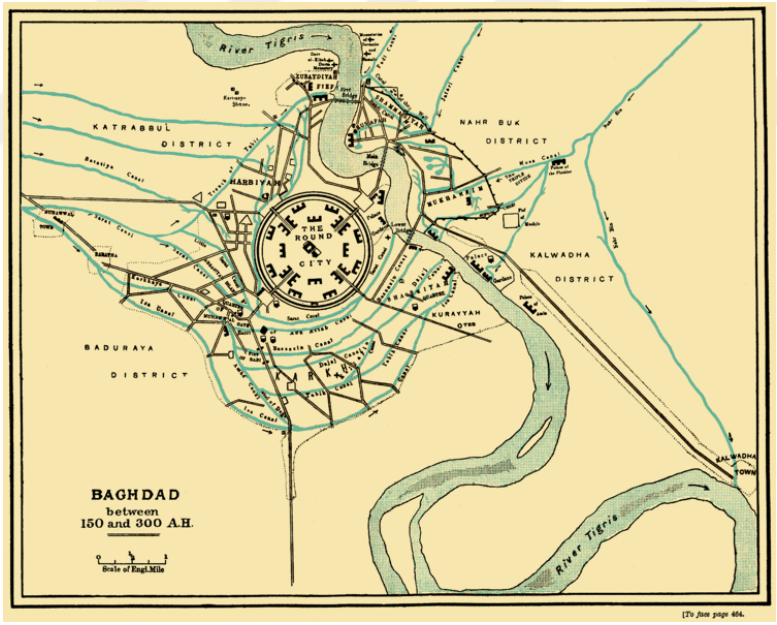

Çizim 67. MS 767-912 Yıllarına Ait Bağdat Şehir Planı[323]

[322]Evliya Çelebi, **age.**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: III-IV, ss.733-734-736.
[323]https://en.wikipedia.org/wiki/Baghdad#/media/File:Baghdad_150_to_300_AH.png Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 15:32.

Minyatüre bakıldığında ise gerçek planın yansıtılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Mimari form bir kenara bırakılırsa surların önünde yalnızca üç kenarda yer alan hendekler, kentin önündeki nehir (büyük olasılıkla Dicle Nehri), kalenin dört yönde yer alan kapıları ve çok sayıda burcu ile sonradan inşa edilen iç kale yapısı orijinal kaleyle oldukça benzer bir tarzda resmedilmiştir. Ayrıca kentin dışına taşan yapılar ve hendekler üzerinden geçişi sağlayan köprüler de bu gerçekliği desteklemektedir.

3.31. Kalacık

Resim 87. Kalacık (ortada) Beris Hanı (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

61b varak numaralı sayfanın yarısını yazı oluştururken diğer yarısını minyatür oluşturmaktadır (Resim 87). Hemen sayfanın ortasında üzerindeki ibareden Kalacık olduğu anlaşılan bir kale yapısı hemen bunun altında sol köşede İran'da bulunan Beris köyüne ait bir han, sağ köşede ise bitişik düzende verilmiş evler yer almaktadır. Oldukça büyük olarak işlenen mimari yapılar içerisinde perspektif gözetilerek betimlenen Beris Hanı; dörtgen planlı, tek girişli olup, ortasında yükselen kulevari bir yapı ve barbatalarla desteklenmiştir. Sarı, mavi ve gri tonların hâkim olduğu kompozisyonda, sivil yapılar öncekilerle çok benzer tarzda yapılmıştır. Belli bir mesafe kat ettikten sonra iki kola ayrılan bir nehir, kurumuş otlar ve bodur bitkilerle doğa unsurları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dairevi bir plana sahip olan Kalacık ortasındaki yüksek kuleyle dikkat çekmekte olup kulenin etrafı da ayrıca bir surla çevrelenmiştir (Resim 88). Herhangi bir burca sahip olmayan kalenin sur duvarları barbatalarla kuşatılmış bir giriş kapısı ile de dışarı açılmıştır (Çizim 68). Kulesi sivri, konik bir örtüyle örtülen kalenin anahtar deliği ve dörtgen formlu çok sayıda penceresi bulunmaktadır.

Resim 88. Kalacık (Yurdaydın'dan)

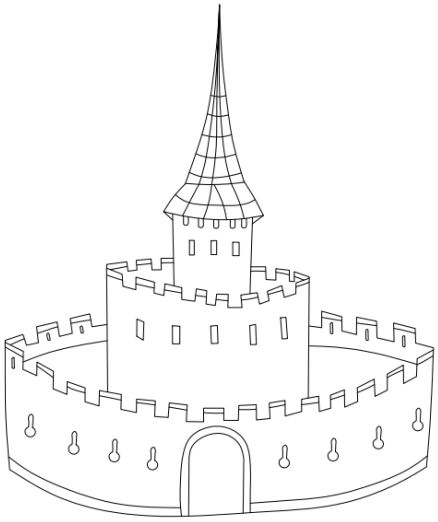

Çizim 68. Kalacık'ın Çizimi

3.32. Müseyyeb Kalesi

Resim 89. Müseyyeb Köyü (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

62a varak numaralı sayfada bulunan iki aşamalı olarak dikey bir eksende düzenlenen minyatürde Müseyyeb[324] Köyü bulunmaktadır (Resim 89). Üst kısımda diğer minyatürlerden farklı olarak oldukça büyük ve ayrıntılı olarak işlenen yapılarıyla Müseyyeb Köyü hemen altındaysa yine aynı özellikleri sergileyen Müseyyeb Kalesi ve içerisinde yapıları yer almaktadır. Oldukça düzenli ve bitişik bir düzende sıralanan düz damlı, dörtgen formlu sivil yapılar birer kapılı olarak ve çok çeşitli renklerle yansıtılmıştır. Üst kısımda sivil yapıların hemen üzerinde bir külliye olarak düzenlendiği anlaşılan kısımda; bir cami, caminin hemen altında revaklı bir bölüm, caminin sağ yanında mukarnaslı, sivri, konik örtülü dörtgen bir yapı, caminin sol yanında ise bir köşkü andıran hem ön hem yan cepheden perspektifli olarak verilen bir yapı, hemen bu köşkün yanında ise iki aşamalı, bir kısmı üç adet kubbe ve diğer kısmı sivri, konik bir külahla örtülmüş (büyük ihtimalle bir hamam) bir mimari yapı daha yer almaktadır. Yapılar içerisinde en büyük ve en görkemlisi olan caminin üzeri soğanvari üç kubbe ile örtülmüş, iki yanında yer alan minareleri ise çift şerefeli ve korkuluklu olarak tasarlanmıştır.

Hemen aşağıda ise köyün kale içerisinde kalan kısmı yüksek bir tepe üzerinde ayrıca betimlenmiş, yapılar burada da benzer şekilde ele alınmıştır. Görünümü itibariyle sivil yapılardan ayrılan sivri, konik kubbeli bir köşk yapısı göze çarpmaktadır.

Minyatürün zemini bodur ve yer yer kuru otlarla ve en aşağıda yarım olarak seçilen bir palmiye ağacıyla donatılmış olup, renk olarak çok çeşitli ve canlı renkler kullanılmıştır. Sarı, kırmızı, turuncu, mavi ve gri tonların yoğun olduğu minyatürde çizimlerin boyutuyla paralel olarak yapıların inşa malzemesi de kolayca seçilebilmektedir.

[324]Müseyyeb (Müseyyib); Osmanlı döneminde, Irak'ın önce Hille daha sonra Kerbela sancaklarına bağlanmış, nahiye ve kaza statülerini üstlenmiş bir yerleşim yeridir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.341)

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Müseyyeb Kalesi minyatürde dörtgen formlu, 11 burçlu ve barbatalarla kuşatılmış olarak betimlenmiştir (Resim 90). Ön sur duvarı dış cepheden, diğer duvarlar iç cepheden olacak şekilde çizilmiş, duvarlar belli bir açı çerçevesinde eğik çizilerek belirgin bir perspektif oluşturulmuş ayrıca kale burçları üzerine anahtar deliği şeklinde pencere açıklıkları yerleştirilmiştir (Çizim 69). Kale net olarak izlenebilen 5 kapıya sahip olup, renginden anlaşıldığı üzere de taş malzemeyle inşa edilmiştir.

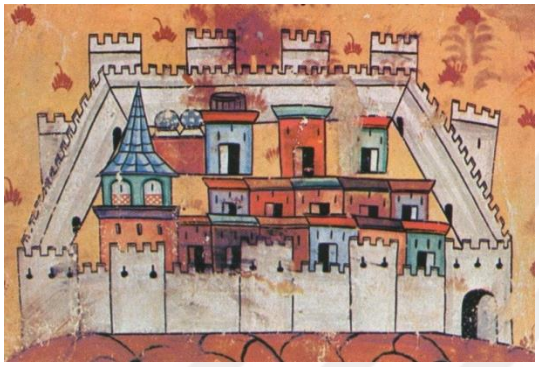

Resim 90. Müseyyeb Kalesi (Yurdaydın'dan)

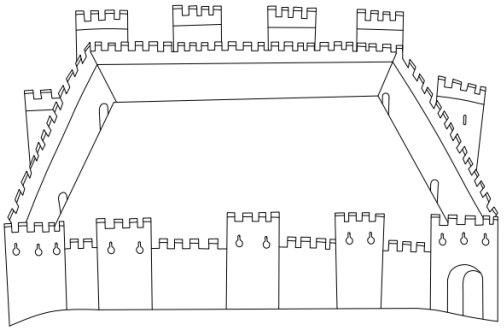

Çizim 69. Müseyyeb Kalesi'nin Çizimi

3.33. Enhare Kalesi

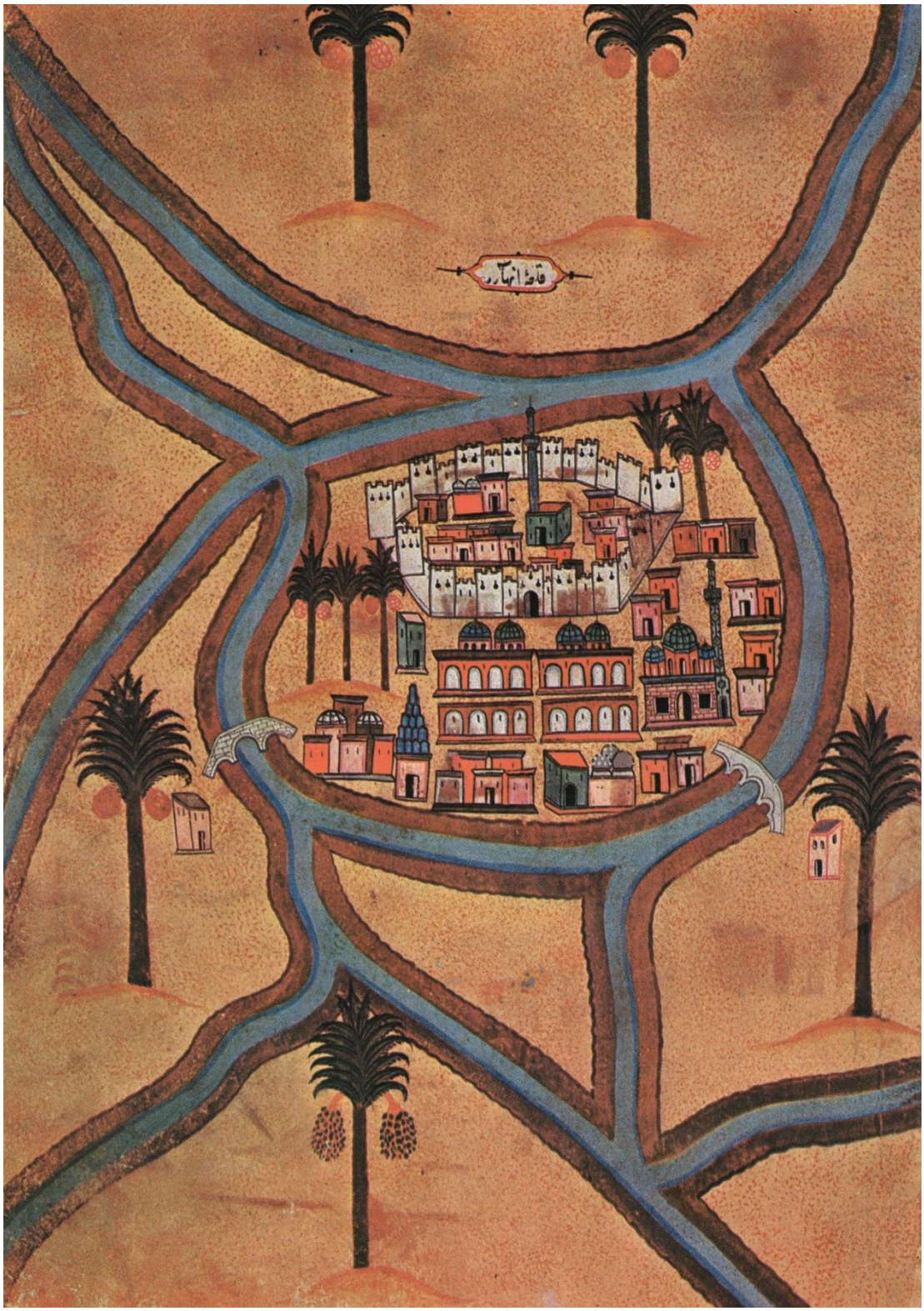

Resim 91. Enhare (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

67a varak numaralı minyatürde merkezde hem kale içinde hem kale dışında yer alan yerleşmeleriyle Enhare kenti yer almaktadır (Resim 91). Çevresinde çok sayıda su kaynağı olduğu görülen kentin etrafı, üzerinde köprüler bulunan bir su kaynağıyla boydan boya kuşatılmıştır. Kale içerisinde kalan bölümde belirgin olarak izlenebilen minaresiyle birlikte bir cami ve dörtgen formlu, düz damlı sivil yapılar yer almaktadır. Kale dışındaki yerleşim bölgesinde ise benzer tarzda yapılmış sivil yapıların yanında geometrik süslemeli bir minareye sahip üç kubbeli bir cami, yine kubbeli ve revaklı, farklı işlevli mimari yapılar bulunmaktadır. Yeşil, mavi, sarı ve gri tonlarının hâkim olduğu minyatürde doğa unsuru olarak palmiye tipi ağaçların kullanılması kentin sıcak bir iklim bölgesinde yer aldığını kanıtlar niteliktedir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Altıgen bir plan sergileyen Enhare Kalesi barbatalarla kuşatılmış ve 15 burçlu olarak kâğıt üzerine aktarılmıştır (Resim 92). Ön cephede yer alan bir adet kapıyla dışarı açılan kalenin burçları üzerinde anahtar deliği formunda, sur duvarları üzerinde ise dörtgen formda pencereler bulunmaktadır (Çizim 70). Gri bir tonla renklendirilen kale sade bir görünüme sahiptir.

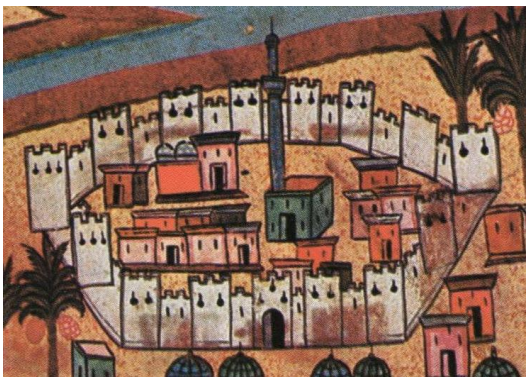

Resim 92. Enhare Kalesi (Yurdaydın'dan)

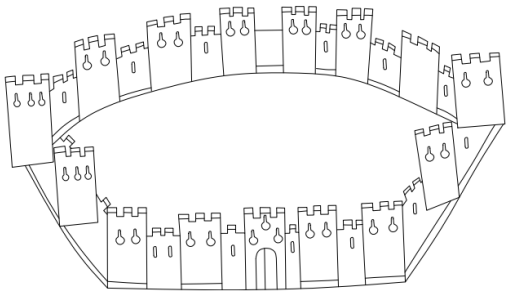

Çizim 70. Enhare Kalesi'nin Çizimi

3.34. Hille Kalesi

Resim 93. Hille (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

67b ve 68a varak numaralı sayfalarda karşılıklı olarak yer alan yatay eksende düzenlenmiş ve birbirini tamamladığı anlaşılan minyatürlerde Hille[325] şehri betimlenmiştir (Resim 93). Sayfalarda oldukça geniş bir yer tutan kentin etrafı çok yüksek olmayan tepeler, çok sayıda palmiye ağacı ve bodur bitkilerle kuşatılmıştır. 67b numaralı (sağda yer alan) sayfada, üzerindeki yazıda belirtildiğine göre şehrin korunmuş esas kısmı (Mahruse-i Hille), 68a numaralı sayfada ise yine yazıdan anlaşıldığına göre kente sonradan eklenen, kenti tamamlayan kısım (Tetimme-i Hille) yer almaktadır. Şehrin bu iki kısmını tam ortadan bir su kaynağı (büyük

[325]Hille (El-Hille, Hillah); Osmanlı devletinin egemenliği sırasında Irak'ın Bağdat Vilayetine bağlı olarak nefs, nahiye, kaza ve sancak statülerini üstlenmiş önemli bir kenttir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.209; Tahir Sezen, **age.**, Yayın No: 26, s.350.)

ihtimalle Fırat Nehri[326]) bölmekte, nehir üzerinde iki bölge arasında geçişi sağlamak için yapılmış ahşap bir köprü (iner-kalkar?) bulunmaktadır.

Perspektif açıyı sağlamak için hafif bir eğiklikle verilen kent surları içerisinde oldukça gösterişli, farklı formlarda yapılmış mimari yapılar yer almaktadır. Dörtgen formlu, düz damlı sivil yapıların yanında çokgen planlı, soğanvari kubbeli yapılara da oldukça fazla yer verilmiştir. Ayrıca sivri, konik formlu ve mukarnaslı üst örtülere de sıklıkla rastlanmaktadır. Yapıların üst örtüleri genel olarak mavi tonlarla renklendirilmiş, üzerlerine şemse ve geometrik motifler işlenerek hareketlilik kazandırılmış, aynı şekilde minareler de benzer motiflerle süslenerek şehir siluetine canlılık katılmıştır. Oldukça geniş bir renk yelpazesine sahip olan minyatürlerde sarı, turuncu, kırmızı, yeşil, gri, kahve ve mavi tonları ön plana çıkmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

İki sayfa bir bütün olarak algılandığında dörtgen bir forma sahip olduğu görülen Hille Kalesi; baştanbaşa 39 burç ve barbatalarla kuşatılmış olup Mahruse-i Hille tarafında 3, Tetimme-i Hille tarafında 3 adet olmak üzere toplam 6 kapılı olarak resmedilmiştir (Resim 94-95). Kalenin ön sur duvarı dış cepheden, diğerleri iç cepheden olacak şekilde, yan duvarlar üzerinde yer alan burçlar ise perspektif kaygısına bağlı olarak hafif yana yatık olarak betimlenmiş, duvarlar ve burçlar üzerine dörtgen ve anahtar deliği formunda pencereler açılmıştır (Çizim 71-72). Diğer minyatürlerde işlenen kalelere nazaran mazgalları oldukça belirgin olarak yapılan kalede gri renkten ötürü taş malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[326] https://tr.wikipedia.org/wiki/El-Hille
Erişim Tarihi: 17.12.2021, Erişim Saati: 14:51.

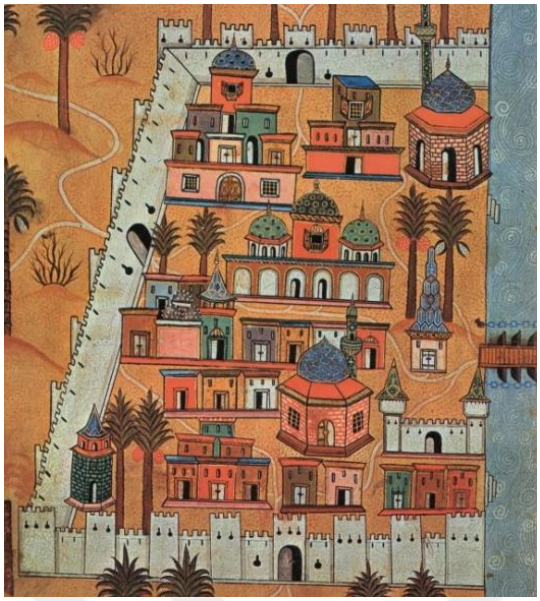

Resim 94. Hille Kalesi (68a) (Yurdaydın'dan)

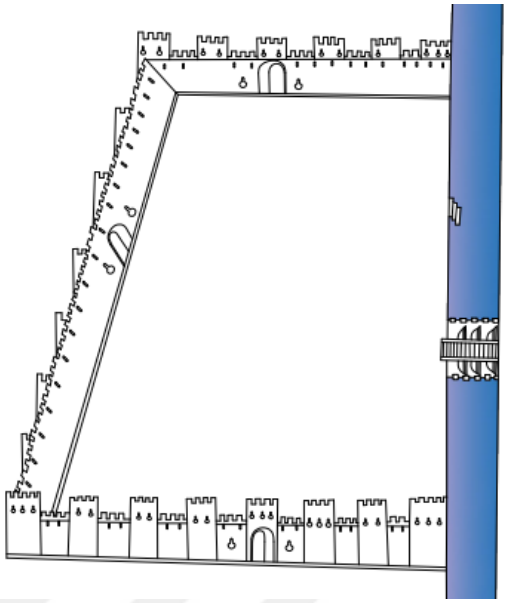

Çizim 71. Hille Kalesi'nin (68a) Çizimi

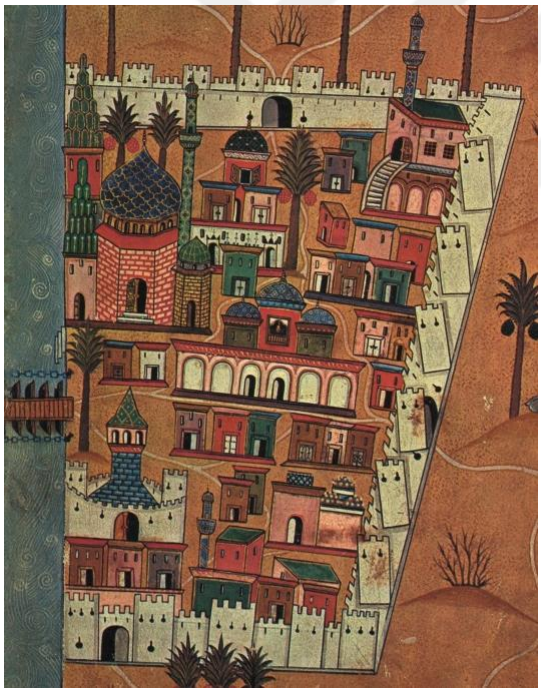

Resim 95. Hille Kalesi (67b) (Yurdaydın'dan)

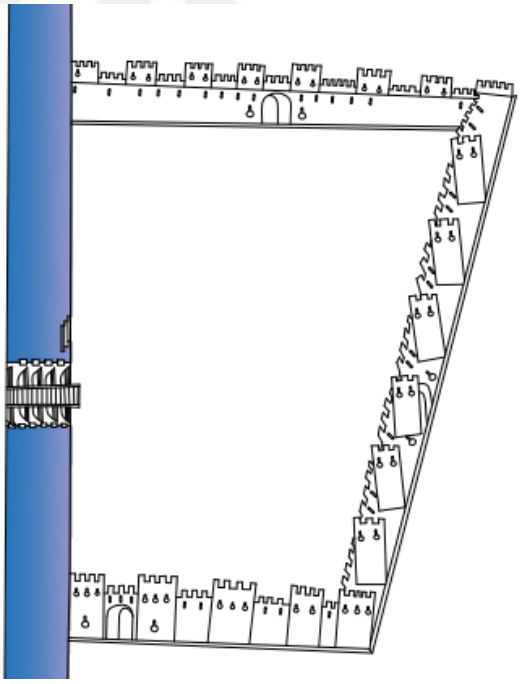

Çizim 72. Hille Kalesi'nin (67b) Çizimi

3.35. Berrani Kalesi

Resim 96. Berrani (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

69a varak numaralı minyatürde kale içerisinde Berrani şehri betimlenmiş olup çoğunlukla kentin sivil yapıları işlenmiştir (Resim 96). Sivri, mukarnas kubbeli ve yarım daire kubbeli yapılara; bitişik nizamlı, dörtgen planlı, düz damlı evler eşlik etmektedir. Kentin etrafı palmiye tipi sıcak iklim bölgesi ağaçlarıyla çevrelenmiş, kent içine ve dışına belirgin yol hatları çizilmiştir. Renklendirmede yeşil, sarı ve gri tonlarına öncelik verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dairevi bir form sergileyen Berrani Kalesi on adet burç ve barbatalarla tahkim edilmiş olup sur duvarları sade, burçlar ise derz aralıkları belirgin olacak şekilde resmedilmiştir (Resim 97). Sur duvarlarının ön kısmı dış cepheden, arka kısmı iç cepheden verilmiş, kaleye perspektif kazandırılmak istenmiştir. İki girişi bulunan kalenin herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır (Çizim 73).

Resim 97. Berrani Kalesi (Yurdaydın'dan)

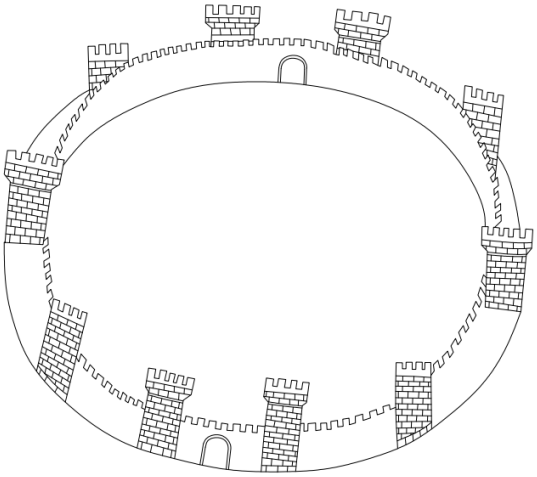

Çizim 73. Berrani Kalesi'nin Çizimi

3.36. Tavuk Kasabası Kalesi

Resim 98. Şeyh Muhsin Diğer Adıyla Arpa Tepesi (üstte) İftiharlı ve Karşısında Tavuk Kasabası (ortada) Sülukan (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

73a varak numaralı minyatürde sayfa üstünden altına doğru kıvrımlı hatlarla ilerleyen bir nehir, kompozisyonu üç bölüme ayırmaktadır. En üstte hafif yüksek bir tepe üzerinde çokgen planlı, kubbeli Şeyh Muhsin Türbesi, ortada yine bir tepe üzerinde Tavuk[327] Kasabası ve hemen karşısında metinde İftiharlı olarak zikredilen bir mevki, en altta ise yerleşimi çadırların oluşturduğu Sülukan bölgesi yer almaktadır (Resim 98). Tavuk Kasabası, kale içerisinde yer alan bitişik düzenli evlerle resmedilirken İftiharlı mevki ise minareli, soğanvari kubbeli bir cami ve dörtgen formlu, düz damlı evlerle betimlenmiştir. Sülukan olarak adlandırılan bölgede ise biri diğerlerinden daha büyük ve ihtişamlı olarak verilmiş bir otağ ve bu otağın çevresinde yer alan iki çadır göze çarpmaktadır. Bodur, cılız ve çiçekli otlarla doldurulan zemin diğer minyatürlerden farklı olarak açık kahve tonlarıyla renklendirilmiş, bunun dışında kalan kısımlarda ise yeşil, kahve, turuncu, mavi ve gri tonlarına ağırlık verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Hafif çapraz olarak verilen kale belirgin bir forma sahip olmamakla beraber çapraşık bir yerleşime sahiptir (Resim 99). Biri diğerlerinden daha büyük toplam 7 tane burcu bulunan kale barbatalarla kuşatılmış olup aynı zamanda 2 kapı ve çok sayıda pencereyle dışarıya açılmaktadır (Çizim 74).

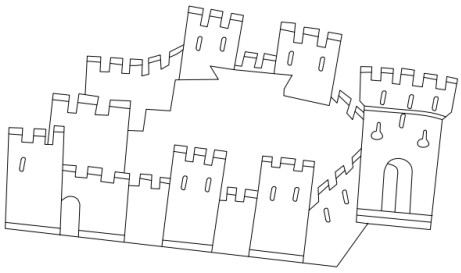

Resim 99. Tavuk Kasabası Kalesi (Yurdaydın'dan) **Çizim 74.** Tavuk Kasabası Kalesi'nin Çizimi

[327]Tavuk (Dakuk); Osmanlı döneminde nefs, nahiye ve sancak statülerini üstlenmiş, Irak'ın önce Musul sonra Bağdat vilayetlerine bağlanmış bir yerleşim yeridir. (bk. Ali Coşkun, Yılmaz Karaca, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Yayın No: 8, **age.**, s.133)

3.37. Kerkük Kalesi

Resim 100. Seylan (üstte) Kerkük ve Kızılköşk (ortada) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

73b varak numaralı sayfada yer alan minyatürde üstte Irak'ın başkenti Kerkük şehrinin Dakuk sancağına bağlı bir belde olan Seylan, hemen bu kısmın aşağısında ise kale içerisinde Kerkük şehri ve hemen yanında yine Kerkük yakınlarında yer alan Kızılköşk bölgesi bulunmaktadır (Resim 100). Üstte yer alan Seylan; nehir kıyısında konumlanan bitişik, düz damlı evleri, kare ve daire planlı duvarlar içerisinde yer alan ağaçlarıyla resmedilmiştir. Kerkük Kalesi'nin içerisi de tamamen benzer özellikli sivil yapılarla doldurulmuş, Kızılköşk mevkii ise minareli dini yapısı ve evleriyle sayfa üzerine aktarılmıştır. Sayfanın üst kısmından alt kısmına kadar kıvrımlı hatlar çizerek devam eden bir nehir ve buna ek olarak zemini dolduran bodur, yeşil ve çiçekli bitkilere yer verilmiştir. Minyatür renklendirmesinde sarı, yeşil, mavi ve turuncu tonları öne çıkmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Dairevi planlı Kerkük Kalesi yedi adet burç ve barbatalarla kuşatılmış olup burçlardan birinin üzerine bir adet giriş kapısı açılmıştır (Çizim 75). Anahtar deliği ve dörtgen formlu pencere açıklıklarına sahip kale genel olarak sade bir görünüme sahiptir (Resim 101).

Resim 101. Kerkük Kalesi (Yurdaydın'dan)

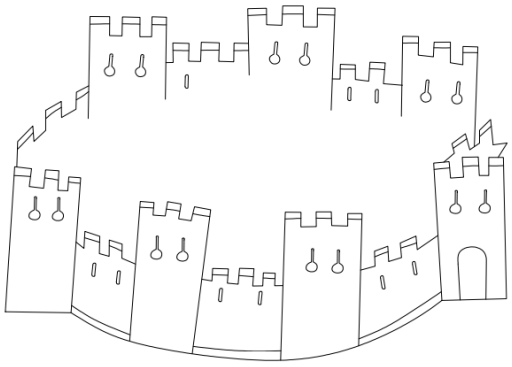

Çizim 75. Kerkük Kalesi'nin Çizimi

Kuruluş tarihi net olarak bilinmeyen ve iskânı Babil ve Asurlu dönemlerine kadar uzanan Kerkük şehri, sonraki dönemde Pers ve Nesturiler tarafından ele geçirilerek merkez olarak kullanılmış, Hz. Ömer devrinde ise İslâmiyet'le tanışmıştır[328]. Emevi ve Abbasi dönemlerinde bölgede Türk nüfusu çoğalırken Irak Türklerinin kente yerleşmesi ise Halife Mu'tasım zamanında gerçekleşmiştir[329]. 11. yüzyılda Büyük Selçuklular tarafından Irak ve çevresinin ele geçirilmesiyle de kentte Türk egemenliği başlamıştır[330]. Selçuklu fethinden sonra Moğol istilalarına maruz kalan kent sonrasında İlhanlı, Celayirli, Akkoyunlu, Karakoyunlu devletlerinin idaresine girmiş, 16 yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmıştır[331]. Bir müddet Safevi devletinin elinde bulunan kent 17. yüzyılda tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiş 20. yüzyıl başlarına kadar da Osmanlı yönetiminde kalmıştır[332].

Çizim 76. Kerkük Kalesi Planı[333]

[328]Ahmet Gündüz, ''Kerkük'', **TDVİA**, Cilt:25, s.291; Anonim, ''Kerkük Kalesi'nin Ardında'', **Aydın Dergi**, Sayı: 24, İstanbul, 2017, s.46.
[329]Gündüz, ''Kerkük'', Cilt:25, s.291; Anonim, **agm.**, Sayı: 24, ss.46-47.
[330]Saad Kasapoğlu, ''Kanûnî Kerkük'te'', **Tarih Okulu**, Sayı: II, Kış, 2009, s.77.
[331]Gündüz, ''Kerkük'', Cilt:25, s.291;
[332]Gündüz, ''Kerkük'', Cilt:25, s.291; Anonim, **agm.**, Sayı: 24, ss.47-48.
[333]Suphi Saatçi, **Kerkük Evleri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s.21.

Düz bir ovada kurulan ve ortasından Hassa Çayı geçen şehrin, kalesi yüksekçe bir tepe üzerinde yer almakta olup aynı zamanda bölgenin stratejik önemini vurgulayan en önemli yapısı olma özelliğini de taşımaktadır[334] (Çizim 76). Kaynaklarda topraktan yapıldığı bildirilen Kerkük Kalesi'nin ikisi doğuda, ikisi batıda olmak üzere Top Kapı, Taş Kapı, Yedi Kızlar Kapısı ve Halvacılar Kapısı olarak adlandırılan toplam dört kapısı bulunmaktadır [335] (Çizim 77).

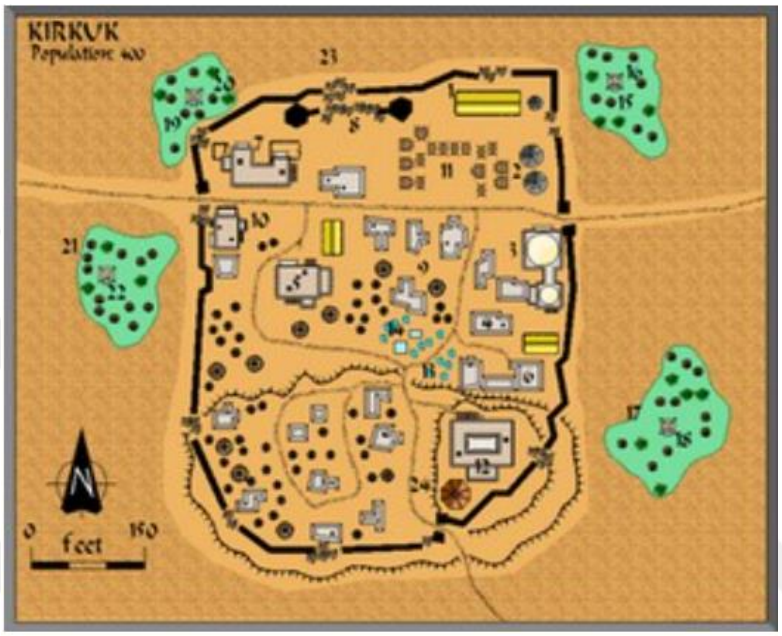

Çizim 77. Kerkük Kalesi Planı ve Kapıları[336]

Minyatüre bakıldığında ise orijinal kaleyle çok fazla benzerlik içinde olmadığı görülmektedir. Kale formu ile kapı-burç-kule sayısı bakımından oldukça farklı özellikler sergileyen minyatürde kalenin bir tepe üzerinde yer alması ve hemen yanından bir akarsu geçmesi, Kerkük Kalesi'nin konumu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

[334]Gündüz, ''Kerkük'', Cilt:25, s.291;
[335]Abdulhalik Bakır, ''Eskiçağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük'', **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt:VI, Sayı:1, Elazığ, 2009, ss.38-39.
[336]http://www.yalquzaq.com/?p=19672
Erişim Tarihi: 09.10.2021, Erişim Saati: 16:23.

3.38. Göktepe Kalesi

Resim 102. Göktepe Ovası (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

74a varak numaralı minyatürde Irak'ın Kerkük ve Erbil ilçeleri arasında kalan bir kasaba olan Altunköprü Kasabasının karşısında yer alan Göktepe Ovası yer almaktadır (Resim 102). Zemini; küçük tepeler, bodur bitkiler ve çiçeklerle doldurulan minyatürde üst kısımda yüksek bir tepe üzerinde, içerisinde herhangi bir mimari yapı bulunmayan bir kale, kalenin aşağısında hemen tepenin eteklerinde ise düz damlı, dörtgen formlu sivil yapılar bulunmaktadır. Yine tepenin eteklerinden çıkan ve sayfayı aşağıda çapraz olarak ikiye bölen bir nehir, minyatürün sol alt köşesinde ise çadır yerleşimleri görülmektedir. Dikey bir eksende düzenlenmiş olan minyatürde sarı, turuncu, yeşil, gri, kahve ve mavi tonları kullanılmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Tepe üzerinde konumlanan kale dörtgen bir forma sahip olup 9 burç ve barbatalarla kuşatılmıştır (Resim 103). Ön sur duvarı üzerinde yer alan bir adet kapıyla dışarıya açılan kalenin ön ve sağ yan sur duvarı dış cepheden diğer iki duvarı ise iç cepheden resmedilmiş, duvar ve burçlar üzerine anahtar deliği ve dörtgen formlu pencereler yerleştirilmiştir (Çizim 78). Mazgalları oldukça belirgin olarak yapılan kalenin içinde herhangi bir mimari yapıya yer verilmemiştir. Kullanılan gri renkten ötürü malzeme olarak da taş kullanıldığı düşünülmektedir.

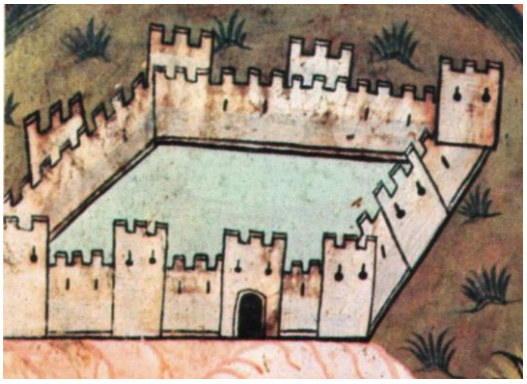

Resim 103. Göktepe Kalesi (Yurdaydın'dan)

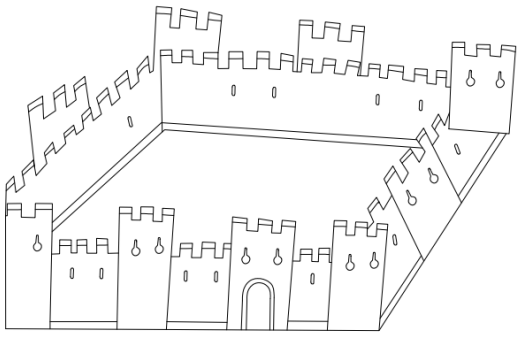

Çizim 78. Göktepe Kalesi'nin Çizimi

3.39. Altunköprü Kalesi

Resim 104. Altunköprü (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

74b varak numaralı minyatürde Irak'ın Kerkük ve Erbil kentleri arasında yer alan Altunköprü Kasabası resmedilmiştir[337] (Resim 104). Kompozisyonun tam merkezinde sayfanın sağ kısmından tek kollu olarak gelip iki kola ayrılan bir nehir ve bu kolların çevrelediği kale içerisinde konumlanan Altunköprü Kasabası yer almaktadır. Kale surlarının etrafını çevreleyen bu iki koldan biri üzerinde beş, diğeri üzerinde ise iki gözlü birer köprü bulunmakta olup sur içerisinde ise çifte minareli, soğanvari kubbeli bir cami, hemen caminin arkasında hafif çapraz bir açıdan verilmiş, dörtgen planlı, geometrik, yaldız süslemeli bir kubbeye sahip köşk tarzı bir yapı, hamam ve diğer sivil yapılar görülmektedir. En altta ise bütün bu yapılardan bağımsız olarak işlenen çadırlar bulunmaktadır. Kompozisyonda bitki örtüsünü bodur, yeşil, çiçekli bitkiler ve cılız otlar oluşturmakta olup renk olarak da yeşil, kahve, sarı, turuncu ve mavi tonlarına ağırlık verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Köşeleri tam olarak algılanamadığı için planı net olarak tespit edilemeyen Altunköprü Kalesi 11 adet burç ve barbatalarla tahkim edilmiş, ikisi burçlar üzerinde bir tanesi ise duvar üzerinde olmak üzere toplam 3 kapı ile birlikte betimlenmiştir (Çizim 79). Anahtar deliği ve dörtgen formlu çok sayıda pencere açıklığına sahip olan surlar açık kahve bir tonla renklendirilerek malzeme vurgusu yapılmıştır (Resim 105).

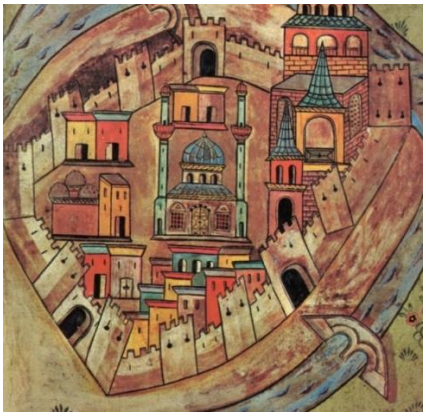

Resim 105. Altunköprü Kalesi (Yurdaydın'dan)

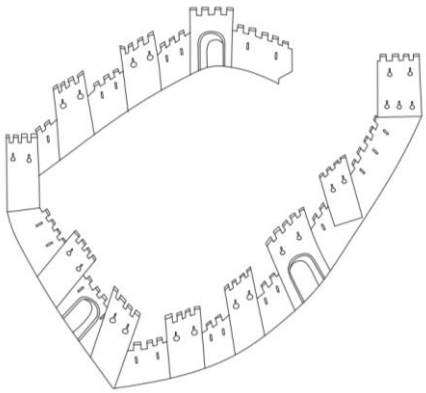

Çizim 79. Altunköprü Kalesi'nin Çizimi

[337] https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1nk%C3%B6pr%C3%BC
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 16:49.

3.40. Bostan Kalesi

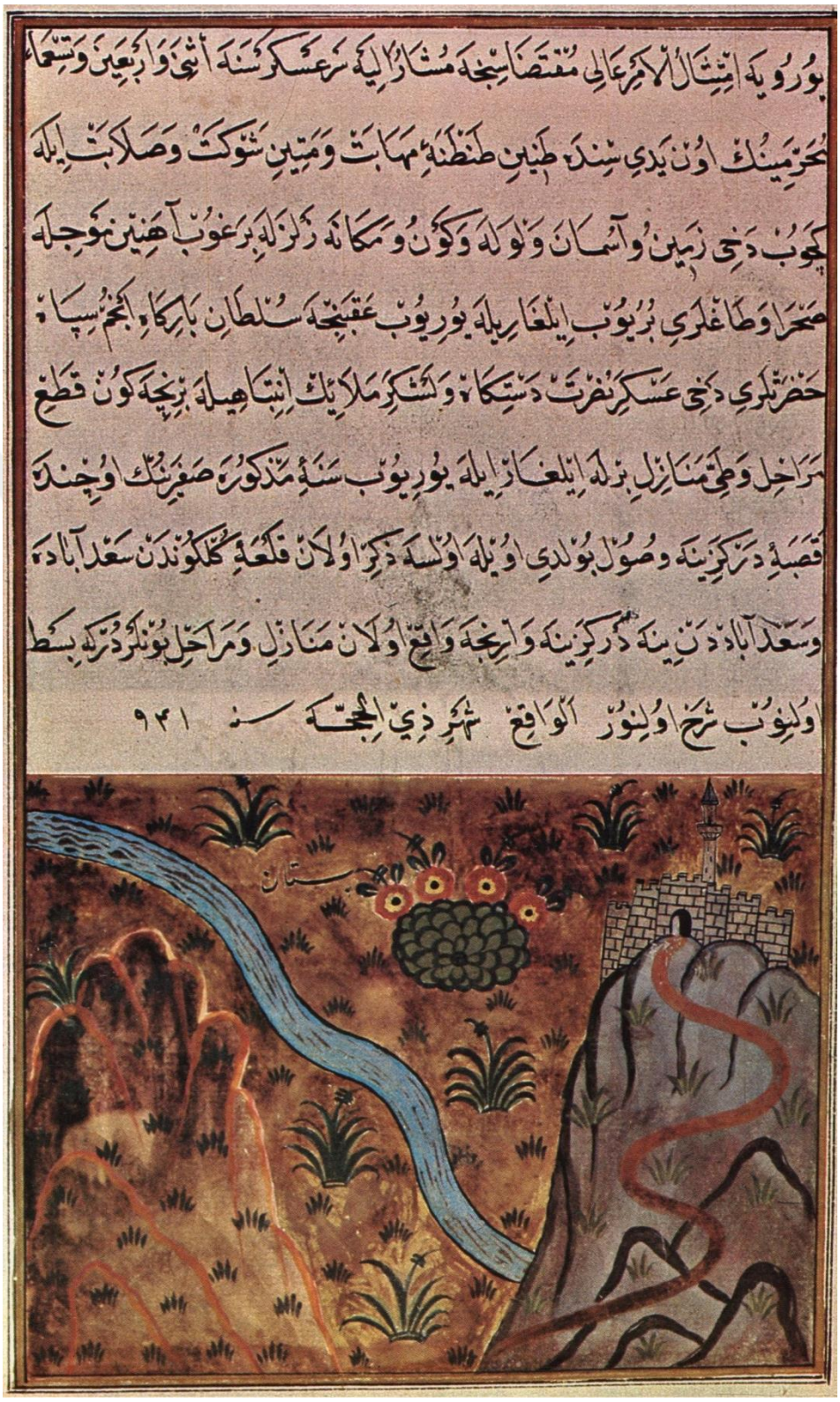

Resim 106. Bostan (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

87a varak numaralı sayfanın üst kısmı metin, alt kısmı ise minyatür şeklinde düzenlenmiş olup aşağıda yer alan minyatürde metinden öğrenildiğine göre Bostan adı verilen bir mevki resmedilmiştir (Resim 106). Doğa görünümlerinin ön plana çıktığı kompozisyonda; dağ eteklerinden çıkarak sayfanın soluna kadar devam eden bir nehir, alt köşelerde karşılıklı olarak konumlanmış dağlar ve zemini dolduran çiçekli, cılız otlar göze çarpmaktadır. Minyatürde mimari unsur olarak yalnızca sayfanın sağ tarafında yer alan dağın üzerine konumlanmış küçük bir kale ve minare kullanılmış, renk olarak sarı, kahve, kırmızı, mavi ve gri tonlarına yer verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Yüksek bir dağ üzerinde bulunan ve ön cepheden betimlendiği için planı anlaşılamayan kalenin, duvar ve burç ayrımı yapılamadığı için burç sayısı tespit edilememiş, net olarak görülebilen bir kapısının olduğu ve barbatalarla tahkim edildiği gözlemlenmiştir (Çizim 80). Derz aralıkları belirgin olarak çizilen kalenin taş malzemeyle inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim 107).

Resim 107. Bostan Kalesi (Yurdaydın'dan)

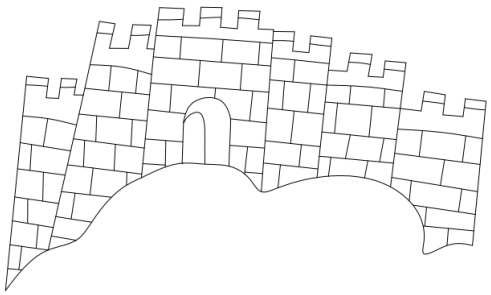

Çizim 80. Bostan Kalesi'nin Çizimi

3.41. Yegân Kale

Resim 108. Derbendi Geçip Yegân Kalesi (üstte) Bene Kalesi Yakınlarında Demirci Köyü (ortada) Gedüğin Hanı'nı Aşıp Gündelen (altta) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

87b varak numaralı sayfada yer alan ve ortada yer alan yazı hattıyla ikiye bölünen minyatürde üst kısımda Yegân Kalesi, altta ise Bene Kalesi ve kalenin yakınlarında yer alan Demirci Köyü betimlenmiştir (Resim 108). En altta ise küçük bir alan kaplayan Gündelen mevki yer almaktadır. Genel olarak bitki, ağaç, dağ ve nehirlerin öne çıktığı kompozisyonda yukarıda yüksek bir dağın tepesinde yer alan Yegân Kalesi hemen bu dağın eteklerinde ise mevzubahis Demirci Köyü; kenarları açık bir türbe yapısı ve sivil yapılarıyla birlikte karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda ise yine benzer bir uygulamaya gidilmiş, katmanlı bir dağın tepesi üzerine Bene Kalesi konumlandırılmış, hemen sol alt köşeye ise minareli bir cami ve evleriyle beraber metinde Gündelen ismiyle zikredilen yerleşim yeri yerleştirilmiştir. Sade bir görünüm sergileyen minyatürde, sarı, kahve, kırmızı, yeşil, mavi ve gri tonlarına ağırlık verilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Direkt olarak ön cepheden resmedilen Yegân Kale'nin planını net olarak gözlemlemek mümkün olmamakla birlikte düzgün köşe hatlarına bakılarak dörtgen bir forma sahip olduğu söylenebilir (Resim 109). Minyatür üzerinde iki burcu ve bir büyük kulesi izlenebilen kalenin duvarlarının barbatalarla tahkim edildiği, kule üzerinde yer alan bir kapı ile dörtgen ve daire formlu pencere açıklıklarına sahip olduğu görülmektedir (Çizim 81).

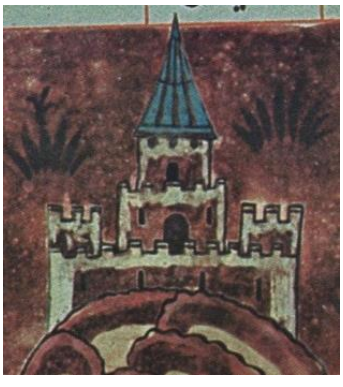

Resim 109. Yegân Kalesi (Yurdaydın'dan)

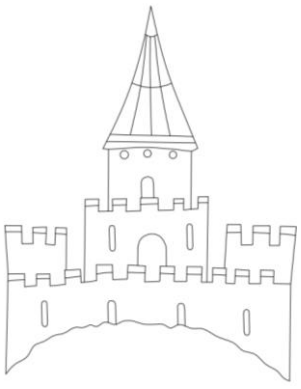

Çizim 81. Yegân Kalesi'nin Çizimi

3.42. Bene Kalesi

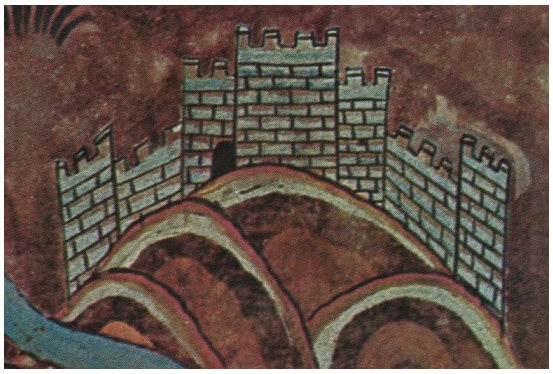

Resim 110. Bene Kalesi (Yurdaydın'dan)

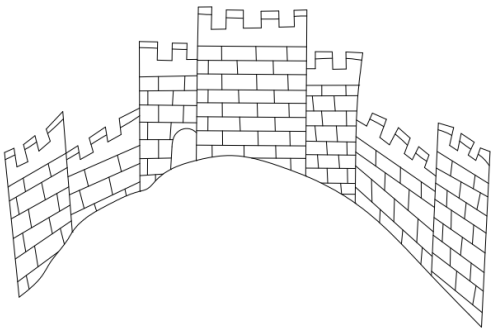

Çizim 82. Bene Kalesi'nin Çizimi

Minyatürün Genel Tanımı

87b varak numaralı sayfada yer alan minyatürden Yegân Kalesi anlatılırken ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir[338].

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Sur duvarları tamamen ön dış cepheden ve perspektif gözetmeksizin resmedilen Bene Kalesi barbatalarla kuşatılmış olup yalnızca bir giriş kapısına sahiptir (Resim 110, Çizim 82). Derz aralıkları belirgin olarak çizildiği için taş malzemeden inşa edildiği sonucuna varılmaktadır.

[338]bk. s.190.

3.43. Bitlis Kalesi

Resim 111. Bitlis (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

100a varak numaralı sayfada yer alan minyatürde Bitlis şehri resmedilmiştir (Resim 111). Kompozisyonda varlığını hissettiren bir doğa vurgusu ile birlikte üst kısımda kentin kale içerisinde kalan bölümü, altta ise kale dışında kalan yerleşmelere yer verilmiştir. Hem yukarı kent hem de aşağıda kalan yerleşim bölgesi bitişik nizamlı, yüksek dağlar arasında betimlenmiş olup dağlar üzerinde yer alan bodur otlar ve en üstte bulunan gür orman ağaçlarıyla doğa görünümü tamamlanmıştır. Kale içerisinde kalan bölümde minareli iki dini yapı, kubbeli iki yapı (öndeki büyük olasılıkla bir hamam) ve arkalı-önlü bitişik bir düzende verilmiş sivil yapılar göze çarpmakta, bir köprüyle kaleden geçiş sağlanan aşağı şehirde de yine minareli bir dini yapı, kubbeli bir hamam ve benzer özelliklere sahip sivil mimari örnekleri bulunmaktadır. Sarı, yeşil, turuncu ve mavi tonların yoğun olarak kullanıldığı minyatürün en üst kısmında iki dağ arasında görünen ve aşağı şehrin içinden geçen nehirlerde kompozisyona canlılık katmaktadır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Bitlis Kalesi, dairevi formlu bir dış kale ve dış kalenin arka kısmına sur duvarlarının hemen ortasına konumlanmış çokgen formlu bir iç kaleden oluşmaktadır (Resim 112). Dış kale 14 burç, 1 kule, iç kale ise 6 burç ile tahkim edilmiş olup, tüm duvarlar barbatalar ile donatılmıştır. Dış kale 2, iç kale 1 kapıyla dışarıya açılmakta, burçlar ve sur duvarları üzerinde yer alan pencerelerle kale donanımı tamamlanmaktadır (Çizim 83).

Resim 112. Bitlis Kalesi (Yurdaydın'dan)

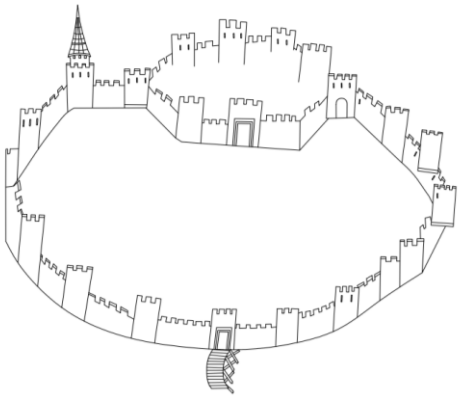

Çizim 83. Bitlis Kalesi'nin Çizimi

Konumundan ötürü tarih boyunca ticaret kervanlarının ve göçebe halkın uğrak yeri haline gelen Bitlis şehri, kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Büyük İskender'in komutanlarından olan Badlis tarafından kurulmuş ve ismini de buradan almıştır[339]. İskender'in egemenliğinden sonra Selefki Krallığı'nın idaresi altına giren kent Sasaniler ve Romalılara da ev sahipliği yapmış, Halife Ömer döneminde İslâm hâkimiyetine girmiş, bu dönemde Arap devletleri arasında pek çok kez el değiştirmiştir[340]. 10. yüzyılda Mervaniler ve Bizans Devleti arasında bir geçit haline gelen Bitlis 11. yüzyılda Büyük Selçuklular tarafından fethedilmiş, sonrasında Dilmaçoğulları Beyliğinin merkezi olmuş, 12. yüzyılda Anadolu Selçuklu ve Artukluların yönetimine girmiş, 14. yüzyılda ise sırasıyla Şerefoğulları, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devletlerinin elinde bulunmuştur[341]. 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından ele geçirilen şehir, 19. yüzyılda İran'ın taarruzlarına maruz kalmıştır[342].

Yapım tarihi net olarak bilinmeyen ancak yine İskender dönemine dayandırılan Bitlis Kalesi; Bitlis Çayı'nın Rabat ve Kosur olarak adlandırılan iki kolu arasında, suların kavuştuğu yüksek bir kayalık üzerinde kurulmuştur[343]. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde kaleyi ayrıntılı bir biçimde şöyle tanımlamaktadır:

''*…bir yalçın kaya üzerinde Şeddâdî (çok büyük ve sağlam) bir yapı gibi yontma taş ile yapılmış sağlam bir kaledir ki her katı taşı Mengerûs fili cüssesi kadardır… Kale bedeni, doğudan batıya dörtgen şekilden uzunlamasına yapılmıştır. Ama doğu tarafı gayet yüksek olup göklere doğru baş uzatmış yüksek bir burcu olup aşağı deresi cehennem çukurundan haber verir bir gayyâ kuyusu olduğundan anılan yüksek kuleden hanlar bazı yok edilmesi şart olan adamları o kuleden aşağı atınca parça parça olur. Onun için doğu tarafındaki yüksek kuleye ''Kanlı kule'' derler. Bir kule de batı tarafında han sarayı köşesinde büyük kuledir ki içinde çeşit çeşit cebehaneler vardır… Tamamı 670 adet kale bedenleridir, her bedende birer mazgal deliği vardır ve onlardan aşağı birer kat mazgal delikleri vardır… Bütün duvarları köşe köşe çıkıp her dirsek kuleleri birbirlerini gözler ve her kule üzerinde gözetleme evleri vardır… Güney tarafa aşağı şehre iner üç kat demir kapısı vardır ki… Dört*

[339]Sevgen, **age.**, s.74; Metin Tuncel, ''Bitlis'', **TDVİA**, Cilt:6, ss.225-226.
[340]Tuncel, ''Bitlis'', Cilt:6, s.226; Sevgen, **age.**, s.74.
[341]Tuncel, ''Bitlis'', Cilt:6, ss.226-227; Sevgen, **age.**, ss.74-75-76.
[342]Tuncel, ''Bitlis'', Cilt:6, s.227.
[343]Abdüsselam Uluçam, **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II – Bitlis**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.17.

tarafı Bâbil kuyusu olduğundan bu kale etrafında asla hendek yoktur… Bu kalenin büyüklüğü fırdolayı 2.900 adımdır… Han Sarayı ve çevresi de var ise çevresinin tamamı 4.000 adım olmuş olur… Bütün duvarlarının boyu seksener arşındır ve 10 arşın derinliği olan sağlam surlardır… ’’ [344]

Bu bilgiler dışında; şehrin çift sur sistemiyle çevrelendiği, iç ve dış surların çapraz biçimde yarım daire burç ve kulelerle tahkim edildiği de bilinmekte olup iç kale surları günümüzde tamamen onarılmıştır[345] (Resim 113, Çizim 84).

Çizim 84. Bitlis Kalesi Vaziyet Planı[346]

[344]Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdat-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van**, s.127-128. (Ayrıca bk. Sevgen, **age.**, s.79.)
[345]Uluçam, **age.**, s.17.
[346]Yunus Emre Karasu, Korkmaz Şen, ‘’Bitlis Kalesi Depolama Alanı Seramik Buluntuları’’, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 25 Sayı: 86, Bahar, 2021, s.626.

Resim 113. Bitlis Kalesi Güney Surları[347]

Minyatüre bakıldığında da şehrin kayalıklar üzerinde yer alan bir iç bir de dış kalesi olduğu görülmekte, surlar etrafında hendek olmaması ve arka sur duvarının köşesinde diğerlerinden farklı olarak çizilmiş bir kule (büyük ihtimalle Kanlı Kule) bulunması, orijinal kale ile minyatürü arasındaki benzerlikleri gözler önüne sermektedir. Bunun dışında malzeme anlamında da taş malzeme vurgusu minyatürde de yapılmış ancak kale formu, kapı, kule, burç ve mazgal sayıları gerçek veriler üzerinden verilmemiştir.

[347]Uluçam, **age.**, s.19.

3.44. Kara Amid (Diyarbakır) Kalesi

Resim 114. Kara Amid (Diyarbakır) (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

102a varak numaralı minyatürde iki yönden kenti kuşatan nehir ile etrafında yer alan meyve ağaçları ve bitki örtüsüyle birlikte Matrakçı Nasuh'un kuzey yönden algılayarak resmettiği Diyarbakır şehri görülmektedir (Resim 114). Dikey eksende kurgulanan, gri, yeşil, mavi ve turuncu renklerin hâkim olduğu kompozisyonda dikey dikdörtgen formlu surlar içerisinde kentin dini ve sivil yapıları bir arada verilmiştir. Dini yapılar; minareleri ve koyu mavi renkli, hafif soğanımsı kubbeleriyle verilirken, sivil yapılar ise birbirine oldukça yakın bir şekilde düz damlı olarak tasvir edilmiştir.

Genel itibariyle ön cepheden, perspektifsiz bir şekilde çizilen mimari yapıların içerisinde duvarlarla çevrelenip hem ön hem yan cepheden resmedilmiş bir yapı dikkati çekmektedir. Mimari özelliklerine bakıldığında Diyarbakır Ulu Camii ile benzer formlara sahip olduğu görülen bu yapı diğer yapılardan daha büyük bir şekilde betimlenerek kent içindeki önemi vurgulanmak istenmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde görülen dikdörtgen formlu sur duvarları, 36 burçla desteklenen, barbatalarla kuşatılmış bir dış kale görünümündedir (Resim 115). Her yönde birer tane olmak üzere 4 giriş kapısı olduğu görülen sur duvarlarından en önde yer alanı dış cepheden, diğerleri iç cepheden tasvir edilmiş, sol yanda yer alan sur duvarı ve üzerindeki burçlar ise hafif yana yatık olarak betimlenmiştir (Çizim 85).

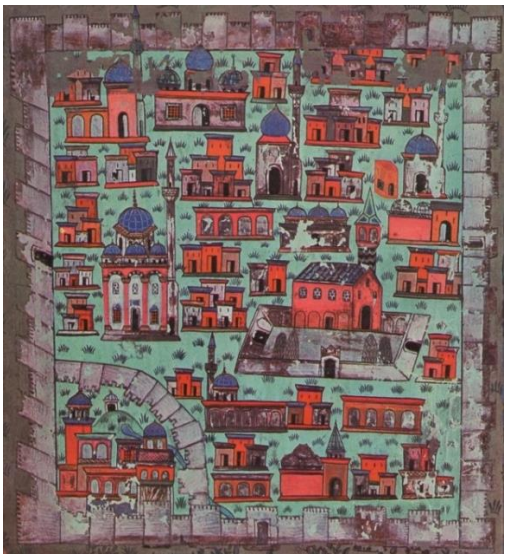

Resim 115. Diyarbakır Kalesi (Yurdaydın'dan)

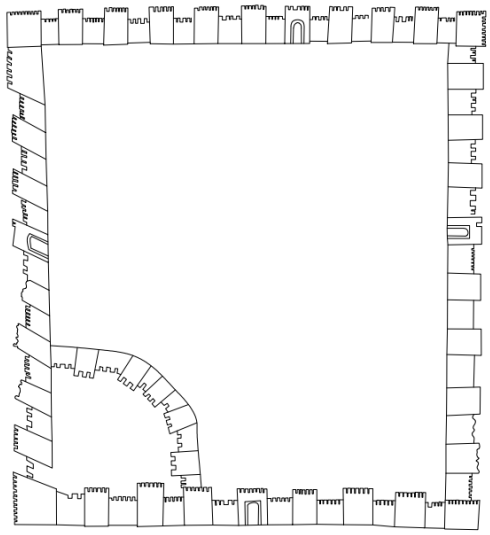

Çizim 85. Diyarbakır Kalesi'nin Çizimi

Kentin içinde ise sol alt köşede, dış kaleye içerden bitişik olarak yapılmış iç kale yapısı yer almaktadır (Resim 116, Çizim 86). Yarım daire formlu bir sıra sur duvarıyla kentten ayrılan iç kale 5 tane burçla güçlendirilmiş, şehrin içinden kaleye girişi sağlayan herhangi bir kapı açıklığı gösterilmemiştir. Dış cepheden verilen bu sur duvarı içerisinde kalan yapılar oldukça bitişik bir tarzda arkalı-önlü olarak çizilmiştir.

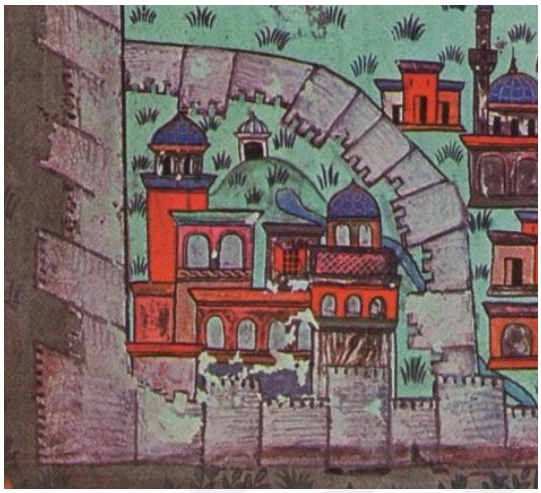

Resim 116. Diyarbakır İç Kalesi (Yurdaydın'dan)

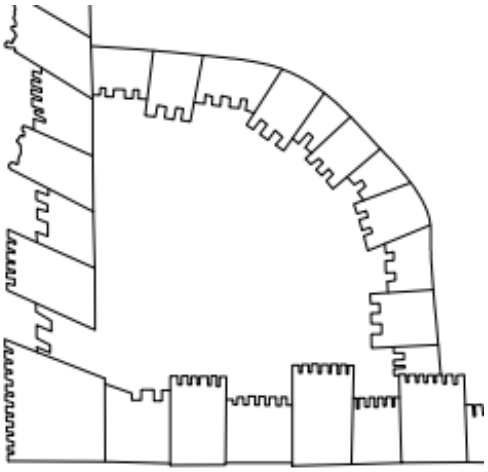

Çizim 86. Diyarbakır İç Kalesi'nin Çizimi

MÖ 2300 yılından beri iskân gören Diyarbakır şehri İran ve Irak'ı Akdeniz ve Karadeniz'e bağlayan yolların kavşağında bulunmaktadır[348]. Kuruluş tarihi net olarak bilinmeyen kentte yapılan araştırmalar sonucunda ilk yerleşimin Neolitik Döneme kadar uzandığı saptanmış, Romalılar tarafından ele geçirilen kentin surları MS 330'da İmparator Constantin zamanında onarılmış ve eklemeler yapılmıştır[349]. Diyarbakır, 7. yüzyılda Arap akınlarıyla birlikte İslâm hâkimiyeti altına girmiş, sonrasında Türkler tarafından fethedilen şehir Artuklular devrinde geçirdiği yoğun imar ve inşa faaliyetlerinden sonra Osmanlı sınırlarına katılmıştır[350]. Diyarbakır Kalesi de şehrin geçirdiği bu evreler içerisinde çok fazla tamirata uğramış bunun yanında sürekli ilavelerle genişletilmiştir.

[348]Nejat Göyünç, ''Diyarbakır'', **TDVİA**, Cilt:9 s.65.
[349]Canan Parla, **Türk-İslâm Şehri Olarak Diyarbakır**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.23; Pekin, Yılmaz, **age.**, s.72.
[350]Pekin, Yılmaz, **age.**, ss.72-73.

Kent, düzensiz daire formlu bir dış kale ile dış kaleye kuzeydoğu köşeden bitişik olarak konumlanmış bir iç kale yapısına sahiptir (Çizim 87-88). 5-5,5 km uzunluğa sahip dış surlar üzerinde farklı biçimlerde tasarlanmış 82 burç (iç kaledekiler hariç) ve dört ana yöne açılan kuzeyde Dağ, batıda Urfa, güneyde Mardin, doğuda Yeni kapı olmak üzere toplam dört kapı bulunmaktadır[351]. Ortalama 15 m yükseklik, 3-5 m arasında değişen kalınlığa sahip dış surlar dışında şehrin kuzeyinde ikinci bir sur duvarının daha kalıntılarına rastlanmıştır.[352]

İçerisinde önemli yapılar yer alan iç kalenin yapım tarihi netlik kazanmamakla birlikte surları üzerinde yer alan en eski kitabe Mervanoğulları (10-11. yüzyıl) dönemine tarihlendirilmektedir[353]. Kalenin sur duvarları üzerinde birbirinden farklı 18 burç ve 3 giriş kapısı bulunmaktadır[354].

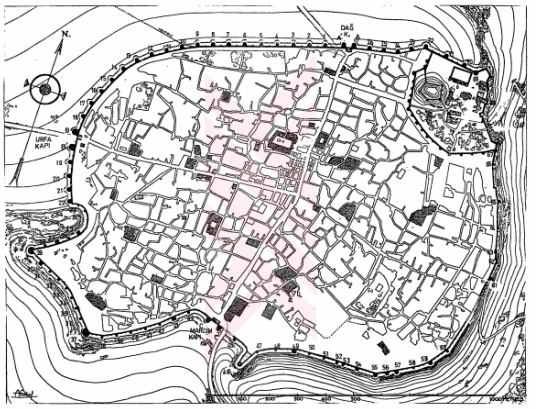

Çizim 87. Diyarbakır Şehir Planı (Gabriel'den)

Çizim 88. Diyarbakır Sur İçi Yerleşim Planı[355]

[351]Parla, **agt.**, ss.72-76-78. (Ayrıca bk. Ali Boran, Razan Aykaç, ''Yeni Araştırmalar Bağlamında Diyarbakır Kalesi'', **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2019 (42), s.273-282.)
[352]Parla, **agt.**, ss.76-77.
[353]Parla, **agt.**, s.112.
[354]Parla, **agt.**, s.118; (Boran ve Aykaç bahsi geçen makalelerinde iç kaleyi 16 burçlu olarak zikretmektedir; Boran, Aykaç**, agm.**, s.277.)
[355]Sertaç Karakaş, Abdulhalim Karaşin, Şeyhmus Gürbüz, Havva Özyılmaz, ''Diyarbakır Suriçindeki Yığma Binaların Afet Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi'', **TMMOB Afet Sempozyumu**, s.371.

Minyatürde yer alan Diyarbakır kalesi de özgün planına oldukça bağlı bir şekilde yansıtılmıştır. Yalnızca mimari form bağlamında bir farklılık görülürken, bir dış, bir de iç kale yapısının bulunması, iç kalenin dış kaleye bitişik olarak verilmesi ve şehrin dört giriş kapısının bulunması minyatürün gerçek şehir planıyla oldukça paralel olarak ele alındığını kanıtlamaktadır.

3.45. Halep Kalesi

Resim 117. Halep (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

105b-106a varak numaralı iki sayfada karşılıklı olarak yer alan minyatürde 105b no.lu varakta dörtgen sur içerisinde kalan mimari yapılarıyla birlikte Halep şehri, bir nehrin ikiye böldüğü 106a no.lu varakta ise sağda sur dışında kalan yapılar, solda ise duvarlarla çevrelenmiş ayrı bir yapı topluluğu yer almaktadır (Resim 117). Dikey eksende kurgulanmış olan minyatürde ağırlıklı olarak gri, sarı, mavi ve yeşil tonları kullanılmıştır. Sur içinde ve dışında konumlanan mimari yapıların çoğu ön cepheden, birkaç tanesi ise hem ön hem yan cepheden betimlenmiştir. Süslü minare ve kubbeleriyle oldukça belirgin olarak resmedilen dini yapılar ve geneli düz damlı olarak ele alınan sivil yapılar kompozisyonu tamamlamaktadır. Tam kentin ortasında yüksek bir mevkide bulunduğu anlaşılan kale yapısı da kendi içerisinde sıkı ve bitişik bir yerleşmeye sahiptir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Minyatürde şehri dıştan dikey dikdörtgen şeklinde kuşatan surlar dış kaleyi, kentin ortasında yüksekçe bir platform üzerinde kurulmuş daire formlu yapı ise iç kaleyi temsil etmektedir (Resim 118). 4 adet ana giriş kapısı ile 10 adet, küçük boyutlu ara kapısı bulunan dış surlardan önde yer alan dış cepheden, diğerleri iç cepheden resmedilmiştir. Oldukça büyük ve silindirik formlu olarak betimlenen 36 burçla kuşatılmış dış kale, sayfanın tamamını kaplamaktadır (Çizim 89).

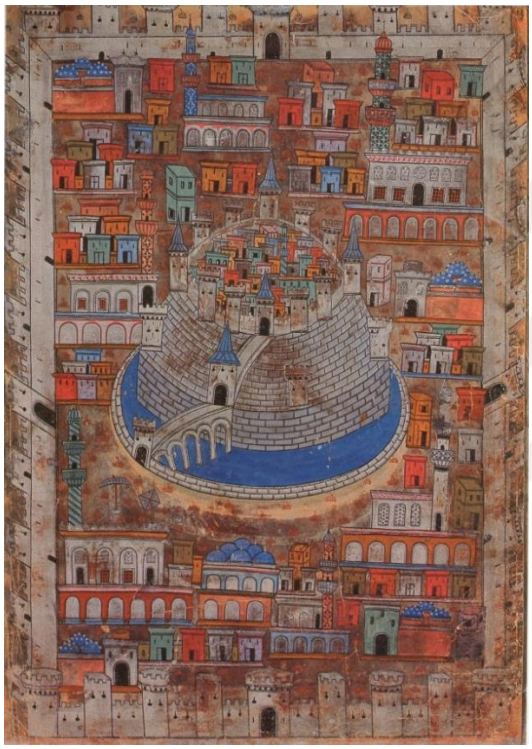

Resim 118. Halep İç ve Dış Kalesi (Yurdaydın'dan)

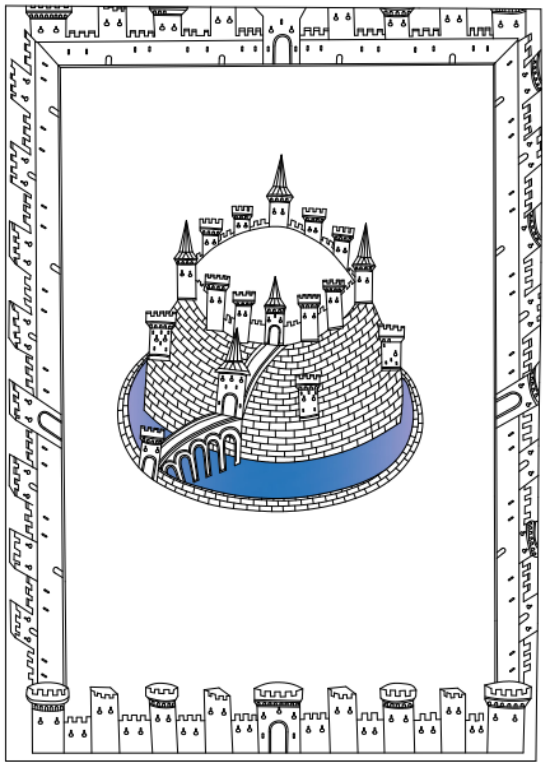

Çizim 89. Halep Kalesi'nin Çizimi

Kentin tam merkezinde yer alan, zeminden olabildiğince yükseltilen, daire formlu iç kaleyi dıştan yine daire formlu, geniş bir hendek çevrelemektedir (Resim 119). Hendek üzerinden tepenin aşağısında bulunan savunma kulesine geçiş beş kemer gözlü bir köprüyle bu kuleden kaleye geçiş ise farklı bir yol ile gösterilmiştir. Kalenin çeşitli yerlerine 12 burç ve konik çatılı 5 kule yerleştirilmiştir (Çizim 90). Yukarı doğru daralan tepe üzerindeki kale içerisinde yer alan yapılar birbirine yakın olarak bitişik bir düzen içerisinde yansıtılmıştır.

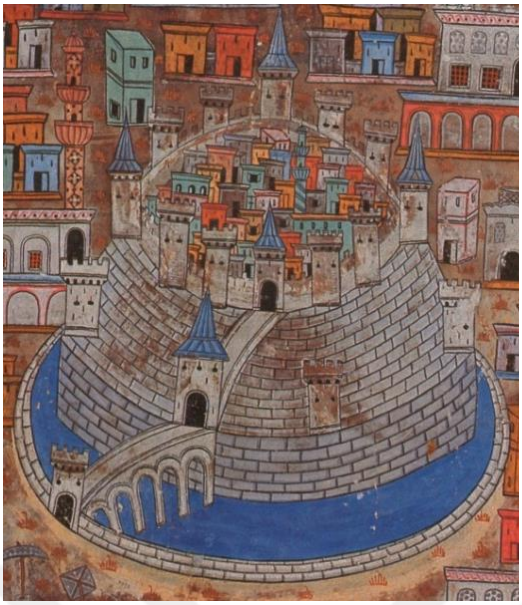

Resim 119. Halep İç Kalesi (Yurdaydın'dan)

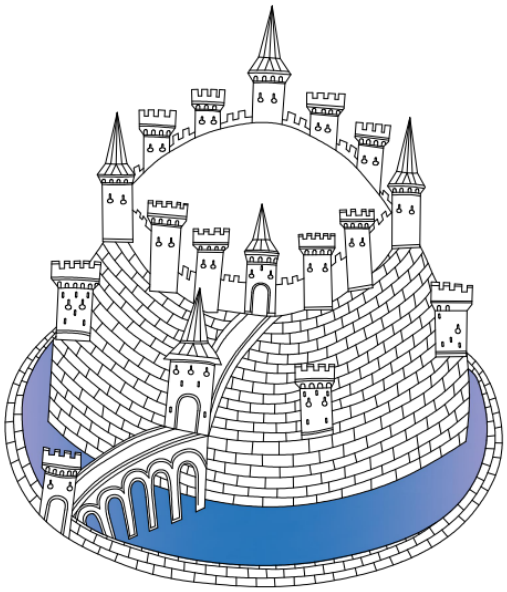

Çizim 90. Halep İç Kalesi'nin Çizimi

Çok eski zamanlardan beri yerleşim yeri olarak iskân gören Halep şehri MÖ 64 yılında Roma hâkimiyetine girmiş, sonrasında Miladi 637 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir[356]. Yapımı Asur ve Hitit dönemine dayandırılan Halep Kalesi ise Selefki (Seleykos) Krallığı döneminde ciddi onarımlar geçirmiş, İslâm hâkimiyetine girdikten sonra Hamdani Hanedanlığı hükümdarı Seyfüddevle zamanında en parlak devrini yaşamıştır[357]. Nureddin Zengi döneminde yeni burç ve kuleler eklenen kalenin Eyyubiler döneminde önemi artmıştır[358]. Sonrasında Moğol istilaları sırasında oldukça fazla zarar gören kale Memlükler döneminde yeniden onarılmış, Timur döneminde yine yıkıma maruz kaldıktan sonra Osmanlı döneminde özellikle iç kale, devletin idare merkezi haline gelmiştir[359].

[356]Can, **age.**, s.47.
[357]Emin Kırkıl, **Selçuklu Döneminde Halep**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s.116; Salih Ersoy, **Halep Kenti (1876-1918)**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Ortadoğu Araştırmaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2018, s.96.
[358]Kırkıl, **agt.**, s.116; Ersoy, **agt.**, s.96.
[359]Kırkıl, **agt.**, s.116; Ersoy, **agt.**, s.96.

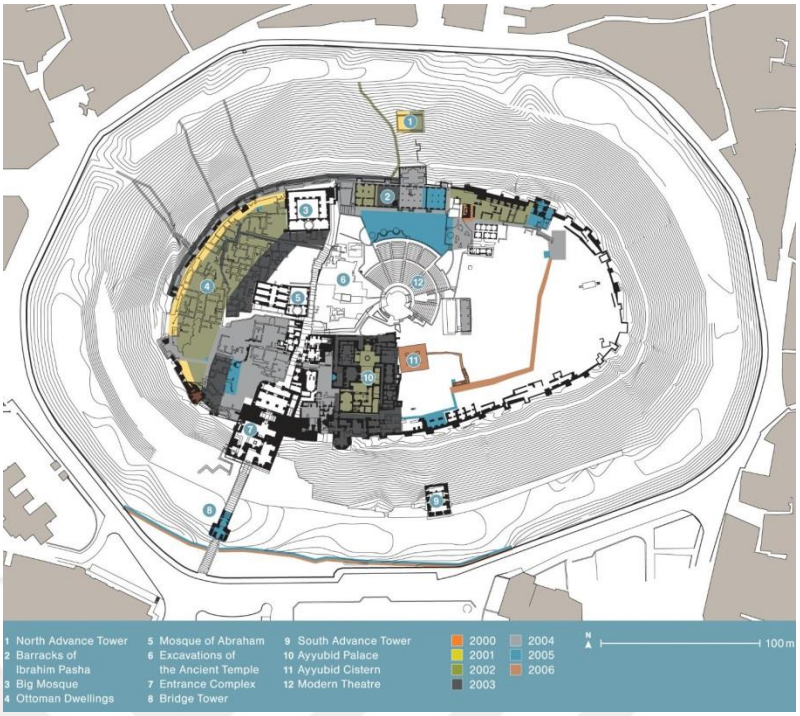

Çizim 91. Halep Kalesi'ni İçerisinde Yer Alan Mimari Yapılarıyla Birlikte Gösteren Bir Plan[360]

Dörtgen formlu bir dış surla çevrelenen kentte 49 m yüksekliğe sahip oval biçimli bir höyüğün üzerinde konumlanan iç kalenin[361] höyüğün[362] topografik şekline göre planı şekillenmekte olup içerisinde hükümdar ile şehir valisinin sarayı, cami, hamam, medrese ve kilise yapıları yer alıyordu[363] (Çizim 91). Aynı zamanda kentin açıldıkları yönlere ve bölgelere göre isimlendirilen çok sayıda kapısı da bulunuyordu[364] (Çizim 92).

Minyatürde resmedilen Halep kalesi ise neredeyse aynı denilebilecek şekilde orijinal kaleyle benzer şekilde betimlenmiştir. Dış kale; mimari formu, burçları ve kapıları ile iç kale de yine formu, önündeki hendeği, köprüleri ve kuleleriyle özgün kaleyle uyumlu olacak şekilde tasvir edilmiştir.

[360] https://br.pinterest.com/pin/303852306114915207/?d=t&mt=login
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 16:00.
[361] Tâlib Yâzîcî, ''Halep'', **TDVİA**, Cilt:15, s.243.
[362] Bahsi geçen höyük bölgeyi savunmaya elverişli hale getirip şehir hâkimiyetini kolaylaştırıyordu. (bk. Eldem, Goffman, Masters, **age.** s.21.)
[363] Kırkıl, **agt.**, s.116.
[364] Kırkıl, **agt.**, s.122.

Çizim 92. Halep Şehri Planı[365]

[365] https://İslâmansiklopedisi.org.tr/halep#1
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 19:53.

3.46. Adana Kalesi

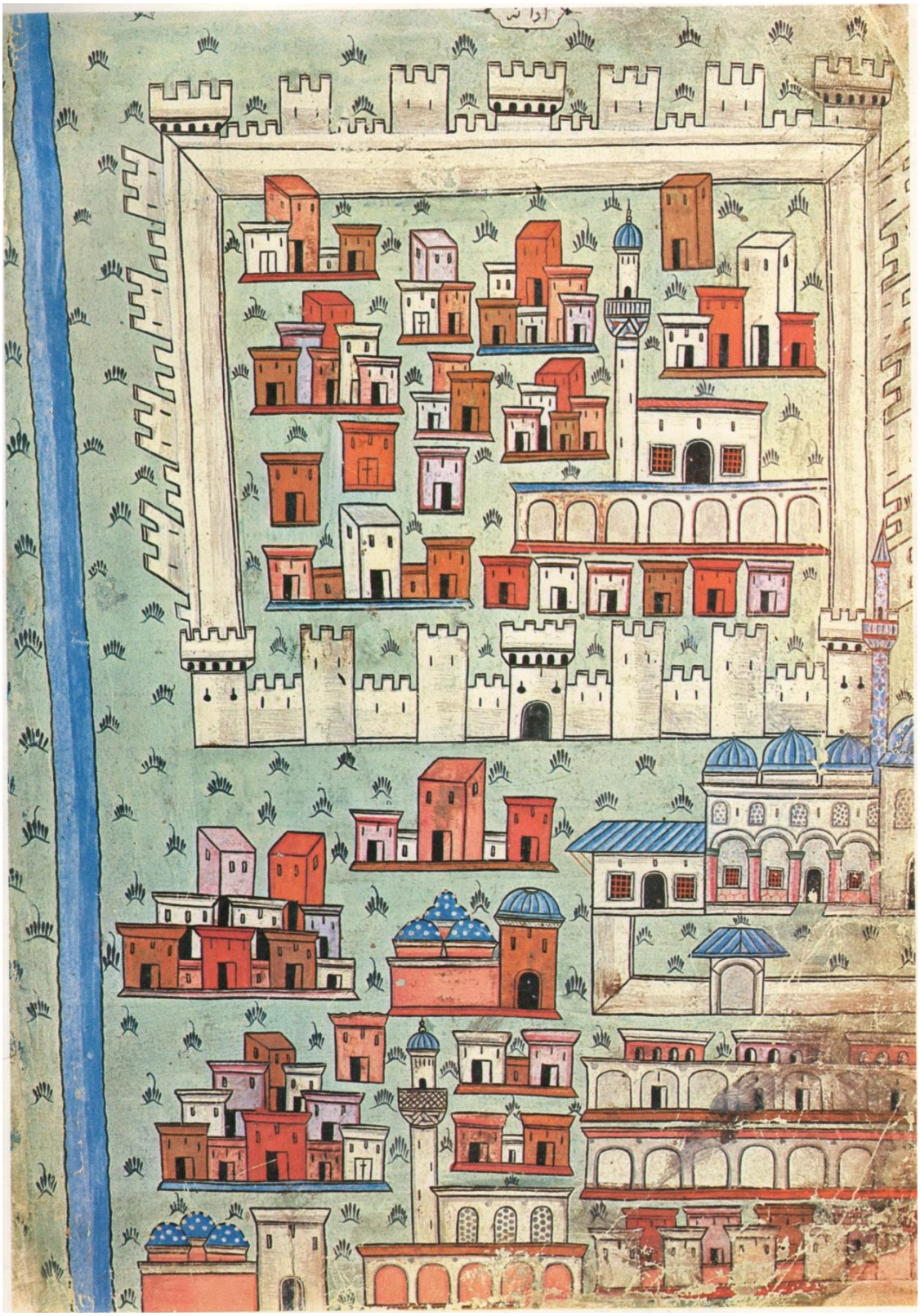

Resim 120. Adana (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

108b varak numaralı sayfada yer alan ve dikey eksende düzenlenmiş Adana minyatüründe üstte içerisinde mimari yapılarıyla birlikte Adana Kalesi, hemen aşağıda da kale dışında kalan mimari yerleşimler yer almaktadır (Resim 120). Minyatürün sol kısmında sayfa boyunca uzanan bir nehir, zeminde ise bodur ve cılız bitkiler bulunmaktadır. Kale içerisinde minaresiyle birlikte resmedilen bir adet cami yer alırken, kale dışında kalan kısımda iki cami daha bulunmaktadır. Minyatürde yer alan dörtgen planlı, düz damlı sivil yapılar arkalı önlü, bitişik bir düzende verilmiş olup, içlerinden bazıları daha yüksek ve hem ön hem yan cepheden olacak şekilde betimlenmiştir. Soğanvari veya yarım daire formunda işlenen kubbeler kompozisyon içerisinde dilimli olarak resmedilmiş ve açık mavi bir tonla renklendirilmiştir. Gri, turuncu, kırmızı ve mavi tonları minyatüre hâkim olurken minare yüzeyleri ve şerefe altlarında yer alan geometrik bezemelerde kompozisyona canlılık katmıştır.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Sayfada oldukça geniş bir yer kaplayan dörtgen formlu Adana Kalesi; 22 burç ve barbatalarla kuşatılmıştır (Resim 121). Ön sur duvarı ön cepheden, diğer duvarları iç cepheden verilen kalenin ön sur duvarı üzerinde yer alan bir adet kapısı bulunmaktadır. Kalenin dört köşesinde ve ön ile arka sur duvarlarının ortasında yer alan burçları diğer burçlara nazaran daha büyük ve gösterişli olarak betimlenmiş, üzerlerinde yer alan pencere ve mazgallar daha belirgin olarak çizilmiştir (Çizim 93). Gri renkle taş malzeme vurgulaması yapılan kalede yan sur duvarları üzerinde yer alan burçlar hafif yana yatık çizilerek perspektif etkisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Resim 121. Adana Kalesi (Yurdaydın'dan)

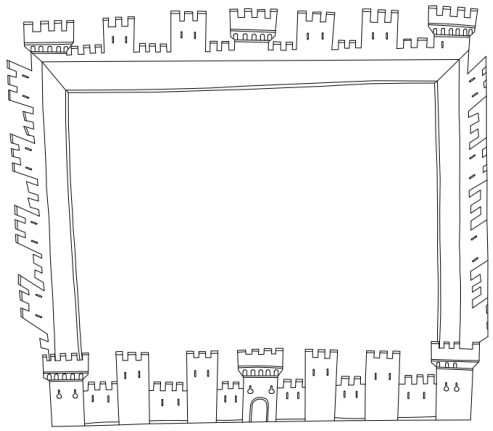

Çizim 93. Adana Kalesi'nin Çizimi

Hititler zamanında kurulmuş Kizvatna adı verilen bir krallığın şehri olarak tarih sahnesine dâhil olan Adana, sonraki dönemde Asurluların egemenliği altına girmiş, MÖ 6. yüzyılda İranlılar tarafından yönetilen kent, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender tarafından fethedilmiştir[366]. Sonraki dönemde Roma İmparatorluğu topraklarına katılan Adana şehrinin esas gelişimi de; inşa edilen yollar, köprüler, kemerler, diğer su yapıları ve kale yapısıyla beraber yine bu devirde olmuştur[367]. Kentin İslâmiyet'le ilk tanışması ise Halife Ömer döneminde olmuş, bölgede esas İslâm hâkimiyeti ise Emeviler zamanında sağlanmıştır[368]. 8-9. yüzyıllarda Harun Reşid döneminde de önemli inşa ve imar faaliyetlerine sahne olan şehir, 11. yüzyılda Büyük Selçuklu hâkimiyetine girmiş, 12. yüzyılda Haçlı saldırılarına maruz kalmış, 15. yüzyılda Ramazanoğullarının merkezi haline gelmiş, 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi esnasında Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur[369].

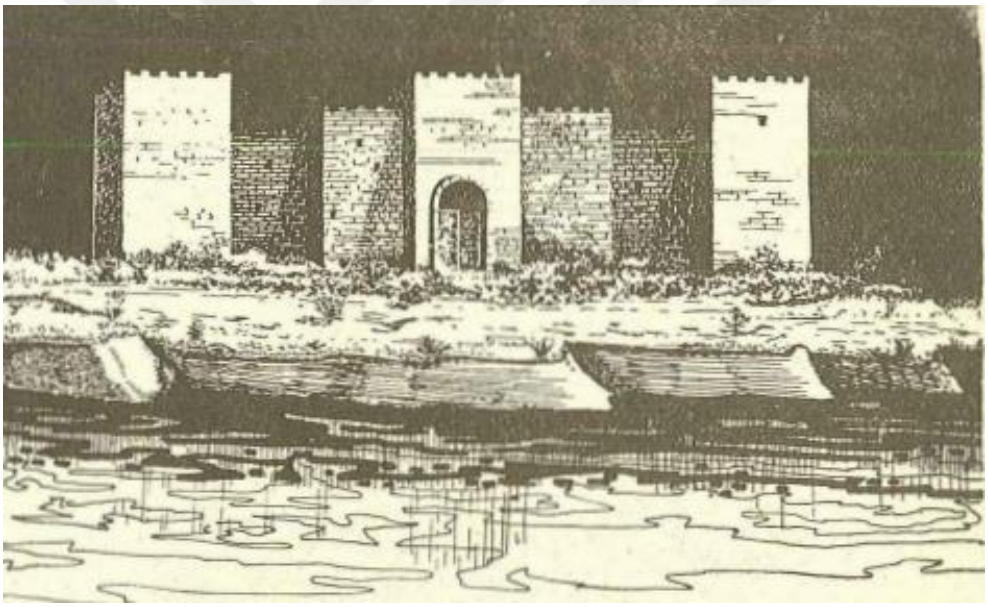

Çizim 94. 1800'lü Yıllarda Adana Kalesi (Sevgen'den)

Bizans eseri olan ve dörtgen bir plan sergileyen Adana Kalesi ise Seyhan Nehri'nin kenarında konumlanmış olup, doğuya bakan cephesi hariç diğer bütün cepheleri hendekle çevrelenmiştir[370] (Çizim 94). 7 burç ve 2 kapıya sahip olan kale

[366]Sevgen, **age.**, s.17.
[367]Sevgen, **age.**, s.18.
[368]Sevgen, **age.**, s.18. – Yusuf Halaçoğlu, ''Adana'', **TDVİA**, Cilt:1, s.349.
[369]Sevgen, **age.**, ss.19-20-22; Halaçoğlu, ''Adana'', **TDVİA**, Cilt:1, s.350. – Nusret Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Adana 01**, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s.452.
[370]Sevgen, **age.**, s.22.

içerisine 37 hane yerleştirilmiş, kale dışında bulunan yerleşim yerleri ise kalenin batı ve kuzey yönlerinde toplanmış olup kale içine göre daha yoğun bir yapılaşmaya gidilmiştir[371] (Çizim 95). Kaleden günümüze sadece iki adet duvar kalıntısı ulaşabilmiştir[372].

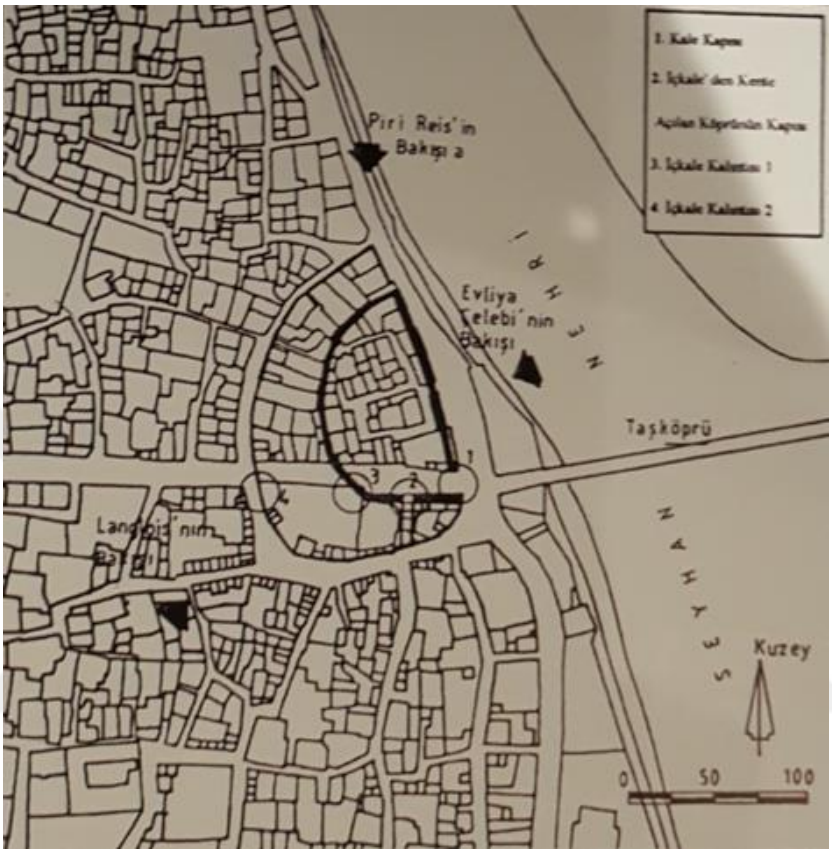

Çizim 95. Adana Kalesi'nin Yerleşim Planı (Özmen'den)[373]

Matrakçı Nasuh'un Adana'sına bakıldığında da orijinal kaleyle oldukça benzer verilere rastlanmaktadır. Minyatürde yer alan kalenin dörtgen bir form sergilemesi, bir cephesinin nehre (Seyhan Nehri) açılması, nehre açılan cepheyi doğu cephesi olarak algıladığımızda kuzey cephede kale dışı yerleşiminin yoğunlaşması, kale içerisinde, kale dışında yer alan yapılardan daha az sayıda yapı bulunması minyatür kalenin orijinaliyle büyük bir benzerlik içinde olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak sayısal anlamda burç, kapı ve konutların doğru sonuçlar vermediği görülmektedir.

[371]Sevgen, **age.**, ss.22-23. (Evliya Çelebi' de Seyahatnamesinde benzer bilgilere yer vermektedir.)
[372]Çam, **age.**, s.453.
[373]Bu çizim; Nusret Çam'ın **Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Adana 01** adlı çalışmasının 453. sayfasından alınmıştır.

3.47. Eskişehir Kalesi

Resim 122. Eskişehir (Yurdaydın'dan)

Minyatürün Genel Tanımı

109b varak numaralı minyatürde sayfanın üst tarafında Eskişehir İlinin sur duvarları içerisinde kalan kısmı, alt tarafında ise sur dışında kalan mimari yapıları bulunmaktadır (Resim 122). Eskişehir minyatüründe diğer pek çok minyatürden farklı olarak tarihi yapılar oldukça ön plana çıkarılmış, özellikle dini yapılar detaylı ve büyük ölçekli çizilmeye çalışılmıştır. Yukarı kısımda sur içerisine yan yana, minareli, kubbeli ve revaklı üç büyük mimari yapı işlenmiş, bu yapıların mimari özellikleri göz önüne alındığında bir külliyenin parçası olan türbe, cami ve medrese yapıları oldukları anlaşılmıştır. Aşağıda sur dışında kalan bölümde ise dörtgen formlu, minareli iki dini yapı, bunun yanında kubbeli ve daha küçük ebatlı (büyük olasılıkla türbe) yapılar yer almakta bunlara düz damlı, bitişik düzenli evler eşlik etmektedir. Doğa unsuru olarak bodur otlar, gür orman ağaçları ve çiçek açmış ağaçlara yer verilmiş, bu unsurlar üç adet suyolu ile desteklenmiştir. Renk olarak sarı, yeşil, turuncu, mavi ve gri tonları tercih edilmiştir.

Kalenin Ayrıntılı Tanımı

Oldukça sade bir görünüme sahip olan Eskişehir Kalesi dairevi bir plana sahip olup burç veya barbatalarla kuşatılmamıştır (Resim 123). Belirgin bir girişi ve pencere açıklığı olmayan sur duvarları derz aralıkları belli olacak şekilde çizilmiştir (Çizim 96).

Resim 123. Eskişehir Kalesi (Yurdaydın'dan)

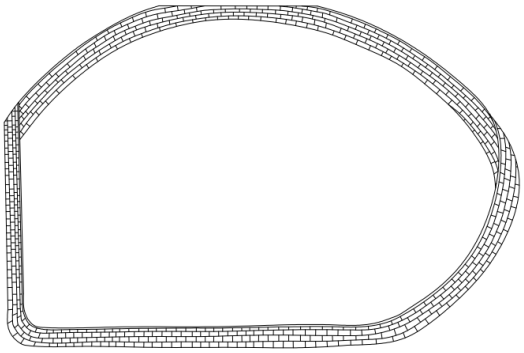

Çizim 96. Eskişehir Kalesi'nin Çizimi

4. DEĞERLENDİRME

4.1. Mimari Betimleme

Matrakçı Nasuh çizdiği mimari yapılar için işleve göre genel bir form belirlemiş ve minyatürlerinde çoğunlukla belirlediği formları tekrarlamıştır. Ağaçlar, çeşitli bitkiler, hayvanlar ve su yapılarının bulunduğu peyzaj içerisinde dış hatları belirgin bir mimari mekân algısı oluşturup, bu hatların içerisini ele aldığı kentte yaptığı gözlemler ışığında farklı işlevli pek çok yapıyla doldurmuştur. Bahse konu eserdeki minyatürlerde batıdan doğuya doğru gidildikçe değişen mekân, süsleme ve form algısını Erzurum minyatüründen itibaren hissettirmeye başlamıştır.

4.1.1 Kale Formları

Minyatürlerde ele alınan kentlerin hepsi bir dış kaleye sahip olmakla birlikte[374] bazı kentlerde iç kale yer almamaktadır. Kaleler, varlığını vurgulamak ve içerisine yapıları en iyi ve en kolay şekilde yerleştirebilmeyi sağlamak amacıyla farklı planlarda genel olarak da orijinal planına sadık kalmadan tasvir edilmişlerdir.

Planda en çok tercih edilen dörtgen form olmuş, toplamda 17 adet kale (İznik Kalesi (Resim 24, Çizim 27), Kütahya Kalesi (Resim 27, Çizim 29), Konya Kalesi (Resim 29, Çizim 31), Niğde Kalesi (Resim 33, Çizim 34), Kayseri Kalesi (Resim 35, Çizim 37), Sivas Kalesi (Resim 38, Çizim 39), Erzincan Kalesi (Resim 42, Çizim 42), Hüban Kalesi (Resim 46, Çizim 43), Erzurum Kalesi (Resim 48, Çizim 44), Erciş Kalesi (Resim 54, Çizim 48), Şahan Kale (Resim 64, Çizim 54), Hemedan Kalesi (Resim 70, Çizim 57), Dinever Kalesi (Resim 76, Çizim 60), Müseyyeb Kalesi (Resim 90, Çizim 69), Hille Kalesi (Resim 93, Çizim 71-72), Göktepe Kalesi (Resim 103, Çizim 78), Adana Kalesi (Resim 121, Çizim 93)) bu formda ele alınmıştır. Bunu takiben dairevi ve çokgen formlu kaleler çoğunluğu oluşturmakta olup, 8 kale dairevi (Koçhisar Kalesi (Resim 40, Çizim 41), Kızlar Kalesi (Resim 50, Çizim 46), Hamid Kale (Resim 52, Çizim 47), Kalacık (Resim 88, Çizim 68),

[374]17-19. yüzyıllarda dış kale dışında kalan bölgelerde varoşların artması ve ateşli silahların da değer kazanmasıyla özellikle dış kaleler önemini yitirmeye başlamıştır. Çalışmamızda yer alan minyatürlerin de 16. yüzyılda çizildikleri göz önüne alındığında çoğu şehrin dış kalesinin olması bu bilgiyle eşleşmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kejanlı, **agm.**, s.296.)

Berrani Kalesi (Resim 97, Çizim 73), Kerkük Kalesi (Resim 101, Çizim 75), Bitlis Kalesi (Resim 112, Çizim 83), Eskişehir Kalesi (Resim 123, Çizim 96)), 4 kale ise çokgen formlu (Hereke Kalesi (Resim 19, Çizim 25), Dilaver Kalesi (Resim 78, Çizim 61), Enhare Kalesi (Resim 92, Çizim 70), Gevale Kaleleri (Resim 31, Çizim 33)) olarak resmedilmiştir. Bunun yanında İstanbul (Resim 12, Çizim 19), Tebriz (Resim 59, Çizim 50) ve Sultaniye (Resim 60, Çizim 52-53) gibi şehirlerde kenarları yuvarlatılmış bir dörtgen görünümü veren oval formlar kullanılmış, Hoy (Resim 57, Çizim 49), Ebher (Resim 66, Çizim 55), Dergezin (Resim 68, Çizim 56) şehirlerinde ise bir kenarı öne doğru çıkıntı yapan dörtgen formlar tercih edilmiştir. Tüm bu bahsedilen formların dışında iç kalesi bulunan kentleri ayrı bir tipoloji içerisinde değerlendirmek gerekir. İç kaleye sahip olan kentlerden Bağdat (Resim 85, Çizim 65) ve Diyarbakır'ın (Resim 115, Çizim 85) iç kaleleri, dış kalenin bir köşesine bitişik olarak konumlanırken, Halep Kalesi'nde (Resim 118, Çizim 89), iç kale, dış kaleden bağımsız, tam ortada konumlanmaktadır. Tabi tüm bunların dışında belirgin bir forma sahip olmayan münferit kaleler de (Nikomid (İzmit) Kalesi (Resim 21, Çizim 26), Şahin Kale (Resim 80, Çizim 62), Yeni İmam Suyu Kalesi (Resim 82, Çizim 63), Kasr-ı Şirin'i Çevreleyen Surlar (Resim 83, Çizim 64), Tavuk Kasabası Kalesi (Resim 99, Çizim 74), Altunköprü Kalesi (Resim 105, Çizim 79), Bostan Kalesi (Resim 107, Çizim 80), Yegân Kale (Resim 109, Çizim 81), Bene Kalesi (Resim 110, Çizim 82)) bulunmaktadır.

Dış kalelerde en çok kareye yakın dikdörtgen form tercih edilirken bunun yanında oval ve Galata (Resim 17, Çizim 22) minyatüründe görüldüğü gibi bir tepe izlenimi veren formlar da kullanılmıştır. Dörtgen formlu olarak resmedilen kalelerin ön sur duvarları dış cepheden, yan sur duvarları iç cepheden ve burçları hafif yana yatık olarak, arka sur duvarı ise yine iç cepheden olacak şekilde betimlenmiştir. Çoğunlukla kalelerin dört ana yönüne denk gelecek şekilde dört adet giriş açıklığı verilmiş, bazılarında bu sayı artmış veya azalmıştır. Orijinalde çoğu şehrin dış surları önünde bir hendek olduğu bilinirken, minyatürlerde bu kısım sadece Bağdat dış kalesinde yer almaktadır. (Halep İç Kalesinin etrafı da derin bir hendekle çevrelenmiştir.) Dış kaleler, çoğu zaman kentin tamamını içerisine alırken bazı kentlerin sur dışına taştığı ve sur dışında da yapıların bulunduğu görülmektedir. Renk bazında bakıldığında taş malzemeden inşa edildiği anlaşılan dış kaleler barbatalı sur

duvarlarına (Tebriz ve Eskişehir kaleleri dışında) sahiptir. Tebriz, Sultaniye, Berrani, Bostan, Bene, Eskişehir ve Halep iç kalelerinde sur duvarlarında taş malzeme kullanımını vurgulamak için diğer kalelerden farklı olarak derz aralıkları oldukça belirgin çizilmiştir. Tebriz kalesi hariç ele alınan diğer bütün kaleler gerçek verileri içermeyen çok sayıda burçla çevrelenmiş, bazı kalelere kuleler de inşa edilmiştir. Orijinalde farklı planlara sahip olan bu kuleler minyatürlerde genel itibariyle silindirik gövdeli ve konik çatılı olarak gösterilmiştir.

İç kalelerde de dörtgen ve dairevi formlar yoğun olarak kullanılmış, bunların dışında Erzurum'da olduğu gibi şehri bir sıra sur duvarıyla ikiye bölen (Resim 48, Çizim 44) veya Halep'te görüldüğü gibi yüksek bir tepe üzerindeki höyük üzerine inşa edilen (Resim 119, Çizim 90) dâirevî plana sahip iç kalelere de yer verilmiştir. Halep İç Kalesi dışında, genel olarak bir giriş açıklığına sahip olmayan iç kaleler yine çok sayıda burçla ve barbatalarla kuşatılmış, bazılarında kulelere de yer verilmiştir. Özgün formlarından uzak olarak resmedilen (Halep İç Kalesi hariç) iç kaleler kent içindeki konumlarıyla gerçekliği yansıtmaktadır.

Minyatürlerde iç ve dış kalelerin dışında stratejik öneme sahip bazı yerlerde inşa edilen kalelere de yer verilmiştir. Şehrin dışında bir tepe üzerinde bulunan bu kaleler diğer kalelere nazaran daha küçük boyutlu olarak ele alınmıştır. Konya'da yer alan Gevale Kaleleri bulundukları tepenin şekline göre bir plan sergilerken, Kayseri İli, Yeşilhisar İlçesi'nde yer alan kale (Zengibar Kalesi?) (Resim 36) ise tepenin arkasında yer aldığı için planı net olarak izlenememektedir. Burç, kule ve barbatalarla desteklenen bu kaleler kendi içlerinde ayrı mekân oluşumlarına sahiptir.

Ele alınan kentlerde, Hemedan, Bağdat, Bitlis ve Halep'te yer alan kalelerde köprülere rastlanmakta olup, bu köprüler Hemedan'da aşağı kale ile yukarı kale arasında; Bağdat ve Bitlis'te dış kale ve varoş arasında, Halep İç kalesinde ise iç kalenin en alt kısmı ile en üst kısmı arasında konumlanmışlardır. Hille ve Bağdat'ta yer alan köprüler ise bir su kaynağı ve hendek üzerinde kurulmuş olmalarına bağlı olarak müteharrik (iner-kalkar) tarzda yapılmış olmalıdır (Resim 85-93). Genel olarak bir hendek veya nehir üzerinde betimlenen köprüler, Hemedan ve Bitlis kalelerinde bir su kaynağı ile bütünlük göstermemektedir.

4.1.2. Diğer Mimari Yapılar

Genel itibariyle dini, sivil ve ticari nitelikli mimari yapıları ön plana çıkaran Matrakçı Nasuh'un çizdiği en göze çarpan yapılar şüphesiz saray yapıları olmuştur. Diğer mekânlarıyla beraber bir bütün olacak şekilde, oldukça büyük ve gösterişli olarak ele alınan bu yapılar kent içerisindeki diğer yapılardan etrafını çevreleyen ihata duvarlarıyla ayrılmaktadır (Resim 14, Çizim 20). Minyatürün büyük bir kısmını kaplayan saraylar, özgün planlarına yakın olarak resmedilmeye çalışılmıştır.

Minyatürlerde yer alan bir diğer önemli mimari yapı ise camiler olmuştur (Resim 124). Bazen avlusuyla birlikte yansıtılan camiler; uzunca minareleri, cami planına uygun yerleştirilen kubbeleri ve diğer yapılara kıyasla daha büyük ve ihtişamlı çizilmesiyle hemen göze çarpmaktadır. Bulunduğu şehrin özelliklerini yansıtacak şekilde farklı renk kullanımı, duvarlar, kubbeler ve minareler üzerinde yer alan değişik süsleme elemanları ile en hareketli mekânlardan biri olmuştur.

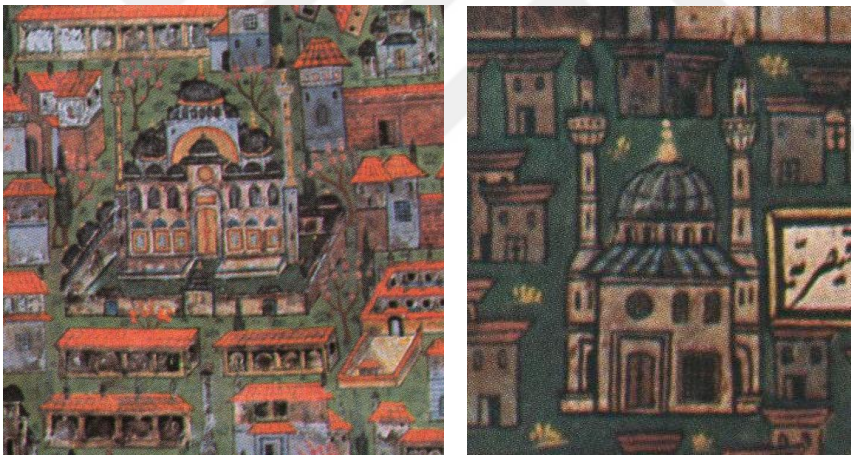

Resim 124. İstanbul ve Kayseri Minyatürlerinden Cami Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Diğer bir dini yapı olan türbeler ise kent içerisinde genellikle daha küçük ölçekli ve kubbeli mekânlar olarak ele alınmıştır (Resim 125). Bazen bir külliye ile birlikte bazen de bağımsız olarak tasvir edilen türbelerin üzeri sade veya süslemeli kubbelerle örtülmüştür.

Resim 125. Konya Minyatüründen Türbe Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Ele alınan minyatürlerde bütün bu yapıların dışında dikdörtgen formlu, revaklı, düz damlı veya kırma çatılı olarak resmedilmiş çok sayıda yapı yer almaktadır. Bu tip yapılar mimarisi göz önüne alındığında medrese, darüşşifa veya bir ticari yapı olmalıdır (Resim 126). Genel olarak birbirlerine çok benzeyen bir forma sahip olan bu tip yapılar farklı kemer formlarıyla birbirlerinden ayrılmaktadır.

Resim 126. İznik Minyatüründen Revaklı Yapı Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Şehirlerin içerisinde dikdörtgen veya kare formlu birden fazla kubbeye sahip, daha küçük boyutlu yapılar da bulunmaktadır. Bu mimari yapılar sergiledikleri özellikler göz önüne alındığında hamam yapıları olmalıdır (Resim 127). Şehirlerin önemli yapılarından biri olan hamamlar, Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde kompozisyonu tamamlayan başlıca unsurlardan biri olmuştur.

Resim 127. Erzurum ve Halep Minyatürlerinden Hamam Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Bütün bu yapıların dışında kompozisyonun büyük bir kısmını oluşturan, diğer yapılardan daha küçük ve sade olarak tasarlanmış mekânlar da görülmektedir. Düz damlı veya kırma çatılı olarak betimlenen bu yapılar halkın ikamet ettiği konutlardır (Resim 128). Bazen bağımsız olarak bazen de arkalı önlü veya yan yana, bitişik şekilde verilen konutlar genel itibariyle dörtgen planlı olarak ele alınmıştır.

Resim 128. Sultaniye ve Müseyyeb Minyatürlerinden Konut Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Çoğunlukla bir su kaynağı ile bütünleşen kentlerden[375] bazılarında yol ağı üzerinde, bir su kaynağıyla bütünleşen üç veya beş kemer gözlü köprüler bulunmaktadır (Resim 129). Bunun dışında az olmakla beraber şehrin içinde de çeşme ve şadırvan gibi mimari yapılar da yer almaktadır.

Resim 129. Çoban Köprüsü (Yurdaydın'dan)

Yapıların genel formları kare veya dikdörtgen planlı olarak gösterilmiş, yapıların üzerini örten kubbeler ise yarım daire, konik, piramidal veya soğanımsı gibi farklı şekillerde şehrin genel mimarisi ve estetiğini yansıtacak tarzda ele alınmıştır

[375]16. yüzyılda Anadolu'daki yerleşmeler için yağmur alan yerlerde su kaynağına yakınlık şartı bir kriter değildi ancak yine de yerleşmelerin çoğu tarıma bağlı olarak su kaynaklarına yakın bölgelerde konumlanmaktaydı. Çalışmamızda yer alan minyatürlerin de neredeyse hepsinde su kaynaklarının yer alması 16. yüzyıl şehirciliği anlamında Matrakçı Nasuh'un kompozisyonlarının önemli bir kaynak olduğunu tekrar ortaya koymaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 14-16.)

(Resim 130). Batıdan başlayarak doğuya doğru devam eden bu mimari yolculukta batıda yer alan kentlerde yarım daire formlu kubbeler yaygınken, doğuya doğru gidildikçe soğanımsı ve konik kubbelerin kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir. Kubbeler dışındaki örtüler de düz damlı veya kiremit kaplı kırma çatı şeklinde farklı olarak tasarlanmışlardır.

Resim 130. Dergezin Kasabası'ndan Üst Örtü Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Belirli kriterler göz önünde bulundurularak bir araya getirilen ve bir bütün oluşturan bu mimari mekânlar kentlerin genel görünümünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Tam anlamıyla özgün mimariyle bağdaşmayan bu minyatürler sefer sırasında uğranılan şehirleri en yüzeysel şekliyle ve en çok göze çarpan yapılarıyla birlikte algılamamızı sağlamaktadır.

4.2. Üslup

Her minyatürlü eserde olduğu gibi Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn' de de nakkaşı yansıtacak şekilde bir üslup ortaya konulmuştur. Bahse konu eserinde insan figürlerine yer vermeyen Nasuh, yaptığı çalışmalarda doğa ve kent görünümlerini kendine başlıca konu edinmiş bu eserinde de bu üslubun en güzel örneklerini ortaya koymayı başarmıştır. Küçük, dikdörtgen bir sayfaya koca bir şehri sığdırmak elbette kolay olmamalıdır. Bunun için sanatçı kendince bazı şemalar belirlemiş ve bunlar doğrultusunda minyatürü ortaya çıkarmıştır. Surlar içerisinde verdiği kentin etrafını çoğu kez hareketli çizgilerle ifade ettiği dağlarla çevrelemiş, bunun yanında boş kalan zemini ince yapraklı bitki ve çiçeklerle doldurmuştur (Resim 131). Çoğunluğu

servi ağacı olmakla beraber çeşitli meyve ağaçları, palmiyeler ve yer yer kurumuş ağaçları da şehrin etrafına yerleştirmiştir[376] (Resim 132). Doğayı tamamlayan su kaynaklarını ise kıvrımlı çizgilerle kentle ilişkisini göz önünde bulundurarak kompozisyona dahil etmiştir.

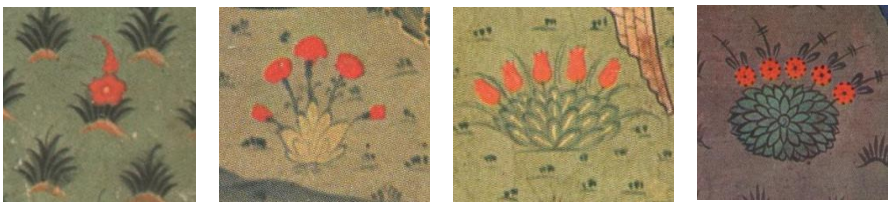

Resim 131. Beyân-ı Menâzil Minyatürlerinde Çeşitli Bitki ve Çiçek Betimlemeleri (Yurdaydın'dan)

Resim 132. Beyân-ı Menâzil Minyatürlerinde Çeşitli Ağaç Betimlemeleri (Yurdaydın'dan)

Birkaç farklı örnek dışında özellikle de Anadolu'da yer alan kentlerin dışı dörtgen formlu surlarla çevrelenmiştir. Orijinal planla bağdaşmayan bu uygulama kent içerisine yapıların daha rahat yerleştirilmesini ve daha iyi algılanmasını sağlamıştır. Yapıları genel olarak ön cepheden betimleyen sanatçı bazı yapıları hem ön hem de yan cepheden vererek ufak çaplı bir perspektif oluşturmayı başarmıştır (Resim 133).

[376]1533 yılının Ekim ayında Vezîriâzam İbrahim Paşa'nın önden gitmesiyle başlayan Irakeyn Seferi 1536 yılının Ocak ayında sona ermiştir. Oldukça uzun bir süreci kapsayan bu sefer sırasında çizilen minyatürlerde yer alan doğa unsurlarının konaklanan menzilde o tarihte yaşanılan mevsime göre betimlenmiş olması gerekmektedir. Ancak nakkaşlar minyatürlerde genellikle idealizmden hareketle bahar ve yaz aylarını tasvir etmişlerdir. Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde de bu uygulamaya rastlamaktayız. (Irakeyn Seferi tarihleri ve uğranılan menziller hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Emecen, ''Irakeyn Seferi'', **TDVİA**, Cilt:19, ss.116-117.)

Resim 133. Beyân-ı Menâzil'de Hem Ön Hem Yan Cepheden Betimlenmiş Tercan Mama Hatun Türbesi (Yurdaydın'dan)

Resmettiği yapılardan bazılarını oldukça büyük, bazılarını ise daha küçük çizen Nasuh'un hiyerarşik bir düzen sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Cami ve saray gibi yapıları gayet büyük ve ihtişamlı çizen sanatçı aynı estetiği ve boyutu diğer yapılara yansıtmamıştır. Vurgulamak istediği yapıları sadece büyük çizerek değil bazen de ayrı bir duvarla çevreleyerek betimlemiş, aynı zamanda bu tip önem verdiği yapıları özgün yapıya oldukça benzeyecek şekilde aktarmaya çalışmıştır (Resim 134).

Resim 134. Beyân-ı Menâzil Minyatürlerinde Ayrı Bir Duvarla Çevrelenmiş Yapılardan Örnekler (Yurdaydın'dan)

Matrakçı Nasuh resmettiği kentlerin ayırt edici özelliklerini bir takım nüanslarla yansıtmaya çalışmış, mimariyi ve mekânı tüm gerçekliği ile ortaya koymayı değil mekânın ana çerçevesini çizerek önemli gördüğü unsurları aktarmayı amaçlamıştır.

4.3. Renk

Kompozisyonlarda renk dağılımı gerçekliği yansıtacak şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Şehirlerde yer alan su kaynakları ve denizler mavi, dağlar yeşil ve kahve, zemini oluşturan kısımlar ise açık yeşil tonlarında resmedilmiştir. Zemin

üzerinde yer alan bitki ve ağaçlar ise zemin üzerinde belli olacak şekilde daha koyu yeşil bir tonda betimlenmiştir.

Mimari tonlamaya bakıldığında sur duvarları açık gri, şehri oluşturan diğer yapılar ise sarı, turuncu, gri ve yeşil ağırlıklı tonlarla renklendirilmiştir. Yapıların üst örtüleri malzemeyi yansıtacak şekilde kiremitse kırmızı, kurşun kaplıysa koyu yeşil tonlarında, özellikle doğudaki şehirlerde bölge üslubunu gösterir tarzda çini kaplı ve dolayısıyla mavi ve yeşil tonlarında tasvir edilmiştir.

4.4. Süsleme

Genel olarak çok yoğun bir süsleme programına sahip olmayan minyatürlerde estetik unsurların dini yapılarda daha sık kullanıldığı görülmektedir. Batıda yer alan Anadolu kentlerinde oldukça sade mimari yapılar görülürken doğuya doğru gidildikçe yapıların daha yoğun bir bezemeye sahip olduğu gözlenmektedir. Yapıların duvarları sağır nişlerle hareketlendirilirken esas hareketlilik minare ve kubbelerle sağlanmaya çalışılmıştır. Kubbeler konik, mukarnaslı bir şekilde veya çokgen formlu, yaldızlı olarak betimlenip geometrik desenlerle, şemse, çark, motifleriyle, zencireklerle süslenerek yapılara estetik bir görünüş kazandırılmış, yine bunların yanında minareler de burmalı tarzda ve şemselerle bezeli olarak ele alınmıştır (Resim 135). Özellikle Erzurum, Tebriz ve Halep gibi kentlerde fazlaca kullanılan bu tezyini ögeler bölgenin mimari süsleme üslubu hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir.

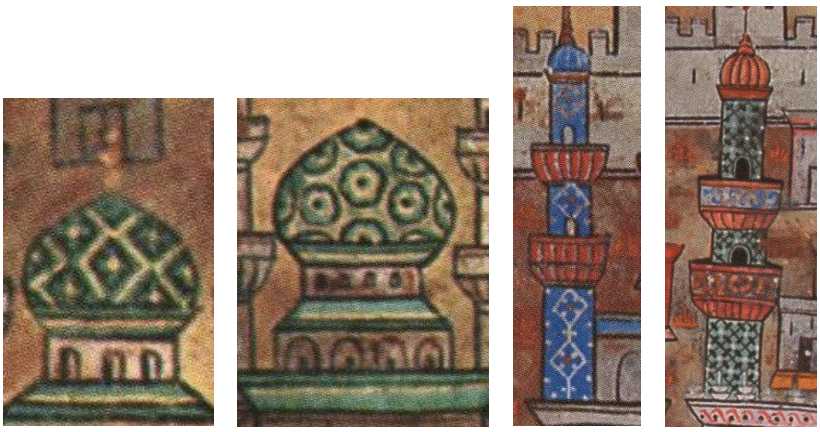

Resim 135. Erzurum ve Halep Minyatürlerinden Mimari Süsleme Örnekleri (Yurdaydın'dan)

Kalelerde ise hareketlilik direkt olarak mimari ögelerin kendisiyle yani kalenin aksamı olan barbata, burç, kule ve kapılarla sağlanmaya çalışılmış, özellikle kuleler kaledeki dinamizmi sağlayan başlıca unsur olmuş, Hemedan ve Dinever Kalelerinde, kulelerin üst örtüleri geometrik motiflerin yanında şemse, çark gibi motiflerle süslenerek kalelere başka bir siluet kazandırılmıştır (Resim 136). Orijinalde oldukça süslü olarak inşa edilen kaleler minyatürlerde oldukça sade olarak işlenmiştir.

Resim 136. Hemedan ve Dinever Kalelerinden Süslemeli Kule Örnekleri (Yurdaydın'dan)

5. SONUÇ

Çalışma sonucunda; Matrakçı Nasuh'un, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserinde; toplam 82 varakta çeşitli kent, ilçe, kasaba ve köylere ait görünümlerin yer aldığı ve bu görünümler içerisinde de bir kale yapısına sahip olduğu anlaşılan toplam 47 adet minyatür olduğu saptanmış, minyatürler üzerinde yer alan bu kalelerden 36 tanesinin bir dış kaleye, 5 tanesinin hem iç hem dış kaleye sahip olduğu, diğer 6 tanesinin ise içerisinde yer alan mimari mekânlar görünmediği için tam tespit edilememekle birlikte (Gevale Kaleleri hariç) stratejik mevkilerde konumlanmış kaleler olabileceği anlaşılmıştır.

Matrakçı Nasuh'un minyatürlerine bakıldığında esas amacın; kentin bulunduğu doğal ortam içerisindeki mimari mekânları betimlemek ve bu mimari mekânların birbirleriyle ve doğayla olan ilişkisini ele alarak şehrin genel bir siluetini çizebilmek olduğu görülmektedir. Sanatçı buna istinaden şehirleri oluşturan unsurları belli kalıplara oturtmuş ve bu çerçevede minyatürleri tamamlamıştır.

Nasuh'un minyatürleri hakkında pek çok çalışma ve düşünce ortaya atılmış, minyatürlerde yer alan ögelerin görünüş ve konum bakımından doğruluğu tartışma konusu olmuştur. Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta sanatçının kentleri tasvir etmedeki amacı olmalıdır. Minyatürlerin bir sefer esnasında çizilmesi, aynı zamanda sanatçının şehri hangi açılardan gözlemlemiş olduğu, değerlendirme yaparken esas alınması gereken konular olmalıdır. Matrakçı Nasuh'un ilk ve esas amacı menzilleri askeri bir gözle, genel bir bakış açısıyla aktarmaktır. Şehirleri parça parça ele almaktansa bir bütün olarak yansıtmayı tercih etmiş, sefer sırasında veya sonrasında yardımcı görsel bir kaynak olabilecek şekilde resmetmiştir. Kenti genel hatlarıyla, belli başlı mimari yapılarıyla beraber kendince kurguladığı bir stilizasyonla aktarmıştır.

Kaleleri de bu perspektiften yansıtan sanatçı bazı istisnalar dışında pek çok kaleyi orijinal planına benzer bir şekilde resmetmemiştir. Şehrin mimari yapılarına bakarak içerisine en rahat şekilde yerleştirebileceği kale formlarını belirlemiştir. Kalelerde yer alan burç, kule ve kapı gibi donanımları da gerçek rakam ve formlarıyla yansıtmamış, varlıklarını belli edecek şekilde, belirli sayılarda ele

almıştır. Kapıları genellikle dört ana yönde birer tane açarak[377] bu ana akslarda önemli kapıların bulunduğunu vurgulamaya çalışmıştır. İç mekânlarına yönelik çok fazla ayrıntıya yer verilmeyen kalelerin bazılarında burçlardan farklı olarak kuleler de betimlenmiştir. Belli kurallar içerisine oturtularak çizilen kaleler bakan kişinin kalenin hangi malzemeden yapıldığını, hangi ögelerle tahkim edildiğini algılamayı kolaylaştırmaktadır.

Minyatürlere genel olarak bakıldığında geniş bir mimari süsleme programına sahip değildir. Şehir içinde yer alan yapılar yer yer süsleme unsurlarıyla bezenirken, kalelerde özgün halinde bulunmasına rağmen bu tip süslemeler görülmemektedir.

Bu açılardan bakıldığında minyatürlerde yer alan yapıların ve özellikle kalelerin tamamen yanlış çizildiğini söylemek doğru değildir. Özellikle kalelerin yerleştirildiği konumlar (su kaynakları ve dağlarla ilişkileri bağlamında) oldukça doğru sonuçlar vermektedir. Çizimlerin tamamı geçmişi aydınlatan, günümüzdeki çalışmalara yön veren, yol gösterici birer kaynak niteliğindedir.

Minyatürler bazı tarihi belgelerde bulamadığımız oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bu açıdan bu alanda daha fazla ve daha kapsamlı çalışmalar yapılması çok faydalı olacaktır.

Tarih boyunca kentlerin en önemli savunma yapıları olan kalelerin 16. yüzyıldaki durumu, diğer taraftan şehirlerin fiziki durumu, kent dokusu ve peyzajı hakkında özellikle fotoğraf gibi görsel belgelerin bulunmadığı bir dönemde Matrakçı Nasuh'un bu minyatürlü eseri sayesinde bilgi sahibi olmaktayız.

[377]Matrakçı Nasuh'un minyatürlerindeki kalelerde, kapıların genel itibariyle dört ana yönde bunun yanında bir veya iki yönde konumlanması; Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan çeşitli bölgelerdeki Türk yapılarının cephelerinde bir, iki veya dört kapı bulunmasıyla bir paralellik gösterdiğini söyleyebilmekteyiz. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Çoruhlu, ''Kapı'', **TDVİA**, Cilt:24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.342.)

KAYNAKÇA

Abdülazîz ed-Dûrî, ''Bağdat'', **TDVİA**, Cilt:4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.425-433.

ACIOĞLU, Yusuf, ''Çanakkale Tabyaları'', **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 1, Nisan, 2016, s.1-57.

AKIN, Kamile, **Matrakçı Nasuh Minyatürlerinin Harita İllüstrasyonları Açısından İncelenmesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi Harita İllüstrasyonu Uygulaması**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tezhip Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2015.

ALTAŞ, Dilara, ''Timurlu Kaynaklarına Göre Erzincan'', **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt I**, (Erzincan, 26- 28 Eylül 2019), s.316-324.

ALTUN, Neslihan, Nuhoğlu, ''Kuruluşundan Günümüze İznik'in Yerleşim Özellikleri'', **Coğrafya Dergisi**, Sayı:6, İstanbul, 1998, s.345-366.

Anonim, ''Kerkük Kalesi'nin Ardında'', **Aydın Dergi**, Sayı: 24, İstanbul, 2017, s.46-51.

Anonim, **Kocaeli İl Yıllığı 1973**, Kardeşler Matbaası, İzmit, 1974.

ARABACIOĞLU, F. Pınar - AYDEMİR, Işık, ''Sur ve Kent ilişkisi Bağlamında İstanbul Kara Surları'', **Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Yıl:3, Sayı:10, Nisan, 2008, s.65-80.

ARSEVEN, C. Esat, **Türk Sanatı Tarihi**, Cilt: II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1956(?).

ASLANAPA, Oktay, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004.

ASLANAPA, Oktay, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

AYDEMİR, Serkan, **İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan T5964 Numaralı Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn Yazmasındaki Kale ve Kent Görünümlü Minyatürlerden Örnekler**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2021.

AYGÖR, Erkan, "Konya Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazısında Bulunan Ok Uçları", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:62, Mayıs, 2018, s.283-306.

BAĞCI, Serpil-
ÇAĞMAN, Filiz-
RENDA, Günsel-
TANINDI, Zeren, **Osmanlı Resim Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.

BAHAR, Hasan, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:3, 1994, s.313-333.

BAKIR, Abdulhalik, ''Eskiçağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük'', **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt:VI, Sayı:1, Elazığ, 2009, s.27-76.

BAKIR, Abdulhalik-
ALTUNGÖK, Ahmet, ''Erken Ortaçağlarda Tebriz'', **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX/1, 2015, s.63-99.

BAŞKAN, Seyfi, **Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

BAYKARA, Tuncer, ''Konya'', **TDVİA**, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.182-187.

BAYKARA, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Konya, 1998.

BEDİRHAN, Yaşar, ''Ortaçağda Kafkasya Türk Şehirlerinde Esnaf Teşkilatları (Tebriz Örneği)'', **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:7, Cilt:7, Sayı:13, Bahar, 2017, s.223-236.

BEKSAÇ, Engin, ''Kayseri'', **TDVİA**, Cilt:25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.103-105.

BİLGİLİ, Ali Sinan, ''Tebriz'', **TDVİA**, Cilt:40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.219-222.

BİLİCİ, Kenan, **Anadolu Selçuklu Çağı Mirası Mimari-1**, Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2018.

BİNARK, İsmet, ''Türkler'de Resim ve Minyatür Sanatı'', **Vakıflar Dergisi**, Sayı:12, 1978, s.271-289.

BORAN, Ali **Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

BORAN, Ali ''Diyarbakır Kalesi'', **Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi**, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, Diyarbakır, 2011, s.77-121.

BORAN, Ali, ''Konya Kalesi'', **Konya Ansiklopedisi**, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, Nisan, 2014, s.60-69.

BORAN, Ali, ''Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", **Osmanlı**, Sayı:10, Ankara, 1999, s.347-363.

BORAN, Ali, ''Türk Sanatında Kale Mimarisi'', **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:7, s.1307-1327.

BORAN, Ali-
AYKAÇ, Razan, ''Yeni Araştırmalar Bağlamında Diyarbakır Kalesi'', **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2019 (42), s.273-282.

BOSTAN, İdris, ''Tersâne-i Âmire'', **TDVİA**, Cilt:40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.513-516.

CAN, Yılmaz, **İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

CAN, Yılmaz-
GÜN, Recep, **Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği,** Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012.

CEYHAN, Özlem, ''Ahmedekler ve Konya Ahmedek Kalesi/Zindankale'', **Merhaba-Akademik Sayfalar**, Cilt:8, Sayı:34, Konya, 2008, s.571-576.

CEZAR, Mustafa, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

COŞKUN, Ali-
KARACA, Yılmaz-
ÖZKILINÇ, Ahmet-
SİVRİDAĞ, Abdullah-
YEKELER, Numan-
ATİK, Vahdettin,
Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, Yayın No: 8, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2020.

ÇAM, Nusret,
Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Adana 01, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

ÇAYCI, Ahmet,
''Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi'', **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:21, Ekim, Konya, 2006, s.115-146.

ÇAYCI, Ahmet,
Seyahatnamelerde Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, Aralık, 2016.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları", **37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, (ed. Adil Özme), Cilt:3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s.539-558.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"Gevale Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları", **XXII. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Manisa 21-24 Ekim 2015)**, (ed. Adil Özme), Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, s.383-401.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"2015 Yılı Gevale Kalesi Arkeolojik Kazısı", **Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Sakarya 2-5 Kasım 2016)**, Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2017, s.37-48.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", **39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Bursa, 22-26 Mayıs 2017)**, (ed. Adil Özme), Cilt:3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa, 2018, s.251-262.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"Gevale Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları", **40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018)**, (ed. Adil Özme), Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, s.49-62.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"Gevale Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları", **41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019)**, (ed. Adil Özme), Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s.67-77.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya,
"Filobat Sarayı", **Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler,** Cilt:2, Konya, 2021, s.350-360.

ÇAYCI, Ahmet-
ŞİMŞİR, Zekeriya-
MİMİROĞLU, İlker Mete,
"Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları", **31. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Muğla 27-31 Mayıs 2013)**, Cilt:1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.276-286.

ÇETİNKAYA, Bülent,
Ortaçağ İslâm Dünyasında Ribât (VII-XIII. Asırlar Arası), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Mayıs, 2003.

ÇORUHLU, Yaşar,
''Kapı'', **TDVİA**, Cilt:24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.341-342.

DEMİREL, Ömer,
''Sivas'', **TDVİA**, Cilt:37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.278-282.

DEMİRKENT, Işın,
''İstanbul'', **TDVİA**, Cilt:23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.205-212.

DENNY, Walter B.,
''A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul'', **Ars Orientalis**, VIII, 1970, s.49-63.

DURMUŞOĞLU, Kurban,
''XIII-XV Yüzyıl Seyahatnamelerinde Erzincan Ve Çevresi'', **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt I**, Erzincan, 26- 28 Eylül 2019, s.274-292.

Ebû Abdullah Muhammed İbn
Battûta Tancî,
İbn Battûta Seyahatnamesi-I. Cilt, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

ELDEM, Edhem-
GOFFMAN Daniel-
MASTERS, Bruce,
Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül, 2013.

ELİSSÉEFF, Nikita, ''Fiziki Plan'', (ed. R. B. Serjeant), **İslâm Şehri**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

EMECEN, Feridun, ''Irakeyn Seferi'', **TDVİA**, Cilt:19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.116-117.

ERMİŞ, Gülüstan, **Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan İslami Dönem Sikkeler**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.

ERSOY, Salih, **Halep Kenti (1876-1918)**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Ortadoğu Araştırmaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2018.

ERYAVUZ, Şebnem, ''Kervansaray'', **TDVİA**, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.299-302.

Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: I-II, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, (nşr. Mümin Çevik), Cilt: III-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, (nşr. Mümin Çevik), Sekizinci Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van**, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 4. Cilt 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 2. Cilt 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs, 2014.

EYİCE, Semavi, ''Haliç'', **TDVİA**, Cilt:15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.264-280.

EYİCE, Semavi, **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri**, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul, 1988.

EYİCE, Semavi, ''Kale'', **TDVİA**, Cilt:24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.234-242.

FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

GABRIEL, Albert, **İstanbul Türk Kaleleri**, (çev. Alp Ilgaz), İstanbul, 1970.

GABRIEL, Albert, ‘’Les Étapes d'une Campagne dans les deux ‘Irak. d'après un manuscrit Turc du XVIe siècle’’, **Syria**, IX, 1928, s.328-345.

GABRIEL, Albert, **Niğde Türk Anıtları**, (çev. Ahmed Akif Tütenk), Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1962.

GÖYÜNÇ, Nejat, ‘’Diyarbakır’’, **TDVİA**, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.464-469.

GÜLER, Büşra, **Seyahatnamelerde Bağdat**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2018.

GÜNDOĞDU, Hamza, ‘’Tarihi Geçmişiyle Erzurum Kalesi’’, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, Aralık, 2018, s.177-209.

GÜNDÜZ, Ahmet, ‘’Kerkük’’, **TDVİA**, Cilt:25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.290-292.

HALAÇOĞLU, Yusuf, ‘’Adana’’, **TDVİA**, Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.349-353.

HASOL, Doğan, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM Yayınları, İstanbul, 1998.

HUART, Clément, **Mevleviler Beldesi Konya**, (çev. Nezih Uzel), İstanbul, 1978.

KANBAK, Ayşegül, ‘’İstanbul Yedikule Bostanları: Bir Yerinden Üretim Pratiği’’, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2016, s.166-180.

KARAGÖZ, Mehmet, **XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1993.

KARAKAŞ, Sertaç-
KARAŞİN, Abdulhalim-
GÜRBÜZ, Şeyhmus-
ÖZYILMAZ, Havva, ‘’Diyarbakır Suriçindeki Yığma Binaların Afet Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi’’, **TMMOB Afet Sempozyumu Bildirileri**, s.369-374.

KARAKAYA, Ebru, ‘’Kütahya’’, **TDVİA**, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.584-587.

KARASU, Yunus Emre-
ŞEN, Korkmaz, ‘’Bitlis Kalesi Depolama Alanı Seramik Buluntuları’’, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 25 Sayı: 86, Bahar, 2021, s.623-647.

KASAPOĞLU, Saad, ''Kanûnî Kerkük'te'', **Tarih Okulu**, Sayı: II, Kış, 2009, s.75-82.

KEJANLI, Türkan, ''Anadolu'da Selçuklu Ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi'', **Social Sciences**, Cilt:5, Sayı:3, 2010, s.287-302.

KESKİN, Gaye, Bekiroğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Haritacılık ve Matrakçı Nasuh**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Harita Mühendisliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Ekim, 2017.

KIRKIL, Emin, **Selçuklu Döneminde Halep**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999.

KONYALI, İ. Hakkı, **Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964.

KONYALI, İ. Hakkı, "Takkeli Dağ Adını Nerden Aldı", **Konya Halkevi Dergisi**, Sayı:12, 1937, s.765-768.

KÖPRÜLÜ, Fuad, ''Vakıflara Ait Tarihi Istılahlar-Ribat'', **Vakıflar Dergisi**, Sayı:2, 1942, s.267-278.

KUBAN, Doğan, ''Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler'', **Vakıflar Dergisi**, Sayı:7, s.53-73.

KURUCU, Muhammet-ÖZEN, Nurtekin, ''Matrakçı Nasuh Minyatürlerinde Şehir-Mimari ve Estetik Anlayışı Üzerine'', **Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Aralık, 2018, s.73-93.

KUTLU, Mehmet, ''XIV-XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler'', **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt:26, Sayı:1, Nisan, 2017, s.131-153.

KÜÇÜK, Cevdet, ''Erzurum'', **TDVİA**, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 321-329.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", **Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo Ekonomik Yapısı, Makaleler-I**, Konya, 2004, s.13-22.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf-ARABACI, Caner, **Selçuklular ve Konya**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.

KÜÇÜKDAĞ Yusuf-
ARABACI Caner-
YENİCE M. Serhat,
''Tarihi Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi'', **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 5, Ekim, 2020, s.1-38.

MAHİR, Banu,
''Minyatür'', **TDVİA**, Cilt:30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 118-123.

MERCANGÖZ, Zeynep,
''Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler'', **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi**, Cilt:2, Ankara, 1995, s.485-495.

MİROĞLU, İsmet,
''Erzincan'', **TDVİA**, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.321.

MİRZAİE, Masume-
HAJİ, Seyyed Rasool Mosavi-
TAGHAVİ, Abed-
MORADİ, Amin,
''Recognition the Architectural form of Tabriz's Hasht-Behesht Palace and its role in Formation process of Iranian Specimens and Neighboring Territories in the Course of 9th and 8th Centuries'', **Bagh-e Nazar**, Vol:13, No:44, February, 2017, s. 81-92.

NASÛHÜ'S-SİLÂHÎ
(Matrakçî),
Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han (nşr. Hüseyin G. Yurdaydın), TTK Yayınları, Ankara, 2014.

OKUYAN, Abdurrahman,
''Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı'', **Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:9, Haziran, 2019, s.39-64.

ÖDEKAN, Ayla,
''Kale'', **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, Yem Yayın, İstanbul, 1997, s.932-933.

ÖNDER, Mehmet,
Mevlana Şehri Konya, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1962.

ÖNDER, Mehmet,
''Konya Kal'ası ve Figürlü Eserleri'', **VI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1967, s.145-169.

ÖNDER, Mehmet,
Seyahatnamelerde Konya, Konya, 1948.

ÖNDER, Mehmet,
"Son Yüzyıl İçerisinde Konya'da Yıktırılan Selçuklu Eserleri", **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya, 1973, s.169-178.

ÖNGE, Yılmaz, ''Alaaddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri'', **Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi (I. Alâeddin Keykubad Özel Sayısı)**, Sayı: 3, Haziran, 1988, s.49-60.

ÖZCAN, Koray, **Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i**, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2005.

ÖZCAN, Koray, ''Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)'', **Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, Sayı:2, 2005, s.251-265.

ÖZDENİZ, Hasan Hüseyin, **Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.

ÖZKARCI, Mehmet, ''Niğde'', **TDVİA**, Cilt:33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.95-98.

ÖZKILINÇ Ahmet-
COŞKUN, Ali-
SİVRİDAĞ, Abdullah, **Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil)**, Osmanlı Yer Adları: II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt:10, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü III**, M.E.B., İstanbul, 1993.

PARLA, Canan, **Türk-İslâm Şehri Olarak Diyarbakır**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Eylül, 1990.

PARLAK, Sevgi, **Osmanlı Öncesinde Anadolu Kalelerinde Kapılar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

PEKİN, Faruk-
YILMAZ, Hayri Fehmi, **Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Kale**, NTV Yayınları, İstanbul, Mart, 2018.

SAATÇİ, Suphi, **Kerkük Evleri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.

SAMİ, Şemseddin, **Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-i Türki)**, Cilt:3, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1985.

SARIMEŞE, Fatih, **18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Surlarında İnşa Ve Onarımlar**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

SARRE, Friedrich, **Konya Köşkü**, (çev. Şahabeddin Uzluk), TTK Basımevi, Ankara, 1989.

SARRE, Friedrich, "Konya Selçuklu Abideleri", (çev. Şehabettin Uzluk, Ali Osman Öztürk), **Yeni İpek Yolu (Ayrı Basım)**, Konya, Aralık, 1999.

SAYAN, Yüksel, ''Merv'', **TDVİA**, Cilt:29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s.223-225.

SELVİ, Hüseyin Zahit-
KESKİN, Gaye, Bekiroğlu, ''Matrakçı Nasuh'un Galata Ve İstanbul Minyatürlerinin Harita Tekniği Açısından İncelenmesi'', **İstem**, Yıl:15, Sayı:29, 2017, s. 25-39.

SEVGEN, Nazmi, **Anadolu Kaleleri (Cilt:1)**, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.

SEZEN, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Yayın No: 26, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.

SOLMAZ, Gürsoy, **Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI. yy.-XV. yy.)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994.

SOLMAZ, Gürsoy, ''Orta Çağda Erzurum Kalesi'', **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:12, Erzurum, 1999, s.231-249.

SÖNMEZ, Selami, ''Ortaçağ Türk ve İslâm Dünyasında Kervansarayların (Hanlar-Ribatlar) Fonksiyonları'', **KKEFD/JOKKEF**, Sayı: 16, 2007, s.270-296.

SÖZEN, Metin-
TANYELİ, Uğur, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

SÜMER, Faruk, **Eski Türklerde Şehircilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

ŞAHİN, Tahir Erdoğan, **Erzincan Yukarı Ülke'nin Kadim Cenneti**, Erzincan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara, 2017.

ŞEN, Ahmet, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Gülleler (2013-2016)", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA),** Sayı:4, Konya, 2019, s.189-224.

TAESCHNER, Franz, ''Die Geographische Literatur der Osmanen'', **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, 77 (n.F. 2), 1923, s.31–88.

TANYELİ, Uğur, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1987.

TARIM, Zeynep, "Matrakçı Nasûh'un Şahane Eseri Beyân-ı Menâzil Minyatürlerine Dair", **1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi**, Sayı:XIX, 2014, s.49-52.

TUNCEL, Metin, ''Bitlis'', **TDVİA**, Cilt:6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.225-228.

TUNCEL, Metin, ''Karahisar'', **TDVİA**, Cilt:24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.416-418.

TUNÇ, Şafak, **Tophane- i Amire ve Osmanlı Devletinde Top Döküm Faaliyetleri**, İstanbul, 2004.

UĞUR, Mehmet Ferit, "Takkeli Dağ", **Konya Halkevi Dergisi**, Sayı:5, 1937, s.299-303.

ULUÇAM, Abdüsselam, **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I – Van**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

ULUÇAM, Abdüsselam, **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II – Bitlis**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

UNAT, Yavuz, ''16. Yüzyılda Osmanlılarda Çok Yönlü Bir Bilim İnsanı: Matrakçı Nasuh'', **Dört Öge**, Yıl:4, Sayı:9, Nisan, 2016, s.17-35.

URAL, A. Gülçin, ''Heterotopik Bir Mekân: Tophane-i Amire Kültür ve Sanat Merkezi'', **Mimarlık ve Yaşam Dergisi**, 4(1), 2019, s.79-91.

UZLUK, Şehabettin, **Konya Abideleri**, Konya, 1939.

UZUNÇARŞILIOĞLU, İ. Hakkı, **Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri**, İstanbul Devlet Matbaası, 1932.

ÜLKÜ, Osman, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi'', **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, Erzurum, 2007, s.245-270.

VARLIK, Mustafa Çetin, ‘’XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri’’, **Marmara Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, İstanbul, 1988, s.189-271.

YASAK, İbrahim, **Şehir Defteri (Sivas'ın Hafızasında Solan Yapraklar)**, Sivas Şehrengizi, İstanbul, Eylül, 2017.

YAVUZYILMAZ, Ahmet, "Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları", **XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, (ed. Ela Taş), Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2016, s.49-61.

YAZICI, Tahsin, ‘’Hemedan’’, **TDVİA**, Cilt:17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.183-185.

YÂZÎCÎ, Tâlib, ‘’Halep’’, **TDVİA**, Cilt:15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.239-244.

YETKİN, S. Kemal, **İslâm Mimarisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

YILDIZ, Arzu, ‘’Türkiye'de Tersanelerin Tarihi Ve Gemi İnşa Sanayisinin Gelişimi’’, **Mühendis ve Makina**, Cilt:49, Sayı:578 s.23-47.

YILMAZYAŞAR, Hasan, **Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ocak, 2013.

YİĞİT, İsmail, ‘’Ribat’’, **TDVİA**, Cilt: 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.76-79.

YOUSEFNIA, Ali Rad, **Structural and Ideologıcal Transformatıon of Publıc Spaces: The Case of Tabrız**, ODTÜ Uygulamalı Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2018.

YURDAYDIN, H. Gazi, **Matrakçı Nasûh**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

YÜCEL, Çağatay, ‘’ Savunma ve Saldırı Sistemi Olarak Kulelerin Tarihsel Gelişimi’’, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 70, Sonbahar (I), 2018, s.417-434.

Online Erişim Listesi

https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:10

https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:11

https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:12

https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:13

https://yolcu360.com/blog/diyarbakir-kalesi-ve-surlari-diyarbakir-gezi-rehberi/
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 15:24

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kale_burcu#/media/Dosya:Bastion_(PSF).jpg
Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 18:12

https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 12.01.2021, Erişim Saati: 15:10

https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/
Erişim Tarihi: 12.01.2021, Erişim Saati: 16:30

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzurum/gezilecekyer/erzurum-tabyalar
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 14:23

https://www.canakkaleharbi.com/2019/05/18/rumeli-hamidiye-tabyasi/
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 14:28

https://cdn.İslâmansiklopedisi.org.tr/madde/41/tophane-1.jpg
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 16:25

http://www.eskiistanbul.net/6024/tophane-i-amire#lg=0&slide=0
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 16:35

https://cdn.İslâmansiklopedisi.org.tr/madde/40/tersane-i-amire-1.jpg
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 18:55

https://i.pinimg.com/originals/b2/b6/ac/b2b6acdb0730d515e02e123b68ad78fe.jpg
Erişim Tarihi: 16.01.2021, Erişim Saati: 19:05

https://tr.wikipedia.org/wiki/Matrak%C3%A7%C4%B1_Nasuh#/media/Dosya:Matrak%C3%A7%C4%B1_Nasuh_-_%C4%B0stanbul.jpg
Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Saati: 16:50

https://twitter.com/camkenist/status/1252264679730229248/photo/1
Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Saati: 17:00

https://cbsakademi.ibb.istanbul/istanbulun-bilinen-ilk-haritasi/
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 15:53

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/znik-surlari
Erişim Tarihi: 21.01.2021, Erişim Saati: 19:00

https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1935/7/15/Mustafa-Kemal-Ataturkun-Yalovadan-Bursaya-gecerken-Iznike--gelisi-15071935/2
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 16:08

http://www.kayseriden.biz/icerik.asp?ICID=211
Erişim Tarihi: 22.01.2021, Erişim Saati: 20:00

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/erzurum
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 16:25

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/abbasiler
Erişim Tarihi: 25.01.2021, Erişim Saati: 20:00

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/halep#1
Erişim Tarihi: 26.01.2021, Erişim Saati: 19:53

https://www.erzincan.bel.tr/upload/dokuman/Erzincan_Rehber.pdf
Erişim Tarihi: 22.09.2021, Erişim Saati: 17:24

http://www.ercis.gov.tr/ercisin-tarihi
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 13:22

Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 13:31

https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/van-golu-cekilince-tarihi-ercis-kalesi-ortaya-cikti-1764230/3
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 14:58

https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/hamedan-castle?lng=en
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 16:03

https://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/hamedan-castle?lng=en
Erişim Tarihi: 23.09.2021, Erişim Saati: 16:04

http://www.yalquzaq.com/?p=19672
Erişim Tarihi: 09.10.2021, Erişim Saati: 16:23

https://tr.wikipedia.org/wiki/Karesi_Sanca%C4%9F%C4%B1
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 13:53

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1nova,_Ayval%C4%B1k
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 13:53

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebher
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 14:51

https://tr.wikipedia.org/wiki/Parsiyan
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 14:53

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr_%C5%9Eirin
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 15:30

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1nk%C3%B6pr%C3%BC
Erişim Tarihi: 13.11.2021, Erişim Saati: 16:49

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zmit_%C4%B0%C3%A7_kale_surlar%C4%B1#/media/Dosya:%C4%B0ZM%C4%B0T_%C4%B0%C3%87_KALE_SURLARI.jpg
Erişim Tarihi: 06.12.2021, Erişim Saati: 13:54

https://tr.wikipedia.org/wiki/El-Hille
Erişim Tarihi: 17.12.2021, Erişim Saati: 14:51

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/erzincan/gezilecekyer/mama-hatun-hani
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 15:28

https://en.wikipedia.org/wiki/Baghdad#/media/File:Baghdad_150_to_300_AH.png
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 15:32

https://arkeogezi.blogspot.com/2021/05/beytul-hikme-ya-da-bilgelik-evi.html
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 15:50

https://br.pinterest.com/pin/303852306114915207/?d=t&mt=login
Erişim Tarihi: 20.01.2022, Erişim Saati: 16:00

https://tr.wikipedia.org/wiki/Asker%C3%AE_devrim
Erişim Tarihi: 18.02.2022, Erişim Saati: 16:19

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

İlk ve orta öğrenimini Meram Alparslan Ortaokulu'nda tamamladıktan sonra Lise öğrenimi için Konya Meram Anadolu Ticaret Meslek Lisesi'ne başladı. Burada Bilişim Teknolojileri/Veri Tabanı Programcılığı alanında eğitimini tamamladıktan sonra 2015 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2019 yılında Lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı yıl Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı ve Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR danışmanlığında hazırlamış olduğu "Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn İsimli Eserinde Yer Alan Kaleler" başlıklı tez çalışmasıyla 2022 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı.